

LATVIJAS VĒSTURE VIDUSSKOLĀ

Materiālu krājums par holokaustu skolēniem

LATVIJAS VĒSTURE VIDUSSKOLĀ

**Materiālu krājums
par holokaustu skolēniem**

**Izglītības attīstības centrs (Latvija)
Aiovas universitāte (ASV)
Rīga, 2005**

UDK 94(474.3)(075.3)

La 811

Latvijas un ASV kopprojekta rezultātā izveidoti un publicēti četri materiāli:

Sociālās zinības pamatskolā: Metodiskie ieteikumi skolotājam un materiāli nodarbībām par holokaustu

Преподавание социальных знаний в основной школе: Методические рекомендации и материалы для проведения занятий о Холокосте для учителей

Latvijas vēsture vidusskolā: Metodiskie ieteikumi skolotājam un materiāli nodarbībām par holokaustu

Latvijas vēsture vidusskolā: Materiālu krājums par holokaustu skolēniem

Vāks un mākslinieciskais iekārtojums: Indra Valeniece

Uz vāka Lielās (horālās) sinagogas memoriāls Gogoļa ielā Rīgā. Foto: Kārlis Kupruks

Redaktores:

Inta Rozenvalde (izdevumi latviešu valodā)

Lidijs Čera (izdevums krievu valodā)

Tulkotājas:

Lidijs Čera (krievu valoda)

Ilona Kunda (angļu valoda)

Iespiests AS McĀbols

ISBN 9984-785-03-3

© IAC, 2005

© Indra Valeniece,
vāka dizains, 2005

Materiāls sagatavots ar

ASV Valsts departamenta programmas Atbalsts Austrumeiropas demokrātijām,

ASV vēstniecības Latvijā,

ASV pilsones Šīlas Džonsones Robinas (*Sheila Johnson Robbins*) kundzes,

Starptautiskās Darba grupas sadarbībai holokausta izglītībai, piemiņai un pētniecībai finansējumu.

Pateicamies par atbalstu arī

ASV komisijai Amerikas vēsturiskā mantojuma saglabāšanai ārzemēs,

LR Izglītības un zinātnes ministrijai.

Īpaša pateicība ASV vēstniecības Latvijā Preses un kultūras nodaļas vadītāji **Viktorijai Slounai** (*Victoria Sloan*) par enerģiju un neatlaidību projekta sagatavošanā un īstenošanā.

Projekta direktori:

Aija Tūna, Izglītības attīstības centrs, Latvija

Gregorijs Hamots (*Gregory E. Hamot*), Aiovas universitāte, ASV

Pīters Hlebovičs (*Peter S. Hlebowitsch*), Aiovas universitāte, ASV

Materiālu autori:

Karolīna Baumane – Latvijas Universitātes maģistrante

Danute Dūra – Latvijas Okupācijas muzeja izglītības programmu vadītāja

Ingūna Irbīte – Draudzīgā aicinājuma Cēsu Valsts ģimnāzijas skolotāja

Juris Mūrnieks – Valmieras Pārgaujas ģimnāzijas skolotājs

Jeļena Smoļina – Rīgas Herdera vidusskolas skolotāja

Aija Tūna – Izglītības attīstības centra programmu direktore

Daina Zelmene – Smilenes ģimnāzijas skolotāja

Projekta īstenotāji un materiāla autori izsaka pateicību arī

ASV Holokausta piemiņas muzeja (HPM) darbiniekiem, pētniekiem un brīvprātīgajiem, bet jo īpaši Izglītības nodaļas direktoram Stīvenam Feinbergam (*Stephen Feinberg*),

Yad Vashem Starptautiskās holokausta pētniecības skolas izglītības programmu direktorei Šulamitei Imberai (*Shulamit Imber*),

Indianas universitātes profesoram Džonam Patrikam (*John Patrick*),

Dzordžijas universitātes profesoram Viljamam Vragam (*William Wraga*),

Aiovas universitātes mācībspēkiem un darbiniekiem, īpaši profesoram Džonam Maklūram (*John McLure*),

zviedru pedagogam un pētniekam Kristeram Matsonam (*Christer Mattson*),

pieredzējušajiem pedagojiem un ASV HPM stipendiātiem no dažādām Amerikas vietām: Pīteram Mēlbaham (*Peter Mehlbach*), Deividam Lindkvistam (*David Lindquist*), Stīvenam Pagārdam (*Stephen Pagaard*), Dagam Poskitam (*Doug Poskitt*), Robertam Smitam (*Robert Smith*), Deividam Zelinskiem (*David Zielinski*) un Bonijai Suzmanei (*Bonnie Sussman*),

Ritai Pasterei no LR Ārlietu ministrijas,
Zintai Valdmanei un Mārai Katvarei no LR Izglītības un zinātnes ministrijas,
muzeja “Ebreji Latvijā” direktoram Marģerim Vestermanim,
LU profesoram Aivaram Strangam,
LU Latvijas vēstures institūta pētniekam Dzintaram Ērglim,
Aivaram Urtānam no Bauskas Novadpētniecības un mākslas muzeja,
Inesei Runcei no muzeja “Ebreji Latvijā”,
Ievai Gundarei no Latvijas Okupācijas muzeja,
Rīgas domes Izglītības, jaunatnes un sporta departamenta galvenajai speciālistei Jeļenai Matjakubovai,
Latvijas Vēstures skolotāju biedrības priekšsēdētājai Aijai Kļaviņai,
mācību materiālu un metodikas ekspertei Ausmai Pastorei,
Latvijas ebreju kopienas pārstāvjiem,
visiem, kas ar iejutību, interesi, padomu un palīdzību piedalījās materiāla tapšanā un sagraušanā publicēšanai.

Paldies visiem iesaistītajiem skolotājiem un viņu skolēniem par atsaucību, materiāla aprobašanu un vērtīgajiem komentāriem; īpaša pateicība:

Atim Ābelem no Valmieras vakara maiņu vidusskolas,
Daigai Barkānei no Līvānu 1. vidusskolas,
Guntim Dzirkalim no Valmieras 5. vidusskolas,
Antrai Grūbei no Talsu ģimnāzijas,
Ārijai Krauzei no Matīšu pamatskolas,
Aelitai Komsai no Rīgas Klasiskās ģimnāzijas,
Dinai Kundziņai no Bārtas pamatskolas,
Ilgai Kušnerei no Smiltenes ģimnāzijas,
Laurai Miķelsonei no Brocēnu vidusskolas,
Mudītei Maculēvičai no Valmieras Pārgaujas ģimnāzijas,
Laimai Pērkonei no Draudzīgā aicinājuma Cēsu Valsts ģimnāzijas,
Sandrai Tarandai no Rēzeknes Poļu vidusskolas,
Santai Veidemanei no Ventspils 6. vidusskolas,
Ingai Vītumai-Brūverei no Salaspils 1. vidusskolas,
Anitai Voras no Salaspils 1. vidusskolas.

Pateicība Aiovas universitātes doktorantam **Tomasam Misko** (*Thomas Misco*) par palīdzību, atbalstu, rūpēm un sirsniņu visā projekta īstenošanas gaitā.

Latvijā projekts īstenots ar **Izglītības attīstības centra** institucionālo un administratīvo atbalstu.

Saturs

Priekšvārds	7
Kas tas ir – holokausts?	11
Holokausta upuri: starp vilku un lāci	16
Holokausts Austrumeiropā	25
Holokaustā izdzīvojošo atmiņas	31
Citu valstu ebreju liktenis Latvijā nacistu okupācijas laikā (1941–1944)	41
Ebreju pretošanās holokausta laikā	54
Glābēji: “Mili savu tuvāko”	66
Pretošanās holokaustam	73
Holokausta īstenotāji	88
Malā stāvētāji: nevainīgi liecinieki vai vainīgi līdzzinātāji?	97
“Galīgais risinājums”: kara mērķis vai rezultāts?	105
Nacistu rasu ideoloģija	114
Kāpēc mēs domājam tā, kā domājam	121
Noteiktā vietā noteiktā brīdī: kāpēc holokausta norise un rezultāts dažādās valstīs bija atšķirīgs?	124
Apkopojuma nodarbība	142
Biežāk sastopamo jēdzienu skaidrojumi	148

Priekšvārds

Ievērojamais amerikāņu filozofs Džons Djuijs savulaik rakstīja: “Pagātnes vēsture allaž ir arī tagadnes vēsture.” Pagātnes izzināšana un izpratne nepieciešama taisnīgākas, laimīgākas un veiksmīgākas šodienas un rītdienas veidošanai. Šis process nozīmē arī nevairīšanos no drūmām un traģiskām vēstures lappusēm, runāšanu par nepatīkamiem jautājumiem, izvēli, lēmumu pieņemšanu.

Holokausta notikumi nav tikai vēstures tēma un vēsturnieku darbības joma. Stāsti par holokaustu ir stāsti par dzīvības vērtību, konkrētu cilvēku dzīvi, par attiecībām, izvēlēm. Tas ir stāsts par noziegumu pret cilvēci un dzīvošanu haosa pasaulē, centieniem līdz pat pēdējam brīdim saglabāt cilvēka cieņu un morālās vērtības. Tie ir arī ētikas un morāles, cilvēktiesību, sociālās un pilsoniskās atbildības jautājumi. Vēsture sniedz faktus, bet cilvēku paustajā stāstā ir arī emocijas, izjūtas, pārdzīvojumi. Katram no holokausta upuriem un holokaustā cietušajiem cilvēkiem bija sava “es”, savi sapņi, ieceres, ikviens vēlējās dzīvot, taču bija spēki, kas viņiem to liedza. Tomēr cilvēka dzīve nebeidzas līdz ar viņa fizisko nāvi; tā turpinās tik ilgi, cik ilgi dzīvo piemiņa.

Mācīties un domāt par holokausta notikumiem nozīmē domāt arī par sevi pašu, sava fiziskā un garīgā spēka robežām, attieksmi pret dažādiem jautājumiem, savu un visu cilvēku kopīgo iespēju iestāties par taisnīgāku pasauli ikviename. Bērnu un jauniešu sirdis ir atvērtas, viņi nav stereotipu savažoti, viņi grib un spēj izzināt un veidot savus spriedumus – zināšanās balstītus un pamatotus. Bieži vien cilvēka daba tās patiesumā parādās nevis ikdienā, bet ekstrēmos apstākļos, arī tādos, kāds bija Otrais pasaules karš, kad gandrīz katrs cilvēks nonāca izvēles priekšā – iet pa labi vai pa kreisi, palīdzēt līdzcilvēkiem vai izvēlēties neko nerēdzēt un nezināt. Runājot ar jauniešiem par cilvēka dzīves vērtību, toleranci, līdztiesību, solidaritāti, mēs varam viņiem palīdzēt apjaust un izprast šīs vērtības un pieņemt tās par savējām.

Latvijas pedagoģi un zinātnieki sadarbībā ar kolēgiem no Aivovas universitātes Izglītības koledžas (ASV) apjomīga starptautiska projekta ietvaros ilgāk nekā gadu ir strādājuši, lai izveidotu mācību materiālu par holokaustu. Vispirms atklāta konkursa rezultātā Latvijā tika izveidota autoru grupa, kas apņēmīgi uzsāka darbu pie materiālu atlases, mūsdienīgas mācību procesa metodikas jautājumu apguves un materiālu veidošanas par holokaustu Latvijā un citās Eiropas valstīs.

Darbs noritēja gan Latvijā, gan Amerikas Savienotajās Valstīs. Tas ietvēra tikšanās ar vēsturniekiem, Izglītības un zinātnes ministrijas speciālistiem, dažādu jomu ekspertiem un Latvijas ebreju kopienas pārstāvjiem; tas turpinājās Aiovas universitātē un ASV Holokausta piemiņas muzejā Vašingtonā, kur, pateicoties projekta finansētājiem, darba grupai tika nodrošinātas tikšanās ar izciliem satura un metodikas speciālistiem, iespēja piedalīties lekcijās un semināros, bija brīvi pieejams plašs materiālu klāsts, izcili darba apstākļi, sarunas profesionālā limenī un tehniskais atbalsts.

Mācību materiāli par holokaustu tika veidoti tā, lai sasniegtu vairākus būtiskus mērķus: 1) papildinātu skolās izmantojamo aktīvā apritē esošo materiālu klāstu, kas sniedz zināšanas par holokausta notikumiem Latvijā un Eiropā, saistībā ar tādu prasmju un attieksmu attīstīšanu, kas ļauj izprast holokausta notikumus un veidot skolēniem savu pamatotu un zinošu attieksmi pret šiem notikumiem un to vērtējumu; 2) piedāvātu pedagoģiem mūsdienīgu metodiku, konkrētus nodarbību plānus un ierosmes tālākajai darbībai, kas ļautu saistīt zināšanu un prasmju apguvi un attieksmu veidošanu, nodrošinot izglītības reformā un jaunajos mācību priekšmetu standartos noteikto rezultātu sasniegšanu. Šim darbam bija vēl viens ļoti nozīmīgs uzdevums – padarīt izziņas procesu skolēniem saturiski bagātāku un norises ziņā saistošāku.

Balstoties uz Latvijas “Pamatizglītības mācību priekšmetu standartos” un citos normatīvajos dokumentos ietvertajām prasībām, materiāli veidoti tā, lai attīstītu domāšanas, saskarsmes, izziņas un mācīšanās prasmes, kā arī lai sekmētu pilsonisko tikumu un atbildības veidošanos. Nodarbībās skolēniem tiek piedāvāta iespēja analizēt, vērtēt, diskutēt, sadarboties, strādāt kopīgu mērķu sasniegšanai un aplūkot jautājumus no dažādiem aspektiem un skata punktiem.

Atbilstoši iecerei darba rezultātā tapuši divi materiālu kopumi – **nodarbību plāni sociālajās zinības pamatskolā** un **nodarbību plāni Latvijas vēstures apguvei vidusskolā**, kuriem pievienots bagātīgs daudzveidīgu materiālu klāsts, kā arī ierosmes turpmākajam darbam. Tie papildina jau pieejamos mācību materiālus vēsturē un sniedz ievērojamu atbalstu jaunā sociālo zinību standarta īstenošanai.

Kad materiāla veidotāji atgriezās Latvijā, sagatavotie nodarbību plāni tika nodoti Latvijas pedagogu, viņu audzēkņu, vēsturnieku un citu speciālistu vērtējumam. Materiāla autori augstu vērtēja zinošo un prasīgo ekspertu norādījumus un ieteikumus, kā padarīt materiālu precīzāku, iedarbīgāku un labāku. Tomēr jau šajā posmā bija liels prieks un gandarijums saņemt no skolām atzinīgus vērtējumus kā par materiālu saturu un uzbūvi, tā arī par daudzveidīgām iespējām izmantot tos mācību procesā. Gan skolēni, sākot no 7. klases līdz pat vidusskolas 12. klasei, gan skolotāji atzina, ka materiāls ir piemērots darbam un mudina padziļināt izziņas procesu.

Praksē apstiprinājās, ka materiāli piedāvā pedagogam un skolēniem labu pamatu, lai aizsāktu sarunas par ikdienišķiem un vienlaikus būtiskiem jautājumiem – drosmi, žēlsirdību, laipnību, kas gan ikdienas, gan krīzes situācijās nosaka cilvēka uzvedību un ietver tādas būtiskas vērtības kā godīgums, taisnīgums, godprātība, empātija, cieņa, atbildība un citas.

Demokrātiskas sabiedrības tālāka attīstība un aizsāktie sabiedrības integrācijas procesi Latvijā, kā arī sekmīga iekļaušanās sarežģītajā un dinamiskajā 21. gadsimta globālajā dzīvē lielā mērā būs atkarīga no tā, cik veiksmīgi notiks jaunās paaudzes izglītošana, cik labi spēsim saskatīt un atklāt citiem pasaules daudzveidību un savstarpējās sakarības.

Materiāla autori nepretendē ne uz visaptverošu un pilnīgu holokausta tēmas izklāstu, ne arī pareizo atbilžu sniegšanu jautājumos, par kuriem joprojām diskutē profesionāli pētnieki.

Ja šie materiāli kalpos kā domāšanas un sarunu ierosinātāji, izziņas procesa un pārdomu veicinātāji, kā arī dažādos un padarīs vērtīgāku skolēna mācīšanās procesu un skolotāja ikdienas darbu, uzskatīsim, ka savu mērķi esam sasniegusi.

Projekta atbalstītāju un īstenotāju vārdā pateicamies visiem, kas sniegusi ieguldījumu šī darba tapšanā, un ceram, ka šīs grāmatas tiks aktīvi lietotas ikvienā Latvijas skolā.

Aija Tūna, Gregorijs Hamots, Pīters Hlebovičs

Kas tas ir – holokausts?

1. avots

Fragments no diskusijas internetā

Noziegumi pret cilvēci ir paši smagākie un pelna vissmagāko sodu. Neatbildēts paliek vienīgi jautājums: kāpēc vienas tautas ciešanas tiek uzskatītas par nozīmīgākām, salīdzinot ar citu tautu ciešanām. Pēdējā laikā aizvien biežāk tiek runāts par nepieciešamību Latvijas skolās pastiprinātī mācīt par holokaustu. Tajā pašā laikā tiek ieteikts nemācīt Latvijas vēsturi kā atsevišķu priekšmetu, jo neesot pareizi vēsturi mācīt etnocentriski. Un tas nekas, ka latvieši tāpat kā žīdi, Otrajā pasaules karā zaudēja trešdaļu tautas, nekas, ka latviešiem genocīdu slēptākā formā nācās izturēt vēl 50 gadus pēc tam, un tas nekas, ka vēl joprojām izjūtam tā sekas un dažas izpausmes, ka vainīgie nav sodīti. Tīk un tā holokausts ir svarīgāks, jo, lūk runāšana par to pieder pie labā toņa, savukārt runāšana par genocīdu pret latviešiem ir arhaisms, kurš traucē sekmīgu sabiedrības integrāciju un valsts attīstību,

(Sils, Jānis. Konrāds Kalējs. Latvija. Pasaule jeb Dubļu caurbrīšanas paraugstunda, <http://www.klubs415.lv/modules.php?op=modload&name=SeniRaksti&file=raksts&tema=modules/SeniRaksti/politika&id=0001>, aplūk. 2005, 20. jūl.)

2. avots

Holokausts un vēsture

Pēdējos piecpadsmit gados vienas no noturīgākajām debatēm, kurās izteikti krasī atšķirīgi viedokļi, ir bijušas jautājumā par to, kas ir holokausta upuri. Vai termins “holokausts” ir lietojams tikai un vienīgi attiecībā uz to, ko nacisti sauca par “ebreju problēmas galigo risinājumu” – sistēmisku, valsts finansētu ebreju iznīcināšanu, vai arī holokausts ietver daudz plašaku nacistu upuru spektru – padomju karagūstekņus, Jehovas lieciniekus, garīgi atpalikušos, cilvēkus ar fizisku invaliditāti, emocionāli nelīdzsvarotus vāciešus; čigānus un homoseksuālus vācu vīriešus, arodbiedrību darbiniekus, politiskos disidentus un garīdzniekus ar pārāk atklātu valodu.

(*The Holocaust and History: The Known, the Unknown, the Disputed, and the Reexamined*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 1998, p. 311)

3. avots (A)

Čigāni

Ja šī analīze ir pareiza, izkristalizējas nacistu politika attiecībā uz čigāniem. Savās saknēs būdami piederīgi āriešu rasei, viņi – saskaņā ar šo politiku – ir tikuši “sabojāti” ar nečigānu asiņu piejaukumu un tādējādi ieguvuši iedzimtas asociālas īpašības. Reiha laikā viņu asociālā uzvedība bija problēma, un tā tika risināta ar policijas metodēm, sterilizāciju un slepkavošanu, kas pirmām kārtām skāra tos, kuri tika klasificēti kā jaukteņi. Kas notiktu ar “tīro” minoritāti, tas bija tālāku diskusiju temats. Reiha pārvaldītajās teritorijās kļaiņojošie čigāni bija traucējošs, kaitinošs faktors, kuru bieži vien likvidēja, čigānus nogalinot. Čigāni, kas neklaiņoja, vispārīgi runājot, nebija pietiekami nozīmīgi, lai par viņiem domātu. Čigānus, kurus policija notvēra, parasti nosūtīja uz koncentrācijas nometnēm.

[..] Lai gan čigānu un ebreju nožēlojamā stāvoklī bija vērojamas nepārprotamas paralēles, tieši šīs paralēles arī noteica būtiskās atšķirības šo divu grupu likteņos. Čigāni tika nošķirti lielā mērā līdzīgi tam, kā tas tika darīts ar ebrejiem, taču ar pretēju mērķi, vismaz teorētiski. “Tīrie” čigāni sākotnēji bija jāsaudzē kā atsevišķa āriešu izceļsmes grupa, kurpretējā jaukteņus bija paredzēts iznīcināt. Ebreju gadījumā jānogalina bija visi, izņemot dažu kategoriju jaukteņus, kuri tika sterilizēti vai pat likti mierā. No nacionālsociālistu ideoloģijas viedokļa tajā visā bija noteikta loģika: ebreju “rasei” bija jātop pilnībā iznīcinātai, bet uz “tīriem” āriskas cilmes čigāniem tas neattiecas.

(Bauer, Yehuda. *The Gypsies*. In: *Anatomy of the Auschwitz Death Camp*. Bloomington. Indiana: Indiana University Press, 1994, pp. 446–450)

4. avots (A)

Holokausts – ebreju pilnīgas iznīcināšanas programma

Ebreju nogalināšanu unikālu padara nevis upuru skaits, bet gan slepkavu nolūks. Tikai attiecībā uz ebrejiem nacisti plānoja iznīcināt ikvienu vīrieti, sievieti un bērnu. Šī pilnīgās iznīcināšanas programma tāpēc ir pelnījusi īpašu nosaukumu – holokausts, vai senebreju *Shoah*. Ar terminu “genocīds”, kā tas definēts Konvencijā par genocīda nepieļaujamību, apzīmē dažādas darbības, kuru mērķis ir iznīcināt kādu grupu pilnībā vai daļēji, un tas nenozīmē tikai nogalināšanu, turpretēj terms “holokausts” apzīmē centienus fiziski iznīcināt visus kādas tautības pārstāvju, un tika darīts nerimstošā apņēmībā, un savā briesmīgākajā, pēdējā fāzē tas tika īstenots līdzīgi norisēm mūsdienu fabrikā, izmantojot masveida ražošanas metodes. Ebreji bija vienīgie, kas nonāca uz šāda nāves konveijera.

(Lewy, Guenter. *The Nazi Persecution of the Gypsies*. New York: Oxford University Press, 2000, p. 226)

5. avots (B)

Aizmirstie holokausti

Protams, ir absolūti patiesi tas, ka nacistu okupētajā Polijā cilvēki tika pakļauti visstingrākajām rasu plānošanas politikas izpausmēm, un sešu miljonu ebreju genocīds tika veikts tieši šeit, un tas notika apstākļos, kurus pamatoti sauc par nepieredzēti drausmīgiem. Lietas būtība ir šāda. No 1939. līdz 1945. gadam – tātad kara laikā – okupētā Polija kļuva par vietu, kur norisinājās arī vairākas citas vardarbīgas iznīcināšanas kampaņas. Polija bija zeme, kurā dzīvoja ne tikai katoļticīgie poli un ebreji. Etnisko un reliģisko grupu spektrs bija daudz

plašaks, un katrai no šīm grupām ir iemesls uzskatīt savas ciešanas kā tādas, kuras var apzīmēt ar vārdu “holokausts”.

Ne tikai poļi un ebreji, bet arī Polijā dzīvojošie vācieši, ukraiņi, lietuvieši, baltkrievi, tatāri un čigāni, katoļticīgie, pareizticīgie, uniāti, protestanti, jūdaisma piekritēji, musulmaņi – it visi nokļuva Hitlera un Staļina sociālās inženierijas maltuvē. Rezultāts – visdažādākās zvērības, lielas un mazas, kurām nav līdzinieka.

(Lucas, Richard C. *The Forgotten Holocaust: The Poles under German Occupation, 1939–1944*. New York: Hippocrene Books, 1997, p. ix)

Vairumam cilvēku vārds “holokausts” nozīmē ebreju traģēdiju, ko viņi piedzīvoja vācu okupācijas laikā Otrā pasaules kara gados. No psiholoģijas viedokļa ir saprotams, kādēļ šodien ebreji attiecina šo terminu tikai uz to, kas notika ar viņiem, tādējādi uzsverot ebreju īpašo likteni kara gados. Taču, izslēdzot citus no iekļaušanas holokausta terminā, bieži tiek ignorētas, pat piemirstas šausmas, ko nacisti lika piedzīvot poļiem, citām slāvu tautām, kā arī čigāniem.

Raugoties uz notikumiem no vēstures zinātnes pozīcijām, neviens racionāli domājošs Otrā pasaules kara pētnieks nevar apšaubīt, ka Hitlera politika attiecībā uz poļiem arī bija raksturojama kā genocīds – nacistu terora rezultātā bojā gāja vienlīdz liels skaits Polijas kristiešu un Polijas ebreju. Nemazinot ebreju traģēdijas īpašo raksturu – to, ka visi ebreji kļuva par upuriem tāpēc, ka viņi bija ebreji, ir pienācis laiks runāt par Otrā pasaules kara aizmirstajiem holokaustiem. Nepaplašinot holokausta pētījumu spektru, mēs esam ļāvuši mūsu skatījumam iet maldu ceļu, un tādēļ secinājumi ir vienkāršoti un nepatiesi.

(Turpat, 220. lpp.)

6. avots (B)

Porrajmos

Es esmu vairākas reizes teicis, ka tikai ebreji var tuvoties izpratnei par to, kāda ietekme bija *Porrajmos* uz čigāniem, un es atļaušos domāt, ka tikai čigāni var tuvoties – emocionālā līmenī – ebreju traģēdijas izpratnei. Citiem holokausts neko īpaši daudz vis nenozīmē. Taču nedz ebreji, nedz arī čigāni nevar *pilnībā* saprast viens otra pieredzi – ne toreiz, ne tagad –, nedz arī vieniem būtu jācenšas to izskaidrot otriem. Tāpēc es gribētu redzēt, ka individuālā “unikalitāte”, ja tā var teikt, tiktu vairāk uzsvērta ar etniskas terminoloģijas lietojumu: *Shoah* vai *Khurbn* attiecībā uz ebreju holokaustu un *Porrajmos* attiecībā uz čigānu tautas pieredzi. Vārds “holokausts”, pēc manām domām, tiek lietots pārāk nevērīgi un bez dziļākas jēgas. [...] Esmu pārliecināts, ka padziļinās izpratne par to, kāds ir bijis čigānu liktenis. Vēl vairāk, es negribu nacionālajā presē lasīt atsauces uz ASV Holokausta piemiņas muzeju un uzzināt, ka tas ir piemineklis “Eiropas ebreju ciešanām” – kā *New York Times* paziņoja saviem lasītājiem 1993. gada 23. decembrī. Es gribu skatīties episkas filmas, tādas kā *Šindlera saraksts*, un uzzināt, ka arī čigāni bija holokausta notikumu centrā; vai arī citas filmas, tādas kā *Bēgšana no Sobiboras*, poļu nometnes, kur, kā minēts komandanta Franča Šangla memuāros, tika nogalināts tūkstošiem čigānu.

(Hancock, Ian. Responses to Porrajmos: the Romani Holocaust. In: *Is the Holocaust Unique?: Perspectives on Comparative Genocide*. Ed. Alan S. Rosenbaum. Boulder, Colorado; Oxford: Westview Press, 2001, pp. 88–89)

7. avots (C)

Holokasts – nacisma politika attiecībā pret ebrejiem un čigāniem

Sākotnēji es vēlējos nosaukt šo eseju savādāk. "Homokasts" – tā es grasījos to nosaukt. Un man joprojām patik šis māksligais vārds. Tā nav kļūda. Taču man jāatvainojas par to, ka varētu izskatīties, ka es apgānu svēto holokausta jēdzienu, taču es gribētu sniegt dažus pamatojumus šī jaunvārda izveidei. Būtiskākais ir tas, ka neviens jēdziens nedrīkst būt tik neaizskarami svēts, ka jebkādas diskusijas par to un mēģinājumi ienest tajā kādas nebūt izmaiņas tikt uzskatīti par zaimošanu.

Man "holokasts" nozīmē īpašu genocīda politiku attiecībā uz ebrejiem, un arī čigāniem (roma un sindi). Citi nacionālsociālisma upuri jākategorizē un jāanalizē kopā citā sadaļā, jo attiecībā uz viņiem nekad nav bijis tik strikta lēmuma iznīcināt tos pilnībā.

(Lautmann, Ruediger. The pink triangle: homosexuals as "enemies of the state". In: *The Holocaust and History: The Known, the Unknown, the Disputed, and the Reexamined*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 1998, p. 345)

8. avots (C)

Holokasts: ebreji un čigāni

Holokasts ir viena no nozīmīgākajām 20. gadsimta vēstures lappusēm. Lai gan agrāk tas tika aplūkots vien kā zemsvītras piezīme Otrā pasaules kara vēsturei, tagad tas tiek uztverts kā notikums, kam ir pašam sava ārkārtīgi liela nozīme. Ebreju un čigānu sistēmiska iznīcināšana, kā arī citu upuru vajāšana ir viens no prātam neaptveramākajiem un neizprotamākajiem notikumiem cilvēces vēsturē.

(*Teaching and Studying the Holocaust*. United States Holocaust Memorial Museum, 2000, p. xv)

9. avots (C)

Čigāni un holokasts

Nacistu īstenotais genocīds, plašāk pazīstams kā holokasts, var tikt definēts kā cilvēku masveida iznīcināšana tādēļ, ka viņi pieder bioloģiski nosacītai grupai. Upuru izvēli noteica iedzimtas pazīmes. Uz iedzīmtību balstītu konsekventu un masveida iznīcināšanas politiku nacistu režīms pielietoja tikai attiecībā uz trim cilvēku grupām: invalīdiem, ebrejiem un čigāniem. Nacisti nogalināja milzum daudz cilvēku, to skaitā politiskos oponentus, pretošanās kustības dalībniekus, iekaroto valstu eliti, taču tas vienmēr notika, balstoties uz šo upuru uzskatiem, darbību un statusu. Pavisam citi kritēriji tika attiecināti tikai uz invalīdiem, ebrejiem un čigāniem. Šo grupu dalībnieki nevarēja izbēgt savam liktenim, mainot izturēšanos vai uzskatus. Viņi tika nolemti nāvei, jo viņi bija, un nedz lojalitāte pret Vācijas valdību, nedz nacistu ideoloģijas pieņemšana, nedz arī atbalsts kara vajadzībām nespēja mainīt nacistu režīma apņemšanos šos ļaudis iznīcināt.

(Milton, Sybill. Gypsies and the Holocaust. *History Teacher*, No. 25, 1992, p. 516)

10. avots (D)

Holokausta upuru grupas

Vārda "holokasts" definīcija pati ir kļuvusi par strīdu objektu. No vienas puses, tiek aizstāvēts viedoklis, ka holokasts nozīmē tikai un vienīgi ebreju masveida iznīcināšanu.

ASV Holokausta piemiņas muzejs Vašingtonā to ir attiecinājis arī uz čigāniem, kuri gados, kad tika īstenots “galīgais risinājums”, tāpat gāja bojā Aušvicas gāzes kamerās, tika vajāti un klasificēti pēc rases pazīmes. Ja piedzimšana un neizmaināmi ģenētiskie nosacījumi – kā tos definēja nacionālsociālisti –, ir iekļaušanas kritérijs, kādēļ neiekļaut arī “eitanāzijas” upurus, vācu kristiešus ar fizisku vai garīgu invaliditāti? Varētu iekļaut arī homoseksuālus. Es nevēlos iesaistīties šajā strīdā, bet gan parādīt, ka tas ir novirzījis sānis un kavējis mūsu pētījumus par holokausta vēsturi, lai kāds arī būtu mūsu viedoklis. Tas traucē, jo šāds viedoklis fokusējas tikai uz vienu upuru grupu, izslēdzot citas un veidojot savā ziņā pat sāncensību ar citām. Visas šīs grupas tika uzskatītas par tādām, kas apdraud vācu tautu.

(Grenville, John A. Neglected Holocaust victims: Mischlinge, the Juedischversippte, and the Gypsies. In: *The Holocaust and History: The Known, the Unknown, the Disputed, and the Reexamined*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 1998, p. 315)

11. avots

Padomju holokausts

J. Staļins steidzās – viņš gatavojās karam ar Hitleru, tāpēc nolēma sarīkot piecas deportācijas uz GULAG lēgeriem un Sibīrijas katorgu. Vai tas nav holokausts? Diemžēl daļa cilvēku uzskata, ka holokausts attiecas tikai uz ebrejiem. Tas tāpēc, ka viņi nezina šī vārda nozīmi – tā ir liela mēroga cilvēku iznīcināšana, kas paredz ne tikai fizisku iznīcināšanu. Iznīcināšanas komplekss sastāv arī no reliģijas, nacionālās kultūras, valodas un tautas paražu likvidēšanas, kā tas notika Padomju Savienībā.

(Lifšics, N. 1941. gada 14. jūnija deportācija – padomju holokausts Latvijā. Grām.: *1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci*: Starptautiskās konferences materiāli, 2001. gada 12.–13. jūnijs, Rīga. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2002, 406. lpp. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 6. sēj.)

12. avots

Holokausta totālais un universālais raksturs

4. jūlijs ir diena, kad 1941. gadā, vācu okupācijai sākoties, tika nodedzinātas vairākas Rīgas sinagogas, ieskaitot majestātisko 1871. gadā būvēto namu Dzirnavu un Gogoļa ielas stūrī. Holokausts – totāla ebreju iznīcināšana – ir nacistiskās Vācijas un vāciešu lolojums, kuru viņi sāka īstenot Latvijā jau ar pirmajām okupācijas dienām 1941. gada jūlijā. [...]

..Vai holokausts patiešām bija unikāls citu genocīdu virknē. Jā, bija. Vismaz divu cēloņu dēļ:
 a) holokaustum bija totāls raksturs; nacisti to bija ieplānojuši un metodiski un sistemātiski, izmantojot moderno tehniku – gāzes kameras, tādējādi slepkavošanu padarot industriālu, slepkavoja visus ebrejus, lai kur tie dzīvotu un lai kas viņi būtu. Ja Vācija karā uzvarētu, tā gādātu par ebreju nogalināšanu visās tās okupētajās zemēs. Visus – vecus un jaunus, bagātus un nabagus, kreisi vai labēji orientētus; visus, kuriem bija trīs vai četri ebreju vecvecāki, visus, kuru “noziegums” bija piedzimt par ebreju. Visus. Tāda totalitāte nekad pirms tam vai pēc tam nav piedzīvota. [...]

b) līdzās totalitātei bija jau minētais holokausta universālais raksturs, kas jāizceļ īpaši. Tas nozīmēja, ka visi ebreji bija jānoslepkavo visur, kur vien ieradās vācu okupanti – Latvijā, Krievijā, Francijā, Grieķijā. Tas bija bezprecedenta gadījums cilvēces vēsturē.

(Stranga, Aivars. Pieminot holokaustu Latvijā. *Latvijas Avīze*, 2004, 5. jūl.)

Holokausta upuri: starp vilku un lāci

1. avots

Starp vilku un lāci

Dienā, kad sākās karš [starp Vāciju un PSRS], Baltijas valstu ebreji saprata, ka atrodas starp vilku un lāci.

(Press, Bernhard. *The Murder of Jews in Latvia, 1941–1945*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 2000, p. 38)

2. avots

Ebreju stāvoklis Padomju Savienībā

[..] pirmajos gados pēc boļševiku revolūcijas t.s. kara komunisma laikā padomju vara konfisēja visu valsts iedzīvotāju privātpašumu, ieskaitot ebrejiem piederošās rūpnīcas, darbnīcas, ēkas, zemi, bankas utt. Līdzīgs liktenis piemeklēja ebreju kopienu, organizāciju un politisko partiju īpašumus – skolas, sinagogas, slimnīcas, kultūras iestādes. [...] Tos īpašumus, ko sīktirgotājiem un amatniekiem izdevās iegūt “jaunās ekonomiskās politikas” laikā 1921.–1928. gadā, valsts atņēma vēlreiz, īstenojot plašus kolektivizācijas pasākumus 20. gadu beigās – 30. gadu sākumā. Tas mantības klāsts, kas varēja piederēt ebrejiem – gluži tāpat kā pārējiem padomju pilsoņiem –, bija visai ierobežots: dzīvoklis (parasti gan neliels), mēbeles un mājsaimniecības piederumi, kā arī apģērbs un citas personiskās lietas. Kolhozos un mazpilsētās bija atļauts turēt pāris mājlopu, piemēram, govi vai kazu. Arī piederošo naudas līdzekļu un citu vērtību apjoms bija ierobežots. Tāds nu bija ebreju īpašums “vecajā” Padomju Savienībā, t.i., teritorijā, kas ietilpa PSRS līdz Otrā pasaules kara sākumam 1939. gada 1. septembrī. 1939.–1940. gadā anektētajās teritorijās – Rietumbaltkrievijā un Rietumukrainā, Baltijas valstīs, Besarābijā un Ziemeļbukovinā ebreju ekonomiskā situācija bija nedaudz atšķirīga. Ebreju vairākums te piederēja pie vidussķiras, un neliela daļa bija ļoti turīgi. Taču padomju varas pirmajās nedēļās un mēnešos, jaunā pārvalde nekavējoties uzsāka banku un to depozītu, kā arī rūpniču, uzņēmumu un namīpašumu nacionalizāciju. Īpašiekam atstāja vien dzīvokli un tā aprīkojumu, izņemot gadījumus, kad persona tika atzīta par padomju varas “ienaidnieku” – tad to arestēja un izsūtīja uz Padomju Savienības attālajām teritorijām. Šie pasākumi smagi iedragāja ebreju finansiālo stāvokli, atstājot daudziem vien izdzīvošanai nepieciešamo minimumu.

(Arad, Yitzhak. Plunder of Jewish property in the Nazi-occupied areas of the Soviet Union, http://www1.yadvashem.org/download/temp_download/temp_index_download_about_holocaust.html, aplūk. 2004.10. nov.)

3. avots

Ebreju stāvoklis Vācijā laikposmā no 1933. gada līdz Otrā pasaules kara sākumam

Laika periodā no nacistiskā režīma iedibināšanas 1933. gada janvārī līdz Otrā pasaules kara sākumam 1939. gada septembrī pret ebrejiem vērstajā likumdošanā var nošķirt trīs vilņus.

“Pirmais iesākās 1933. gada martā – aprīlī, un tā kulminācija bija “Profesionālā civildienesta atjaunošanas likums”, kas legalizēja “neāriešu” izcelsmes ierēdņu atlaišanu no darba. Šis likums bija precedents, lai atbrīvotu ebrejus arī no citiem amatiem. Vairumam “neāriešu” skolēnu tika liegts apmeklēt vācu skolas, tāpat “neāriešiem” bija noliegti kārtot valsts eksāmenus vairākās profesijās. Pēdējo normu attiecināja arī uz privātiem uzņēmumiem, sabiedrībām un klubiem. Citi likumi ierobežoja ebreju reliģisko dzīvi. Jau 1935. gadā ebreju dzīve Vācijā bija ievērojami ierobežota.

Otrais pret ebrejiem vērstās likumdošanas vilnis sākās 1935. gada septembrī, kad tika pieņemti divi likumi – [...] tā sauktie Nirnbergas likumi. Saskaņā ar pirmo likumu ebrejiem atņēma pilsonību un vēlešanu tiesības. [...]

Otrais likums (Vācu asins un vācu goda aizsardzības likums) aizliedza laulības un dzimumsakarus starp vāciešiem un ebrejiem. Šajā likumā tika skaidri noteikts, kas ir “ārietis”, ebrejs un “pusebrejs”. [...]

Trešais vilnis. Trešā pret ebrejiem vērsto likumu grupa izstūma ebrejus no Vācijas ekonomikas. Šie likumdošanas akti tika pieņemti 1936. un 1937. gadā, savukārt visbargākie pret ebrejiem vērstie pasākumi datējami ar 1938. gada novembri, kad notika t.s. Kristāla nakts grautiņš. Valdība legalizēja ebreju privātpašumu konfiskāciju un nodošanu ārieshiem.”

(Anti-Jewish legislation, http://www1.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%205741.pdf, aplūk. 2004, 10. nov)

4. avots

1941. gada jūnijs

A. Dažās dienās pēc kara sākuma Sarkanā armija steidzīgi pameta Rīgu. Ielās bija neticams haoss. Desmitiem tūkstoši militārpersonu un civiliedzīvotāju mēģināja bēgt no pilsētas, cik ātri vien iespējams – kājām, automobilos, kravas mašīnās. [...] Vairākums bēglu bija PSRS pilsoņi, kas bija iebraukuši Latvijā pēc Baltijas valstu aneksijas, taču daudz bija arī neatkarīgās Latvijas pilsoņu, kas bija sadarbojušies ar padomju iekārtu un baidījās, ka nacisti viņus vajās kā kolaborantus. [...]

Tajā laikā galvenie ģimenes iztikas pelnītāji bija vīrieši, tāpēc viņiem bija lielākas iespējas izbēgt kopā ar evakuējušos uzņēmumu. Vairākumā gadījumu vīrieši [...] pēkšņi piezvanīja pārsteigtajai ģimenei un lika nekavējoties savākt visu nepieciešamo. Daudzas sievietes, īpaši tās, kurām bija mazi bērni, nespēja momentā pieņemt izšķirīgu lēmumu. Cilvēki vilcinājās, atkal un atkal pārdomāja lēmumu, jautāja pēc padoma, bet dārgais laiks ritēja. [...] Steidzīgā bēgšana sašķēla daudzas ģimenes. [...] Kas nav bijis līdzīgā situācijā, kas nav pieredzējis paniku, tas nedrīkst nosodīt tos vīriešus, kas pameta savu sievu un bērnus. Pār viņiem gāzās notikumi, kas bija daudz spēcīgāki par viņiem. Turklāt – un tas ir visbūtiskākais – šie cilvēki pat iedomāties nevarēja, kas notiks ar viņu atstāto ģimeni.

(Press, Bernhard. *The Murder of Jews in Latvia, 1941–1945*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 2000, pp. 41–42)

B. Lielākā daļa ebreju palika Latvijā un domāja tāpat, kā mans tēvs, kurš mēdza teikt: "Paliec un godīgi pelni savu maizi!" Dažreiz viņš piebilda, ka izdzīvoja vienu vācu okupāciju (ar to viņš domāja Baltijas reģiona okupāciju Pirmā pasaules kara laikā), tātad, izdzīvos arī otru. Pārējiem bija līdzīgi uzskati. "Padomju vara man jau atņēma māju un automobili. Kas gan mani sagaidīs, ja bēgšu uz PSRS?"

(Pēc: Press, Bernhard. *The Murder of Jews in Latvia, 1941–1945*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 2000, p. 38)

C. [...] daudzi no viņiem [ebrejiem] palika [Latvijā], jo nespēja atrast transportu, ar ko aizbēgt. Citus pusceļā pārsteidza vācu armijas ātrais uzbrukums vai arī viņus apstādināja speciālās KGB [t.i., Valsts drošības komisariāts – represīva padomju valsts struktūra. – Red.] vienības, neļaujot šķērsot Krievijas robežu.

(Turpat)

5. avots

Ebreju iznīcināšanas programma

A. Latvijas ebreju iznīcināšana bija plašākas nacistu programmas viena šķautne; tās izpildē nedrīkstēja būt nejaušību. Process risēja saskaņā ar nacistu valsts augstākajās varas iestādēs radītu izvērstu, pārdomātu plānu. Pirmie soli "galīgā atrisinājuma" virzienā Vācijā jau bija sperti – tā dēvētā ūdu jautājuma varmācīgās risināšanas sākumposms bija "Kristāla nakts". Nākamais solis – 1940. g. Polijā notikusī ebreju savākšana vienkop un ieslodzīšana geto. Faktiski visi šie likvidācijas sagatavošanas darbi – dzelteno atšķirības zīmju valkāšana, aizliegums iepirkties un staigāt pa ietvi, sinagogu dedzināšana, ebreju reģistrācija, kas bija pirmo izdoto naidīgo noteikumu skaitā Latvijā, – jau bija izmēģināti Vācijā un Polijā. Latvijā jaunums bija masu slepkavības, kas sākās apmēram nedēļu pēc vācu ierašanās.

(Ezergailis, Andrievs. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999, 232. lpp.)

B. Nav droši zināms, kad Hitlers pieņēma lēmumu iznīcināt visus ebrejus nolūkā atrisināt "ebreju jautājumu". [...] Taču Hitlers domāja, ka tas būtu gan iespējams, gan arī svarīgi saistīt ebreju iznīcināšanu ar militārās kampaņas uzsākšanu pret Krieviju.

(Yahil, Leni. *The Holocaust. The Fate of European Jewry, 1932–1945*. New York: Oxford University Press, 1990, p. 253)

6. avots

Geto

A. 1941. gada 27. jūlijā Vācijas iekaroto Austrumu apgabalu jeb Ostlandes reihskomisārs H. Loze izdeva dokumentu " Pagaidu vadlīnijas par attieksmi pret ūdiem Ostlandes reihskomisariāta apgabalā", kurā deva pavēli visām civilajām administratīvajām iestādēm veikt ebreju reģistrāciju, norādot vārdu, dzimumu, vecumu un dzīvesvietu. Ebrejiem bija jānēsā viena sešstaraina zvaigzne krūšu kreisajā pusē un otra – vidū uz muguras. Viņiem nebija atļauts mainīt dzīvesvietu, iet pa trotuāru, braukt ar sabiedrisko vai motorizēto transportu, apmeklēt sabiedriskās vietas (pirtis, parkus, teātrus, sportošanas vietas, bibliotēkas, muzeus, visa veida skolas). Tika ierobežota vai pat aizliegta ebreju nodarbinātība vairākās profesijās

(ārsti, veterinārārsti, aptiekāri, juristi, notāri, banku darbinieki, mākleri, starpnieki u.c.). Ebreju īpašumi bija jāatsavina, atstājot tikai mājsaimniecības priekšmetus: mēbeles, apgārbu un veļu.

Ebreji tika pakāpeniski koncentrēti pilsētās vai pilsētu rajonos, kur jau dzīvoja pārsvarā ebreju tautības iedzīvotāji, vēlāk šajās vietās tika izveidoti geto. Vēlkie noteikumi noteica, ka geto jābūt cieši noslēgtam no pārējās pilsētas, viena ebreja aizņemtā dzīvojamā platība nedrīkst pārsniegt četrus kvadrātmētrus. Jebkāda sazināšanās ar ārpasauli (pasts, telefonsakari) geto iemītniekiem bija aizliegta. Visi darbspējīgie ebreji tika nodarbināti piespiedu darbos, par kuriem viņi nesaņēma algu, bet tikai pārtiku iztikas līmenī. Nestrādājošie ebreji tika uzturēti uz strādājošo rēķina.

(Pēc: Ezergailis, Andrievs. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999, 384.–390. lpp.)

B. Vēsturnieku uzdevums vēl aizvien ir noskaidrot, vai Latvijā geto ieviesa ar nodomu saglabāt ebrejus kā darbaspēku vai arī tas bija kāds cits.. plāns, kas noveda pie to izveidošanas. Pavisam droši var teikt, ..ka RSHA [*Reichssicherheitshauptamt* – reiha Galvenā drošības pārvalde Berlīnē, kas koordinēja Drošības policijas darbu. – *Red.*] iesūtīja einzackomandas, lai nogalinātu visus ebrejus. Tad piepeši jūlijā beigās, kad noslepkavoto ebreju skaits bija sasniedzis 3000 nedēļā, pienāca ziņa, ka jādibina geto un ebrejiem jāliek strādāt. [...] no vienas puses, geto izveidošanas loģika liek iebilst ebreju kā darbaspēka saglabāšanai, jo visā kara laikā militārpersonas tāpat varēja izmantot ebrejus kā amatniekus un strādniekus, no otras puses, ebreji geto tika pulcināti un koncentrēti ātrākai un vieglākai iznīcināšanai.

(Turpat, 384. lpp.)

7. avots

A. Latvijā geto tika ierīkoti galvaspilsētā Rīgā, kā arī Daugavpilī un Liepājā – divās pilsētās ar lielu skaitu ebreju iedzīvotāju.

Pirmais geto Latvijā tika ierīkots Daugavpilī 1941. gada 26. jūlijā. Tajā tika izmitināti 14 000 ebreju, kuru nogalināšana sākās jau 28. jūlijā. Pēc pēdējās akcijas 1942. gada 1. maijā Daugavpilī palika tikai 430–450 ebreju, no kuriem 250 dzīvoja geto. Dažus no strādājošiem ebrejiem 1943. gada novembrī aizveda uz Rīgu, bet pārējie palika strādāt dažādos darbos.

Rīgas geto vārti tika slēgti ārpasaulei 1941. gada 25. oktobrī, ieslogot tā sienās aptuveni 29 000 ebreju. Apmēram 24 000 geto iemītnieku tika nogalināti Rumbulā divās masu iznīcināšanas akcijās tā paša gada 30. novembrī un 8. decembrī. Vācieši ebrejiem pateica, ka izmitinās viņus citā nometnē, bet patiesībā lika kājām nomaršēt 10 kilometrus uz Rumbulas mežu un tur nošāva. Pēc Rumbulas akcijām geto palika tikai 4500 darbspējīgu vīru un 500 sieviešu. Kad geto slēdzta, tajā bija palicis apmēram 60 ebreju, kurus aizsūtīja uz Mežaparka koncentrācijas nometni.

Atšķirībā no Rīgas un Daugavpils Liepājā geto tika izveidots tikai 1942. gada jūnijā, izmitinot tajā apmēram 814 ebreju. Tas nozīmē, ka ebreji, kas tika nogalināti akcijās, kuras turpinājās veselu gadu, bija dzīvojuši savās mājās. Vairāk nekā puse no 5700 Liepājas aprīņķa ebreju tika nošauta Šķēdes kāpās aptuveni 15 kilometru attālumā no pilsētas trīs dienu akcijā, kas ilga no 1941. gada 15. decembra līdz 17. decembrim. Pārējie ebreji liepājnieki tikuši

iznīcināti vairākās mazākās akcijās. Geto slēdza 1943. gada 8. oktobrī, un tā iemītniekus pārsūtīja uz Mežaparka koncentrācijas nometni Rīgā.

(Pēc: Ezerailis, Andrievs. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999, 273., 274., 281., 317., 318., 320., 329., 335., 345., 391., 393., 398., 399., 415. lpp.)

B. Ar īpašu nežēlību slepkavas darbojās Latvijas laukos un mazpilsētās, kur cits citu pazina un visi zināja, kur dzīvoja ebreju ģimenes. Šo iemeslu dēļ dažviet slepkavām [...] bija vajadzīgas tikai dažas dienas, lai pilnībā iznīcinātu vietējo ebreju kopienu. Pie šo apdzīvoto vietu robežām viņi [...] izlika zīmes “*judenfrei*” jeb “attīrīts no ebrejiem”.

(Press, Bernhard. *The Murder of Jews in Latvia, 1941–1945*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 2000, p. 47)

C. Provincē slepkavošana sākās jūlijā vidū un līdz septembrim bija gandrīz pabeigta. Vēlākā Latvijas iedzīvotāju izsūtīšana uz Sibīriju 1949. g. ir vienīgais notikums Latvijas nesenajā vēsturē, kas demogrāfisko izmaiņu plašuma un pēkšņuma ziņā varētu ieņemt to pašu vietu, ko ebreju iznīdēšana Latvijas provincē 1941. gadā. [...] Provinces ebreju slepkavošana bija nežēlīga un atšķirībā no lielajām pilsētām – totāla.

Jo mazāka bija ebreju kopiena, jo vājāka bija viņu cerība pārdzīvot holokaustu. Geto iekārtošana Rīgā, Daugavpilī un Liepājā gluži nejauši paglāba dažus ebrejus no iznīcības.

(Ezerailis, Andrievs. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999, 258. lpp.)

D. Nevar precīzi noteikt, cik daudz ebreju bija palicis Latvijā Vācijas uzbrukuma pirmajās dienās – nav precīzi zināms, cik daudz ebreju, tuvojoties Vācijas armijai, aizbēga uz Padomju Savienības austrumiem. Dažādi autori min dažādus skaitlus – no 10 000 līdz 40 000. Visticamāk, ka Latviju atstāja ap 20 000 ebreju bēgļu. 1935. gada tautas skaitīšana noteica, ka Latvijā dzīvoja apmēram 94 000 ebreju. Gandrīz divi tūkstoši no viņiem 1941. gada 14.–15. jūnijā tika deportēti uz Sibīriju. Ja atskaita 20 000 bēgļu, sanāk, ka Latvijā bija palicis apmēram 70 000 ebreju. Šo skaitli apstiprina nacistu veiktās ebreju reģistrācijas dati 1941. gada jūlijā, saskaņā ar tiem ebreju skaits nepārsniedza 70 000.

Arī dati par holokaustā nogalinātajiem Latvijas ebrejiem nav precīzi. Pastāv iespēja, ka dažas iznīcināšanas akcijas notika pašā jūlijā sākumā, pirms visu ebreju reģistrācijas. Par holokausta upuriem kļuva aptuveni 65 000–70 000 Latvijas ebreju.

(Pēc: Stranga, Aivars. *Holokausts Latvijā: 1941–1945*. Grām.: *Holokausta izpēte Latvijā*: Starptautisko konferenču materiāli, 2003. gada 12.–13. jūnijjs, 24. oktobris, Rīga, un 2002.–2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004, 219.–220. lpp. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 12. sēj.)

E. Ebreji Latvijā tika iznīcināti divos viļnos: no 1941. g. jūlija līdz septembrim un no novembra līdz decembrim. Latvijas ebreju nogalināšana kopumā tika pabeigta līdz 1941. g. decembrim. Vāciešiem un viņu latviešu kolaborantiem bija vajadzīgs nepilns pusgads, lai nogalinātu 60 000 jeb 64% no 94 000 (1935. gada tautas skaitīšanas dati) Latvijas ebreju. Vai, rēķinot

attiecībā pret Latvijā sagūstītajiem 66 000 ebreju, no 1941. gada jūnija beigām līdz 1941. gada decembrim tika iznīcināts apmēram 91%.

(Pēc: Ezerailis, Andrievs. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999, 56., 232. lpp.)

8. avots

Brīdinājums pie Rīgas geto žoga

Uzraksts vācu un latviešu valodā: "Uz personām, kuras kāps pāri žogam jeb mēģinās caur žogu kontaktēties ar geto iedzīvotājiem, tiks šauts bez brīdinājuma."

(Foto no ASV Holokausta piemiņas muzeja krājumiem, <http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 9. nov.)

9. avots

Einsatzgruppe A 1942. gada 12. jūnija ziņojums Nr. 7

Drošības policijas un
Drošības dienesta (SD) vadītājam
- štābs

Berlīne

194_.gada 12. jūnijs

Ziņojumi no okupētajām Austrumu teritorijām, Nr. 7.

***

Ebreji Latvijā

1935. gadā Latvijā bija 93 479 ebreju, kas sastādīja 4,79% no visiem iedzīvotājiem [...]. Pēc Vācijas armijas ienākšanas Latvijā palika ap 70 000 ebreju, pārējie aizbēga kopā ar atkāpošos bolševiku armiju.

Patlaban geto ir palikuši tikai daži ebreji, kas tiek nodarbināti kā kvalificēti strādnieki.

Nodarbināts šāds ebreju skaits:

Rīgā	ap 2,500
Daugavpilī	ap 950
Liepājā	ap 300

Izņemot šos ebrejus, vairāk ebreju šobrīd Latvijā nav.

(The Einsatzgruppen Reports. Selections from the Dispatches of the Nazi Death Squads' Campaign Against the Jews July 1941–January 1943. Ed. by Y. Arad, S. Krakowski, S. Spector. New York: Holocaust Library, 1989, pp. 348–349)

10. avots

Karte no V. Štālekera ziņojuma ar nosaukumu “Einsatzgruppe A veiktā ebreju iznīcināšana”, kas apzīmogota ar grifu *Slepeni*

(*Nazi Conspiracy and Aggression*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1946, vol. 8, <http://www.parascope.com/gallery/galleryitems/holocaust>)

11. avots

Jēkabs Gampers

Jēkabs Gampers dzimis Liepājā, 1872. (?) gadā

Jēkabs piedzima Liepājas ebreju ģimenē. Pilsētā viņam piederēja apģērbu veikals, kā arī daži dzīvokļi, kuru iemītnieki viņam maksāja par īri. Pēc sievas nāves Jēkabs, jau būdams pensijā, pārcēlās pie savas meitas Sāras.

1933.–1939. g.: Jēkabs bija kaislīgs lasītājs. Viņa iecienītākā avīze bija “Libauer Zeitung”, vietējā avīze, kas iznāca vācu valodā. Viņam patika to lasīt, sēzot meitas piemājas dārzā. Svētdienās Jēkabs kopā ar mazmeitām Faniju un Dženiju, kā arī kaimiņu bērniem mēdza doties uz ostu. Viņš cienāja bērnus ar karamelēm, un viņi visi kopā sēdēja un vēroja kuģus.

1941. g.: uzreiz pēc iebrukuma Latvijā nacisti sāka tvarstīt ebreju vīriešus un nosūtīt tos “darbā”, no kura neviens neatgriezās. 1941. gada 15. un 17. decembrī Liepājā notika lielākās ebreju iznīcināšanas akcijas. Jēkabs Gampers bija viens no aptuveni 2800 ebrejiem, ko vācieši ar latviešu kolaborantu palīdzību noslepkovalo Šķēdes kāpās.

(Pēc ASV Holokausta piemiņas muzeja materiāliem, <http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 9. nov.)

12. avots

Sāra Judelovica

Sāra Judelovica (dz. Gampere) dzimusi Liepājā, 1899. (?) gadā. Sāra Judelovica, dzimusi Gampere, bija viens no Jēkaba Gampera četriem bērniem. Viņas vecākiem Liepājā piederēja veikals un daži dzīvokļi. Kad sākās Pirmais pasaules karš, Sāra mācījās klavierspēli konservatorijā Krievijā. Tur, strādājot par medmāsu, viņa arī pavadīja visus kara gadus. Pēc kara Sāra atgriezās Liepājā un 1920. gadā apprecējās ar Hermani Judelovicu.

1933.–1939. g.: Sārai un Hermanim piederēja neliela apavu darbnīca un veikals. Abi bija cionisti un palīdzēja vākt naudu, lai atbalstītu ebrejus, kas grībēja apmesties uz dzīvi Palestīnā. Judelovicu pārim piedzima trīs meitas – Fanija, Dženija un Lībele.

1941.–1943. g.: Hermanis tika nogalināts jau 1941. gada jūlijā. Pateicoties tam, ka Fanija strādāja par medmāsu, Sārai un viņas meitām veselus divus gadus izdevās izvairīties no deportācijām. Taču 1943. gada oktobrī viņas visas aizsūtīja uz Mežaparka koncentrācijas nometni Rīgā. Uzreiz pēc ierašanās vācieši sāka ebrejus šķirot darbam derīgos un nederīgos. Sešgadīgo Lībeli iedalīja “vārgo un bērnu” grupā. Sāra nespēja pamest meitu un pievienojās viņai. Ne par mazās Lībeles, ne viņas mātes likteni vairāk nekas nav zināms.

(Pēc ASV Holokausta piemiņas muzeja materiāliem, <http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 9. nov.)

13. avots

Hermanis Judelovics

Hermanis Judelovics dzimis Aizputē, 1896. (?) gadā. Hermanis piedzima kādā Aizputes ebreju ģimenē, viņš bija vecākais no deviņiem bērniem. Hermanis bija Pirmā pasaules kara veterāns un 1918.–1920. g. cīnījās par Latvijas Republikas neatkarību.

1920. gadā viņš apprecējās ar Sāru Gamperi un apmetās uz dzīvi Liepājā. Tur abiem piederēja apavu darbnīca un veikals.

1933.–1939. g.: Hermanis un viņa sieva Sāra bija cionisti un vāca naudu zemes iegādei ebrejiem, kas izceļoja uz Palestīnu. Judelovicu pārim piedzima trīs meitas – Fanija, Dženija un Lībele.

1940.–1941. g.: padomju vara atnēma Hermanim viņa veikalui un darbnīcu.

1941. gadā uzreiz pēc Vācijas iebrukuma nacisti sāka tvarstīt ebreju vīriešus, nosūtot viņus “darbā”, no kura neviens neatgriezās. Visiem darbspējīgiem vīriešiem tika pavēlēts reģistrēties, un Hermanis rīkojumam paklausīja.

1941. gada jūlijā beigās Hermani kopā citiem vīriešiem no viņa darba grupas aizveda uz Šķēdes kāpām. Tur visus nošāva un apraka masu kapā.

(Pēc ASV Holokausta piemiņas muzeja materiāliem, <http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 9. nov.)

14. avots

Fanija Judelovica

Fanija Judelovica dzimusī Liepājā, 1922. gada 27. oktobrī

Fanija bija Judelovicu pāra vecākā meita. Viņa apmeklēja Liepājas ebreju pamatskolu.

1933.–1939. g.: Fanija bija iesaistījusies cionistu jaunatnes kustībā „Betar” un kopā ar citiem ebreju bērniem mācījās par Palestīnu un ebreju kultūru. Pabeigusi vidusskolu, 16 gadus vecā meitene devās uz Rīgu, kur iestājās universitātē un sāka mācīties par medmāsu.

1941.–1945. g.: uzreiz pēc iebrukuma Latvijā vācieši sāka tvarstīt un nogalināt Liepājas ebreju vīriešus. Fanijas tēvs un vectētiņš bija vieni no pirmajiem upuriem. 1941. gada decembrī Faniju kopā ar māti un māsām nacisti ieslodzīja cietumā un plānoja visas deportēt. Taču vēlāk Faniju atbrīvoja, jo viņa bija medmāsa. Kad sargs nosauca viņas vārdu un pateica, ka meitene var būt brīva, Fanija izaicinoši atbildēja: „Es nekur neiešu bez savas mātes un māsām!” Pēc brīža sargs sacīja: „Nem viņas un lasies!”

Divus gadus Fanijai izdevās izvairīties no deportācijām un pasargāt arī savu atlikušo ģimeni. Tomēr 1943. gada novembrī visas Judelovicu sievietes, sešgadīgo Lībeli ieskaitot, aizsūtīja uz Mežaparka koncentrācijas nometni. No 1943. līdz 1945. gadam Fanija kopumā tikusi ieslodzīta piecās koncentrācijas nometnēs. Viņu atbrīvoja Ūzīle (Vācija), 1945. gada 4. maijā.

(Pēc ASV Holokausta piemiņas muzeja materiāliem, <http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 9. nov.)

Darba lapa

Ebreju stāvoklis nacistiskajā Vācijā un Padomju Savienībā		
Kritērijs	Nacistiskā Vācija	Padomju Savienība
Politiskais režīms		
Ebreju ekonomiskais stāvoklis		
Ebreju reliģiskās, kultūras tiesības		
Ebreju privātā dzīve		

Holokausta Austrumeiropā

Izpētiet 1. un 2. avotu un atbildiet uz jautājumiem:

Uz kādu laika periodu attiecas kartēs fiksētie notikumi?

Kādu informāciju par masu iznīcināšanu satur kartes:

nogalināto skaits?

masu iznīcināšanas akciju laiks?

masu iznīcināšanas vietas Eiropā?

masu iznīcināšanas vietas Latvijā?

1. avots

(No ASV Holokausta piemiņas muzeja krājumiem, <http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 28. nov.)

2. avots

(No ASV Holokausta piemiņas muzeja krājumiem, <http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 28. nov.)

3. avots

(No ASV Holokausta piemiņas muzeja krājumiem, <http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 28. nov.)

Izpētiet 3. avotu un atbildiet uz jautājumiem:

Par kādu laika periodu vēsta karte?

Atrodiet kartē sešas masu iznīcināšanas nometnes!

Kādā teritorijā masu iznīcināšanas nometnes ir izvietotas?

Kādu informāciju satur karte par laiku, kad funkcionēja iznīcināšanas nometnes?

4. avots

Iepazīstieties ar 4.–8. avotu un atbildiet uz jautājumiem:

Kas Latvijai ir kopīgs ar pārējām Padomju Savienības teritorijām, kurās Vācijas armija iebruka 1941. gada 22. jūnijā?

Kādā veidā dubultokupācija ietekmēja iedzīvotāju attieksmi pret nacistiem?

Kā vēsturnieki skaidro faktu, ka daļa latviešu vērsās pret ebrejiem?

Ko latvieši cerēja sagaidīt no nacistiem?

Barbarosas plāna sākumposmā Latvija atradās haosa stāvoklī. Sociālā sairuma pakāpe Latvijā, Lietuvā un Igaunijā padarīja tās unikālas nacistu okupēto zemju vidū. Slovākijai un Francijai tika dotas zināmas brīvības, Dānijai atstāja tās pirmskara administrāciju, policiju un karaļa varu. Norvēģijai un Francijai bija vietējā pašizveidota kolaborantu valdība. Polijas okupācija visvairāk atgādināja Baltijas valstīm uzspiesto okupāciju, bet Polija, izņemot tās austrumdaļu, nebija pārdzīvojusi dubultokupāciju. Tās intelektuālus un vadību nogalināja nacisti, nevis padomju vara.

(Ezergailis, Andrievs. *Holokausta vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999, 126. lpp.)

5. avots

“Vai Austrumeiropā vietējo iedzīvotāju sadarbība ar nacistiem bija izplatītāka nekā Rietumeiropā?”

“Jā, neapšaubāmi. Austrumos kolaborantu bija daudz vairāk, taču tas ir saistīts ar faktu, ka šīs valstis atradās padomju okupācijā un tika radīti mīti par ebreju identificēšanu ar bolševikiem. Daži uzskatīja vāciešus nevis par okupantiem, bet atbrīvotājiem: lietuviešiem un ukraiņiem vācieši bija atbrīvotāji, frančiem viņi bija okupanti. Tādējādi Austrumeiropas atšķirīgā situācija motivēja tās iedzīvotājus sadarboties ar vāciešiem.”

(European “bystanders”: Fragments no intervijas ar profesoru Dāvidu Bankieru (Mūsdienu ebreju institūts, Ebreju universitāte Jeruzalemē, 1997, *Yad Vashem*), <http://www1.yadvashem.org.il>, aplūk. 2004, 9. nov.)

6. avots

1940. gadā okupējot Latviju, Stalins viena gada laikā lielāko daļu latviešu nostādīja pret jauno varu. “Tautu tēvs” lietoja sev ierastos līdzekļus: nežēlīgas represijas, netaisnību, nelikumības, visbeidzot, deportēja tūkstošiem cilvēku. Padomju varas gadā latviešu tauta piedzīvoja lielus zaudējumus. Dabiski, ka tautas vidū auga neapmierinātība, pat naids pret bolševikiem. Traģiskā veidā šis naids vērsās pret Latvijas ebrejiem.

(Pēc: Коваль, Леонид. *Книга спасения*. Юрмала, 1993, c. 276)

7. avots

Laikā, kad vācieši ienāca Latvijā, latvieši vairāk par visu ilgojās kļūt brīvi un neatkarīgi. Neorientēdamies varas politikā, okupācijas pirmajās dienās viņi domāja, ka vācieši ne tikai atbrīvojuši tos no komunistiem, bet arī atjaunojuši Latvijas neatkarību. [...]

Latvijai nebija piešķirts okupētas teritorijas statuss, jo Vācijas mērķis bija Latvijas aneksija. Plānota tika Latvijas iznīcināšana, priekštata likvidēšana par to, tās valodu un kultūru. [...]

Vācu okupanti nodevās prāta vingrinājumiem, kā izvairīties no vārdu "Latvija" un "latvieši" lietošanas. Kļuva svarīgi iegalvot, ka Latvija nekad nav pastāvējusi kā valsts un okupēta ir tikai padomju teritorija. Kādu laiku tika ieteikts pārdēvēt Latviju par Daugavzemi (*Dünnaland*). Cits priekšlikums bija – izdzēst Latvijas vārdu, sadalot to novados: Kurzeme, Zemgale, Latgale un Vidzeme. Beidzot visi vienojās iekausēt Latviju plašākā, mākslīgi radītā politiskā jēdzienā – Ostlande.

Vāciešu nodoms paturēt noslēpumā uz Latviju attiecināmos plānus ir saprotams, jo viņi bija pārkāpuši starptautiskās tiesības, taču arī Ostlandes dibināšanas datums četrus mēnešus netika izpausts. Ostlande radās 1941. g. 16. jūlijā, bet tās pasludināšanu atlīka līdz 18. novembrim.

(Ezergailis, Andrievs. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944*. Riga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999, 156., 152. lpp.)

8. avots

Bernhards Press, holokaustā izdzīvojušais Rīgas ebrejs, apraksta 1941. gada 1. jūliju – dienu, kad Rīgā ienāca Vācijas armija.

Tā bija karsta diena. Pie debesīm nebija neviens mākoņa, un spoža saule meta savus zelta starus pār prieka pārņemto pilsētu. Drīz mēs ieraudzījām pirmos vācu zaldātus. Tie bija spēcīgi, iedeguši puiši ar uzločītām piedurknēm, daudziem šauteņu stobrā bija iesprausts mazs ziedu pušķītis. Viņi ienāca pilsētā un izskatījās mazliet apmulsuši no tā, cik silti viņus sagaidīja rīdzinieki, it īpaši rīdzinieces. Visticamāk, viņi pat neapjauta, ka tiek sveikti kā Rīgas atbrītotāji no sarkanā terora. [...] Draugi un paziņas apsveica cits citu tā, it kā viņi visi kopā būtu tik tikko izkūlušies no lielām briesmām.

(Press, Bernhard. *The Murder of the Jews in Latvia, 1941–1945*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 2000, p. 44)

9. avots

Bija vismaz trīs iemesli, kādēļ ebreju iznīcināšana – masu nošaušana un nogāzēšana nāves nometnēs – notika Austrumeiropā [...] Tā bija vieta, kur vienkopus dzīvoja visvairāk ebreju. Turklāt nacisti uzskatīja poļus, krievus un pārējās Austrumeiropas tautas par zemākām rasēm, tāpēc nevilcinājās piekopt šajās teritorijās visbrutālāko politiku. Nacistus arī maz uztrauca, ka austrumeiropieši varētu uzzināt par notiekošajām akcijām un uz tām reaģēt. Par labu lēnumam izvietot iznīcināšanas nometnes austrumos runāja fakts, ka šī teritorija atradās visai tālu no rietumu sabiedroto acīm. [...] Ebrejus no visiem nacistu okupētās Eiropas nostūriem deportēja uz austrumiem, lai nogalinātu.

(Steinfeldt, I. *How Was It Humanly Possible? A Study of Perpetrators and Bystanders during the Holocaust: Pedagogical Guidebook*. Yad Vashem, 2002, p. 16)

10. avots

Sistemātiska ebreju nogalināšana sākās 1941. gada jūnijā, kad okupētajās Padomju Savienības teritorijās notika pirmās nošaušanas. Taču nošaušana izrādījās problemātiska. Tam bija nepieciešams liels skaits iznīcinātāju. Cilvēki dzirdēja šāvienu atbalsis, tādēļ šaušanu bija grūti noslēpt no apkārtējiem. Tāpēc tika izstrādāta jauna metode. [...] Pirmkārt, slepkavas vairs negāja pie upuriem, bet upuri tika nogādāti nogalināšanas vietās. Turklāt jaunā metode – nogāzēšana – mazināja slepkavas un upuru tiešos kontaktus, kas slepkavas uzdevumu padarīja vieglāku. [...] Visas iznīcināšanas nometnes atradās teritorijās, kas bija norobežotas no apkārtnes, tas ļāva notiekošo slēpt no upuriem, vietējiem iedzīvotājiem un tiem vāciešiem, kas nebija tieši iesaistīti nogalināšanā. Visas nometnes tika celtas tuvu dzelzceļam, lai tām varētu piekļūt ar vilcieniem.

Izņemot Aušvicu un Majdaneku, kas bija arī koncentrācijas nometnes, t.i., ieslodzījuma un darba vietas, iznīcināšanas nometnēm bija tikai viens uzdevums: nogalināt visus ebrejus, ko turp nogādāja. Ebreji, kas ieradās nometnē, parasti bija pavadījuši vairākas dienas vagonos bez pārtikas un ūdens. Pēc dažām stundām viņi visi jau bija miruši. Aušvicas Birkenavā ebrejus reizēm gan šķiroja, nelielu skaitu cilvēku atlasot darbam, bet visus pārējos sūtot tieši uz gāzes kamerām.

(Steinfeldt, I. *How Was It Humanly Possible? A Study of Perpetrators and Bystanders during the Holocaust: Pedagogical Guidebook*. Yad Vashem, 2002, p. 16)

11. avots

Nāvei nolemtos ieveda gāzes kameru priekštelpā, kur visiem lika izgērbties, pirms “iešanas dušā”. Lai pēc “mazgāšanās” būtu viegli atrast drēbes, ebrejiem lika sasiet apavus kopā un iegaumēt tā āķa numuru, uz kura viņi pakarināja savu apgērbu. Upuru maldināšanai kalpoja arī izsniegtais ziepju gabals un dušas atveres gāzes kameru griestos. [...]

Ciānūdeņražskābes granulas (*Ciklons-B*) piegādāja metāla kārbās, kuras ieveda krematorijs ar Sarkanā Krusta mašīnām. [...] Tiklīdz *Ciklons-B* nonāca kontaktā ar gāzes kameras gaisu, tas pārvērtās par gāzi. Tā izplatījās no lejas uz augšu, tāpēc pirmie nosmaka bērni, bet pēdējie krita jaunie un spēcīgie, kuriem izdevās uzrāpties ķermeņu grēdas virsotnē. Pirms gāzes palaišanas vācieši izslēdza gaismu un ieslēdza to tikai tad, kad bija rimuši kliedzieni. Pēc tam, kad caur īpašu novērošanas atveri kameras tērauda durvis bija noskaidrota situācija, tika ieslēgti kameras sienās iemontētie ventilatori. [...] Iznīcinātāju grupas dalībnieki aiznesa līķus uz liftu, kas tos nogādāja krematorijs.

(Yahil, Leni. *The Holocaust. The Fate of European Jewry, 1932–1945*. New York: Oxford University Press, 1990, p. 366)

Holokaustā izdzīvojošo atmiņas

1. avots

Deizijas Šveigeres atmiņas

Es, Deizija Šveigere, piedzimu 1929. g. Bratislavā, Čehoslovākijā. Mans tēvs Ludvigs bija direktors kādā vietējā bankā, māte Aranka bija mājsaimniece, ģimenē bija divi bērni – es un mana māsa Mērija, kas bija trīs gadus par mani vecāka..

Mani vecāki bija beiguši ģimnāziju, un māte vienu gadu apmeklēja koledžu Vīnē. Mājās un ar mums – bērniem viņi runāja vācu un ungāru valodā. Es pati mācījos slovāku valodā.

1939. gadā mans tēvs tika pārcelts uz kādu mazu bankas filiāli Hustas pilsētā, kas atradās Čehoslovākijas pašā austrumu daļā.. Drīz pēc Minhenes vienošanās Ungārija šo teritoriju anektēja, un tā mēs nonācām Ungārijas sastāvā..

Sākumā dzīve zem ungāru režīma bija laba, taču tika izdoti antisemītiski likumi un, sākot ar 1942. gadu, ebrejiem tika aizliegta lielākā daļa profesiju un biznesa iespēju. Mans tēvs zaudēja darbu bankā. Lai gan biju bērns, tomēr zināju, ka dažas vērtīgas lietas, kā, piemēram, dārglietas, sudraba trauki un pat mēbeles, sāka pazust – tās tika pārdotas, lai iegūtu naudu.. Viss mainījās, kad 1944. gada martā vācieši okupēja Ungāriju, tiem līdzī nāca SS grupa ar Ādolfu Eihmani priekšgalā, lai atrisinātu “ebreju problēmu”.

Dažu nedēļu laikā pirmo reizi tikām ievietoti geto, un tad maijā sākās transportēšana uz Aušvicu. Mana ģimene un es tikām aizvesti no Hustas geto un ievietoti vilcienā, kas devās uz Aušvicu 1944. gada 7. jūnijā. Kad mēs tur ieradāmies, tēvu no mums nošķira. Vēlāk citi izdzīvojušie pastāstīja, ka viņš tiešā ceļā nosūtīts uz gāzes kameru. Mana māsa, māte un es tikām selektētas uz Birkenavu un noturētas tur trīs nedēļas. Kādā dienā selekcijas laikā.. mums pateica, ka sūtīs uz darba nometni. [...]

..vilciens mūs nogādāja koncentrācijas nometnē Kaizervaldē Rīgā, Latvijā. [...] Mēs ieradāmies Kaizervaldē jūlijā sākumā, ..mūs izvietoja dažās vecās, pussagruvušās akmens ēkās ar lieliem pagalmiem. Mēs gulējām uz koka kojām, kas bija pilnas ar dažādiem insektiem, un guļasvieta bija jādala uz diviem.

Pēc nedēļas [...] tikām nosūtīti uz Dundagu ar kuģi pa Rīgas līci. Dažiem mūsu draugiem neatļāva doties līdzī, viņiem bija jāpaliek Kaizervaldē, un mēs nekad vairs viņus nerēdzējām. ..Pēc mēneša vai vairāk mēs tikām pārsūtīti uz Dundagu II. Cik es varu izvērtēt, tā bija grupa, kurā bija apmēram 500 Ungārijas ebreju sieviešu. Katru dienu gājām uz mežu un

strādājām – vācām koku zarus lidmašīnu kamuflāžai. Šim darbam tika izmantoti grants pārvadājamie divriči, iespējams, ka tie bija nepieciešami vēl kādiem citiem darbiem. Kādā dienā mana māte sabruka, jo viņai sākās kuņķa čūlas asiņošana, un viņa tika aiznesta uz nestuvēm atpakaļ uz nometni, kur viņu novietoja stacionārā. Tur viņa palika līdz nometnes evakuācijai 1944. gada augustā.

Kādu rītu, kad mēs viņu gribējām apraudzīt, viņa un vēl viena sieviete no ratiem bija pazu-dusi. ..Vēlāk mēs sapratām, ka viņas tika kaut kur aizvestas, nošautas un apraktas. Taču neviens mums par to neteica. Tad mēs ieradāmies Liepājā, kur ..mēs visi tikām iegrūsti vilcienā uz Štuthofu. Tas bija.. 1944. gada 20. augusts. [.]

Štuthofa bija šaušalīga vieta. Mēs soļojām no vilciena stacijas pa akmeņainu ceļu uz nometnes ieejas pusī. Akmeņaina ceļš bija taisīts no sadragātiem ebreju kapakmeņiem, kur aizvien vēl bija redzami uzraksti ivritā. Tie bija nebeidzami sišanas, pārbaužu un izsalkuma brīži. Pēc Štuthofā pavadītas nedēļas tikām pārvesti uz darba nometni Leipcigā.., un mūs izrīkoja kā darba vergus *Allgemeine Elektrische Gesellschaft* piederošajā lidmašīnu rūpnīcā. ..bijā jāstrādā 13 stundu dienā vai naktsmaiņā vai arī jāsolo uz darbu pieci kilometri turp un atpakaļ. Pārtikas devas kļuva mazākas ar katru dienu, un rūpnīca tika slēgta 1945. gada martā, jo visu laiku nemitīgi bombardēja. Tad sākās ceļš uz Dahavu.

[..] 1945. gada 24. aprīlī ieraudzījām amerikāņu militāro tanku.. Amerikāņi atbruņoja mūsu apsargus un teica, ka mēs esam brīvi. Mums nepietika spēka, lai priecātos vai svinētu. Vienīgais, ko vēlējāmies, bija apsēsties un atpūsties. [.]

Mana māsa un es atgriezāmies dzimtajā Bratislavā.. 1948. gadā es satiku savu nākamo vīru, medicīnas studentu Prāgā. [...] Mēs emigrējām uz Izraēlu 1949. gadā.. 1966. gadā.. emigrējām uz ASV. Pašreiz mēs dzīvojam Bostonā. ..Mēs izaudzinājām divus dēlus, mums ir četri mazbērni, kas tagad mums sniedz tik daudz prieka.

Mēs ļoti daudz domājam un runājam par pagātni, pārliecinot mūsu bērnus un mazbērnus mācīties mūsu vēsturi un ebreju mantojumu.

Atmiņas sarakstītas 2002. gada 26. septembrī pēc muzeja un dokumentācijas centra “Ebreji Latvijā” ierosinājuma.

(Branda-Šveigere, Deizija. Atmiņas par Ungārijas ebreju deportāciju uz Latviju 1944. gada vasarā.

Grām.: *Holokausta izpēte Latvijā*: Starptautisko konferenču materiāli, 2003. gada 12.–13. jūnijs,

24. oktobris, Rīga, un 2002.–2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004, 379.–384. lpp. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 12. sēj.)

2. avots

Judītes Himmelfarbas (dz. Bermane) atmiņas

Es piedzimu 1914. gadā Liepājā turīgā ģimenē, tāpēc bērnībā man nekā netrūka. 1930. gadā, kad man palika 16 gadu, es pabeidzu ebreju vidusskolu. [...] 1937. gadā apprecējos ar Noahu Jakobsonu – Diskonta bankas kalpotāju. [...]

[1941. gada] 29. jūnijā [Liepājā] ienāca vācieši. [...] 7. jūlijā ..mani aizturēja latviešu policisti un kopā vēl ar kādām desmit ebreju sievietēm nogādāja policijā. [...] Tad es arī pēdējo reizi redzēju savu vīru. Kad mūs veda uz policijas pagalmu, man laimējās aizbēgt, es paslēpos starp automašīnām un pēc tam bēgu uz mājām. [...]

Dienu no dienas [ebreji] sanāca pilsētas laukumā.. un no turienes tos nosūtīja uz visādiem darbiem. Mani kopā ar citām sievietēm nosūtīja strādāt uz Kara ostu. Tur es tūriju istabas. [..]

Decembra sākumā es.. izdzirdēju baumas, ka tuvākajā apkārtnē – Šķēdē rok lielas bedres. Redzēju arī aizsargus atgriežamies no darba ar smagajam automašīnām – viņiem rokās bija lāpstas. Tas viss piepildīja sirdi ar lielām bailēm un nemieru – kas notiks tuvākajā nākotnē? [..] es biju nolēmusi palikt ārpusē [t.i., slēpties ārpus mājas. – *Red.*]. [..] Pēc maniem aprēķiniem, to triju dienu laikā tika nogalināts ap 5000 ebreju. [..]

[1942. gadā] Jūnija vidū sāka veidot geto. [..] Visa geto teritorija veidoja kvadrātu, kurā ietilpa piecas lielas mājas un astoņas mazas. ..Apmēram jūnija beigās visi ebreji iebrauca geto. ..Uz dzīvi geto pārcēlās 806 ebreji – Liepājas ebreju bēgļu atlikums. No tiem 275 vīrieši, 250 sievietes, 136 bērni un citi – veci cilvēki un invalidi. [..]

Vēl 1942. gada ziemā izveda no Rīgas geto apmēram 40 ebreju un iekārtoja darbā cukurfabrikā. Viņu fiziskais stāvoklis bija smags, apgērbti novalkātās drēbēs. ..Šajā grupā atradās daudzi ebreji no Vācijas. [..]

1943. gada oktobrī geto likvidēja. ..mūs – dzīvi palikušos Liepājas ebrejus veda preču vagonos uz Rīgu. [..]

..mēs ieradāmies Kaizervaldē.. Mantas atnēma, un viss transports, apmēram 800 cilvēku, tika izvietots vienā barakā. Otrā rītā organizēja.. pārbaudi.. Sievietes ar bērniem, vecos cilvēkus, bērnus [bez vecākiem] un slimos nostādīja rindā un pēc dažām stundām pārveda uz Rīgas geto. Šajā transportā iekļuva arī mana māte. ..Tajā vietā palikām apmēram 75 vīrieši un 275 sievietes. Mēs saņēmām vecas un netīras drēbes, un mūs izmitināja starp citiem (dvinskiešiem [Daugavpils ebrejiem] un Viļņas ebrejiem). Mani ievietoja čigānu barakā. ..Es strādāju kanāla rakšanas darbos un veicu vēl sabiedriskos darbus. ..pēc nedēļu ilgām mokām Kaizervaldes nometnē es ierados A.E.G. [t.i., rūpniecas filiālē. – *Red.*]. ..Es strādāju lidmašīnu detaļu ražotnē. Laika gaitā mums izdevās pārvietot no Kaizervaldes.. vēl 60 Liepājas sieviešu. Pavisam kopā A.E.G. strādāja ap 800 ebreju sieviešu. 1944. gada janvārī mums nogrieza matus un mēs saņēmām arestantu drēbes. Ar frontes tuvošanos, kas sekoja pēc armijas sakāves, vācu armija augustā uzsāka daudzu darbavietu evakuāciju. [..] Mēs uzzinājām, ka 200 sieviešu likvidēs akcijā, lai paliktu tikai simts. Par brīnumu mums, kādu dienu atveda 200 sieviešu – tās bija Ungārijas ebrejetes no Kaizervaldes. Visas bezdarbnieces kopā ar ungārietēm nostādīja rindā. Kabeļu nodaļā pieprasīja vēl strādnieces sakarā ar saspringto darbu trīs maiņās. ..man palaimējās iespraukties kabeļu nodaļā. Kad mēs atgriezāmies no darba, SS vīri bija jau paveikuši pārkārtošanu, ko nosauca par selekciju, – vieni uz darbu, otri uz iznīcināšanu. [..]

[Septembrī mūs] pārveda uz Rīgas ostu... Sauszemes ceļš bija nogriezts – Sarkanā armija jau bija ieņēmusi.. Jelgavu. Mēs – apmēram 10 000 ebreju uzkāpām uz kuča. [..]

Pēc dažām dienām mēs piestājām Dancigā. Esesieši ar kliedzieniem un sitieniem mūs izsēdināja krastā, atšķira vīriešus no sievietēm un pēc tam ar plakandibenēm pa Vislas upi pārveda uz Štuthofas.. nometni. Brauciens.. ilga vairākas dienas – saspieštiba bija šausmīga. ..Mēs vispār nesaņēmām neko – ne ēdienu, ne dzērienu. [..]

Mūs sadalīja pa blokiem. Katrā blokā iegāja 1000 sieviešu. Gulējām pa četrām uz vienas nāras. Ēdiens bija ļoti slikts, bet ūdeni mums vispār nedeva. Daudzas sievietes cieta no

caurejas un slimībām. ..Mūs neiesaistīja nekādā darbā, bet vajadzēja celties pulksten piecos no rīta, iziet pagalmā un stāvēt tur līdz septiņiem vakarā. Katru dienu notika akcija – mirušo nogādāšana uz krematorijām.

1945. gada janvārī ļuditi Himmelfarbu atbrīvoja padomju armija. 1946. gadā viņa pārcēlās uz Palestīnu, vēlāk – uz Telavivu. Kara laikā gandrīz visa viņas ģimene – pirmais vīrs, māte, tēvs, māsa Batja, Batjas vīrs, viņu meita un dēls, māsas Hanas dēls – gājusi bojā. Liecības pierakstītas 1960. gada oktobrī Telavivā, Yad Vashem muzejā.

(Judites Himmelfaras liecība (Telaviva). Grām.: *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā*: Starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003, 381.–401. lpp. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.)

3. avots

Izraēla Rivkoviča atmiņas

Es, Rivkovičs Izraēls, esmu dzimis 1924. gadā [Ventspilī]. Mans tēvs bija Polijas pavalstnieks, un tāpēc viņš pēc likuma nevarēja dzīvot Latvijā. Tēvs aizbrauca uz Krakovu. Māte palika ar četriem bērniem. [...]

Dzīvojam ļoti pieticīgi, trūkums bieži vien apciemoja mūsu māju. Bērnība nebija priecīga. Vectēvs un vecāmāte bija ļoti reliģiozi cilvēki un arī mani tāpat audzināja. [...]

Es mācījos rabīna Benciona hederā [ebreju privātā reliģiskā sākumskola zēniem. – Red.], šis heders tika uzskatīts par labāko Ventspils pilsētā. [...]

Pēc tam mani nosūtīja uz Ješivu [augstākā garīgā mācību iestāde jūdaismā. – Red.]. ..Ješivā es mācījos tikai vienu gadu. Pēc tam dziedāju Pirmās sinagogas korī Rīgā. [...]

Pienāca 1941. gads. [...]

Vācu karaspēks ienāca Rīgā. [...]

Pirmajā laikā bija salīdzinoši mierīgi, cilvēki gāja uz darbu. Uz darbu gāja arī māsasvīrs. Bet pēkšņi viņš pazuda. Kā pēc tam uzzinājām, viņu bija arestējis gestapo. Viņš bija dzimis Minskā apkārtnē. Kas ar viņu notika? Kur viņš pazuda? Tā arī neko neuzzinājām. [...]

Drīz vien vācieši organizēja geto. Mēs sākām nēsāt uz krūtīm mogendovidu [Dāvida zvaigzni. – Red.]. Mums neatļāva iet pa trotuāru. Bija sāpīgi un aizvainojums – it kā mēs nebūtu cilvēki, bet zirgi. [...]

Dzīvojām 10 kvadrātmetru lielā istabā 20 cilvēku ģimenē. Bijām pusbadā. Katru dienu mani dzina smagā fiziskā darbā. [...]

Reiz kādā 1941. gada rudens dienā, šķiet, 30. novembrī, sestdienā, es sēdēju pie mātes. Pēkšņi sākās troksnis, kliedzieni, komandas vācu valodā: “Visiem iznākt, stāties ierindā!” ..Kliedzieni, bērnu raudas, šāvieni – viss sajaucās. Māte mani lūdza, lai izmantoju šo burzmu un izlavos no mājas. [...]

Drīz kliedzieni pieklusa. Cilvēkus aizveda nošaut. Mēs redzējām ebreju kolonnas, ko norobežoja vācu karavīri ar suņiem un policisti. [...]

Pēc pirmās akcijas ceļš uz Rumbulu 8–10 kilometrus no Rīgas bija noklāts ar mirušo ķermeniem. Nākamajā dienā pēc tam, kad aizdzina manus radiniekus, es iegāju mājā, kurā viņi dzīvoja. Sirds sažņaudzās sāpēs. Es ieraudzīju drausmīgu ainu. Bija redzams, ka manējie vāciešiem pretojušies, jo sienas, mēbeles, grīda – viss bija asinīs. Es neraudāju. Laikam jau ļoti lielās

sāpēs neraud. ..Vai var vāciešiem kaut kā atriebties? Sapratu, ka vienīgais, ko pagaidām varu, ir – palikt dzīvam.

Mūs aizdzina novākt līķus. Neatceros, cik, bet atceros, ka to bija daudz. Mēs sakrāvām līķus ratos kā malku. Milzīgajās bedrēs ar grūtībām varēja ievietot simtiem līķu. Apglabājām gan radiniekus, gan tuviniekus, gan svešus. [...]

1943. gadā vāciešiem izdevās uzzināt par pagrīdes organizāciju geto, viņu rokās nokļuva 159 cilvēku saraksts. Atrada ieročus. Visi organizācijas locekļi tika nošauti. [...]

1943. gadā mani un biedru grupu nosūtīja uz kūdras izstrādi.. pie Liepājas.

Tas bija sezonas darbs. Vēlāk īsu laiku biju koncentrācijas nometnē Mežaparkā Rīgā, pēc tam strādāju dzelzceļa daļā dažādus remontdarbus. Tur bijām apmēram 1000 cilvēku.

Kādu dienu pēc darba mums visiem pavēlēja nostāties ierindā un lielās grupās sadzina lielā.. klētī.

Pavēlēja izgērbties kailiem – gan vīriešiem, gan sievietēm – un pa vienam iznākt ārā. Pie ieejas stāvēja nometnes – dzelzceļa daļas komandants ar esesiešu grupu. Katrs, kas iznāca no klēts, dzirdēja komandu – vai nu pa labi, vai pa kreisi. Šie vārdi nozīmēja dzīvību vai nāvi. Kurš gāja pa labi, tas saņēma nometnes svītraino apgērbu.

Es saņēmu apgērbu, un tas nozīmēja, ka es saņemu dzīvību. [...]

Mūsu grupu [1944. gadā] ar tvaikoni nosūtīja uz Vāciju, Štuthofas koncentrācijas nometni, 16 kilometru no Dancigas.

Šajā nometnē es atrados mēnesi. Es redzēju vīriešu, sieviešu un bērnu grupas. Šos cilvēkus veda uz pirti, bet no turienes neviens vairs neatgriezās. Zem pirts maskas bija gāzes kameras. Bez apstājas kūpēja krematoriju dūmeņi... [...]

Pašās 1945. gada aprīļa beigās mūs iesēdināja baržā. Kurp vedīs, to mēs nezinājam. Deviņas dienas un naktis bez ūdens un ēdienu. Cilvēki mira no bada, sajuka prātā. [...]

Kādā piestātnē vācu apsardze aizbēga. Mēs palikām vieni, pamesti likteņa varā. Kaut kur mūs izsēdināja un nosūtīja uz Sarkanā Krusta nometni. [...]

Kad atbraucu uz Rīgu, uzzināju par šausmīgo nelaimi, kas piemeklēja radiniekus un tuviniekus. No 180 cilvēkiem dzīvi bija palikuši tikai daži.

Dzīvot zemē, kur pazaudēts tik daudz tuvinieku, kļuva neizturami. Es sen sapņoju par Izraēlu, un, kā tikai parādījās pirmā izdevība iesniegt dokumentus izbraukšanai, es to izdarīju. Ar ģimeni ierados Izraēlā 1971. gadā.

Liecība pierakstīta 1971. gadā Jeruzalemē pēc Yad Vashem muzeja ierosinājuma.

(Izraēla Rivkoviča liecība. Grām.: *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā*: Starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003, 402.–408. lpp. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.)

4. avots

Stīvena Springfilda atmiņas

Mani sauc Stīvens Springfilda. Esmu dzimis 1923. gada 30. janvārī Rīgā, Latvijā. Mans tēvs.. bija tirgotājs.., un māte strādāja kopā ar viņu.. Kad Padomju Savienība okupēja mūsu valsti, mans tēvs uzreiz pazaudēja savu uzņēmumu.. Pat ebreju skolas tika slēgtas, jo Padomju Savienība neatzina senebreju valodu.

Vācieši okupēja Latviju un konkrēti Rīgu 1941. gada 1. jūlijā.. Līdz oktobrim mums visiem vajadzēja pārcelties uz geto, un geto vārti tika slēgti..

30. novembrī tūkstošiem latviešu un vācu policistu ienāca geto, vairums no viņiem bija piedzērušies; viņi šāva un dzina visus ārā. Visi bija kājās. "Ātri, ātri!" Viņi izdzina visus ārā.. Cilvēki tika dzīti cauri noteiktiem pilsētas rajoniem uz mežu, uz Rumbulu, kur bija izraktas lielas kapu bedres.., un kad cilvēki tur nonāca, viņiem lika izgērbties.., nostāties masu kapa bedres malā, un tad automātu zalves viņus noplāva. Tajā dienā tika noslepkavoti piecpadsmit tūkstoši manu tautiešu. Man un manam brālim kopā ar citiem vīriešiem lika iet uz kādu citu vietu, kur bija izveidots neliels geto četriem tūkstošiem spēcīgu vīriešu, un mēs tikām uzreiz nodalīti no pārējā geto..

8. decembrī viņi vēlreiz izdarīja to pašu.. Ľoti īsā laikā, divās nedēļās, tika noslepkavoti divdesmit septiņi tūkstoši cilvēku. Arī mana māte.

Pēc šīm lielajām iznīcināšanas akcijām novembrī un decembrī dzīve mazajā geto turpinājās. Dzīvi bija palikuši tikai četri tūkstoši spēcīgu vīriešu, un atsevišķā mājā tika turēti daži simti sieviešu. Tad sāka ierasties ebreji no Vācijas, Čehoslovākijas, Austrijas un Lietuvas. Vairumu no viņiem tūdaļ arī nogalināja..

1943. gadā tika izdota pavēle likvidēt geto. Geto iedzīvotājus bija jāpārceļ uz koncentrācijas nometni Rīgas nomalē, tās nosaukums bija *Kaiserwald*..

Man izdevās pieteikties grupā, kurai bija jādodas uz citu darba nometni, un pēc aptuveni trijām vai četrām nedēļām man izdevās tikt ārā no Kaizervaldes un doties uz citu nometni.. Tā bija vienība, kas piegādāja apģērbu un pārtiku vācu armijai. Mēs šķirojām apģērbu un darījām citus darbus noliktavā.

Pēc pāris nedēļām es uzzināju, ka mans brālis un tēvs arī ir nosūtīti uz Kaizervaldi..

Bija jau 1944. gads.. Lai gan mums nebija nedz radio, nedz laikrakstu, arī pie mums nonāca ziņas, ka karā ir iestājies pavērsiens. Krievi bija izcīnījuši uzvaru pie Staļingradas, un vācieši bija sākuši atkāpties.

Protams, mums tas nozīmēja mazu cerības starīju..

Mūs visus izdzina no barakām, vācieši nostādīja mūs rindā un nogādāja ostā, kur jau atradās prāmji. Mūs uzdzina uz prāmja un aizveda no Rīgas uz Dancigu.., uz Štuthofas koncentrācijas nometni.. Dzīves apstākļi šajā nometnē bija neaprakstāmi drausmīgi. Visapkārt cilvēki mira no bada. Kad no rīta pamodāmies, blakus jau gulēja mirušie. Apstākļi ar katru dienu kļuva sliktāki..

Pāris nedēļu pēc ierašanās nometnē mums visiem lika sastāties rindā. Vācu virsnieks teica, ka viņi meklē brīvprātīgos darbam vācu kuģu būvētavā Dancigā.. Es un mans brālis pieteicāmies šim darbam. Mūs aizveda uz nometni, kas saucās Burgana, un no turienes ik rītu puspiecos mūs iesēdināja vilcienā un aizveda uz kuģu būvētavu strādāt..

Tad kādu rītu atkal pienāca pavēle atstāt nometni. Un mēs atkal soļojām ārā.. Pēkšņi mēs izdzirdējām šaušanu, automāta zalves. Divi vācu apsargi ieskrēja mūsu barakā un teica, ka viņiem ir pavēlēts mūs nošaut, taču viņi to nedarīs, ja mēs nenodosim viņus krieviem, jo nāk krievi. Tā nu mūs atbrīvoja..

Mēs neko neplānojām, kurp doties, – vai doties atpakaļ uz Latviju, vai arī nedoties uz Latviju.. Doties taisnā ceļā atpakaļ uz Rīgu mums negribējās. Mēs jutāmies tādi emocionāli nospiesti..

Mana sieva bija no Hamburgas. Viņu atveda uz Rīgu no Hamburgas, ievietoja Rīgas geto,

un mēs pazaudējām viens otru. Pēc kara man izdevās viņu atrast kaut kur Vācijā, un es paņēmu viņu pie sevis. Viņu un viņas māti..

1946. gadā mēs kādu laiku, dažus mēnešus sabijām Berlīnē, un tad es caur Ebreju biedrību pieteicos vīzai. Tā 1947. gada 10. martā es ierados ASV. Mans pirmais dēls piedzima 1950. gadā, un otrs dēls – 1952. gadā..

..Es saaicināju kopā dažus savus draugus no Latvijas, un mēs izveidojām organizāciju *Izdzīvojušie Latvijas ebreji..* Es jutos atbildīgs un zināmā mērā uzņēmos misiju darīt visu iespējamo, lai pastāstītu pasaulei, kas mums tīcīs nodarīts, uz ko savā necilvēciskumā spējīgs cilvēks un pie kā noved naids un aizspriedumos balstīta neiecietība.

(Intervija ar Sūvenu Springfildu, 1990. gada 30. martā, <http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 28. nov.)

5. avots

Zalamana Kuršāna atmiņas

Zalamans Kuršāns. Dzimis Smiltenē 1923. gada 15. martā tirgotāja ģimenē. Vācu okupācijas laikā atradās Smiltenē. Mācījās Rīgas ebreju amatniecības skolā. Vasaras brīvdienās aizbrauca uz Smilteni pie vecākiem. Sākoties karam., vietējie vāciešu atbalstītāji jau sāka rīkoties. Pirmkārt pazuda bagātāko ebreju ģimenes.

No sākuma pilsētas jaunā vara norīkoja mani dažādos darbos – tūriju afišas no stabiem, strādāju ceļa darbos 16 km no Smiltenes.

Ap augusta vidu Smiltenē ieradās slepkavas un nošāva visus ebrejus, tanī skaitā manu māti, tēvu un māsu. Es tajā laikā atrados uz ceļa Rīga – Pleskava darbā kopā ar apmēram 16 ebrejiem. Mans paziņa Kamoliņš tajā dienā atbrauca no Smiltenes, acis bija pilnas asarām, paskatījās uz mani un neko neteica. Nopratu, ka kaut kas noticis, un teicu, ka iešu uz mājām. Nākošā rītā agri kopā ar vēl vienu jaunu puisi gājām uz Smilteni. Pa ceļu atklāti iet nevarējām, gājām slēpjoties.

Mūsu mājas durvis bija noplombētas. Iegāju pie mājas saimnieces un jautāju, kur manējie? Saimniece atbildēja, ka aizvesti uz Valku. Un lai es ātri eju prom. Devos atpakaļ uz darba vietu un brīdināju pārējos. Kopā ar māsas draugu devāmies uz Rīgu. Pa trīs dienām bijām galā. Rīgā bija radinieki, t.sk. divas māsas. Pierakstīties pie māsām mani palīdzēja vācietis Teo. Tad aizveda uz darba pārvaldi un piereģistrēja. Viņš man ļoti palīdzēja. Rīgā mani ieraudzīja smiltenietis Kalniņš, kurš mani apsargāja, kad es Smiltenē strādāju. Biju ļoti uztraucies. Pēc tam nokļuvu geto, kurā atrados līdz 1943. gada vasarai. Tad mūs aizveda uz koncentrācijas nometni Mežaparkā.

Neatceros, kurā mēnesī mūs, 220 cilvēkus, 4 mazos, segtos lopu vagonos veda uz Dundagu. Vispirms nokļuvām Stendē. No Stendes ar šaursliežu vilcieniņu mūs veda uz Dundagu. Bija pagājušas 3 dienas.

Dundagā mūs sagaidīja augsta ranga vācu virsnieki. Mums iedeva citas drēbes, priekšā un uz muguras bija X zīme. Kājās bija koka tupeles. Ierindā kopsolī gājām pa Dundagu uz pili, tupeles skaļi klaudzēja. Tur bija savesti salmi, kur gulēt. Bija jāiet darbā. Man laimējās, jo es ietku to komandā, kuri tīrīja māju, kur vācieši gribēja ierīkot noliktavu.. Pārējie cēla nometni. Blakus bija tirgus. Cilvēki, ieraugot mūs, vienmēr pameta produktus. Vācieši neiebildā. Apmēram 2 km ārā no Dundagas vedām savāktos gružus. Tur atradās lauku mājas.. Palūdzām vāciešiem, lai atļauj iejet palūgt pārtiku. Vācieši atlāva. Mums iedeva

klimpu bļodu, ceptu gaļu. Kad ēdām, saimniece stāvēja un raudāja. Kopā ar mani bija Spungins Ābrams un Šneiders Beno.

Dundagā, kur bija noliktavas, sētas pusē bija maizes ceptuve. Tur cilvēki uz kartiņām saņēma maizi. Atlika tikai paskatīties uz to cilvēku rokām, kuri turēja maizi, uzreiz tā tika atdota man. Vēlāk dabūto maizi sadalīju ar pārējiem. Bijām tā izsalkuši, ka maizes kukuli pa gabaliņam vien noēdām uzreiz.

Noliktavā strādājām 20 vīrieši un 5 sievietes. Biju norīkots darbā pie vāciešiem, kur iekrāvu un izkrāvu kartupeļus.

Tā kā Latvijas ebreju nometnē bija mazāk, es vācu kvītis par nodotiem kartupeļiem, un tās nodevu pat biedrības priekšniekam Folkmanim, kurš mums daudz palīdzēja.

Tā Dundagā strādāju līdz 1944. gada 31. jūlijam, kad likvidēja koncentrācijas nometni. Tad jau bijām pārķerbtī svītrainās drēbēs ar piešūtu zīmīti, uz kuras bija numurs. Mans numurs bija 3819. Uzvārdu nebija..

31. datumā plkst. 9.00 no rīta sākām iet pa Ventspils ceļu, pa 1000 cilvēkiem kolonā, kopā pavisam bija 3000 cilvēki. Tāds skaits visu laiku turējās, jo, cik nomira, tik pieveda no Rīgas u.c. Mirušos veda, sakrautus kā malku automašīnā, uz Mazirbi. Pusdesmitos vakarā bijām nogājuši 10 km. Mūs apsargāja latvieši vācu formās. Piegāju pie viena sarga un sāku runāt. Viņš arī bija no Vīdzemes. Lūdzu, lai ļauj izmukt. Teica, lai turos kolonnas galā, un palūdzu sargam, ka vajag ieiet izkārtoties krūmos.

Sargs atlāva. Un tā mēs 3. izmukām. Mežā nodzīvojām deviņus ar pus mēnešus.. Bija 1945. gada 15. maijs. Mūs atrada padomju armijas karavīri, kuri “tīrija” mežus no partizāniem. Mežā mums pievienojās vēl 2 vīrieši un 2 sievietes, kuri arī bija izmukuši..

Nebija tādas mājas, kurā gājām palūgt maizīti, kas būtu atteikušies palīdzēt. Ľoti palīdzēja toreizējais Sumburu ciema “priekšnieks” Beikis un citi..

Kad krievi mūs atrada, mūs aizveda uz Dundagu, kur bija filtrācija.. Un mums izdeva izziņas, ka esam izgājuši filtrāciju..

Zalamana Kuršāna atmiņas, pierakstījusi meita Dagmāra Zeimane 2001. gada 26. maijā.

(Pēc muzeja “Ebreji Latvijā” materiāliem)

Darba lapa

Rakstītā avota analīze
1. Avota veids
2. Avota pierakšanas laiks
3. Avotā aprakstītais laiks
4. Avota autors
5. Avotā ietvertā informācija
a. Izrakstiet trīs epizodes, kas šajā avotā jums šķita nozīmīgas!
b. Izrakstiet trīs epizodes no autora dzīves, kuras jums liekas svarīgas!
c. Kāpēc, pēc jūsu domām, šis avots ir rakstīts? Kas no uzrakstītā vedina tā domāt?
d. Izrakstiet divas epizodes, kurās stāstīts par dzīvi Latvijā tajā laikā!
e. Izrakstiet divas epizodes, kurās stāstīts par situāciju pasaulē tajā laikā!
f. Izrakstiet trīs epizodes, kuras papildināja jūsu zināšanas par holokaustu!
g. Uzrakstiet jautājumu avota autoram, uz kuru, pēc jūsu domām, viņš/viņa neatbildēja!
6. Kā mēs varam izmantot šo avotu mūsdienās?

Jautājumi pārdomām:

Kādi elementi (fakti) ir kopīgi visiem atmiņu stāstiem?

Kādas ir atšķirības? Kāpēc?

Kādus secinājumus par holokaustu Latvijā var izdarīt, pamatojoties uz jauniegūto informāciju?

Cik ticama un objektīva ir atmiņu stāstos ietvertā sniegtā informācija?

Kāda ir atmiņu nozīme vēstures notikumu rekonstruēšanā?

Citu valstu ebreju liktenis Latvijā nacistu okupācijas laikā (1941-1944)

1. avots

Ebreju deportācija no Bilefeldes (Vācijā) uz Rīgu. Bilefelde, 1941. gada 13. decembris

(No ASV Holokausta piemiņas muzeja krājumiem,
<http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 22. nov.)

Jautājumi par 1. avotu:

Kas ir redzams fotogrāfijā? Aprakstiet to!

Kas un kāpēc, jūsoprāt uzņēmis šīs fotogrāfijas?

Kurp dadas attēlos redzamie cilvēki?

Kāpēc viņiem līdzi ir tik daudz mantu?

Vai attēlos ir redzami notikuma organizatori?

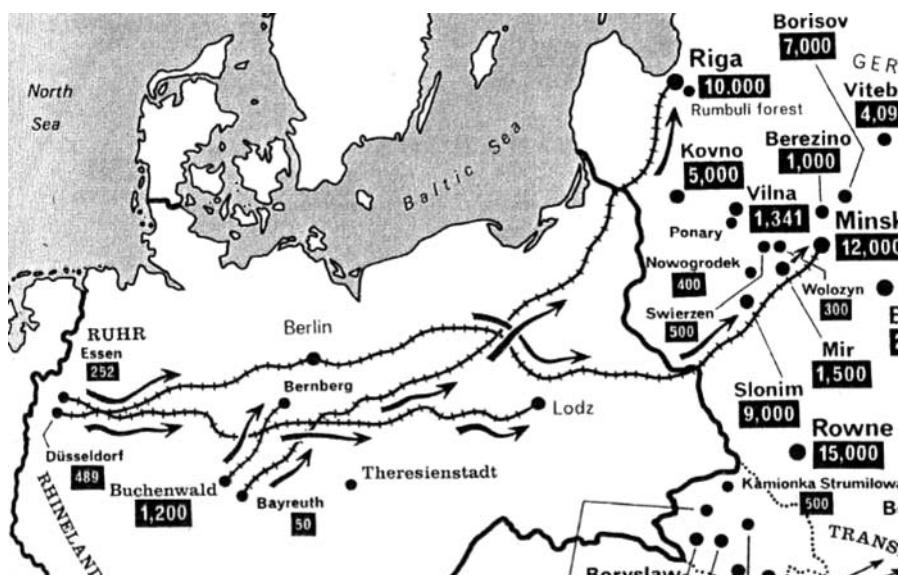
2. avots

No 1941. gada novembra līdz 1942. gada decembrim aptuveni 30 000 ebreju – vīrieši, sievietes, bērni – 33 sūtījumos tika deportēti no bijušās “Lielās vācu impērijas” teritorijas, resp., no tā saucamās vecās impērijas – no Austrijas un Bohēmijas – Morāvijas protektorāta (anektētās Čehoslovākijas teritorijas) – uz Baltijas valstīm. Vairums nonāca Rīgas apkaimē. Tikai apmēram 4% izdevās izdzīvot šajā ellē, ko sauca par “ebreju problēmas galīgo atrisinājumu” – ar šo apzīmējumu tika maskēta Eiropas ebreju iedzīvotāju masu noslepkavošana.

(Scheffler, Wolfgang. The fate of the German Jews in the Ghetto of Riga and surroundings: a short survey. Grām.: *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā*: Starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003, 39. lpp. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 8. sēj.)

3. avots

Rietumeiropas ebreju deportācijas un masveida slepkavošana 1941. gada novembrī

(Gilbert, Martin. *The Routledge Atlas of the Holocaust*. 3rd ed. London, 2002, map 94)

4. avots

Rietumeiropas ebreju deportācijas un masveida slepkavošana 1941. gada decembrī

(Gilbert, Martin. *The Routledge Atlas of the Holocaust*. 3rd ed. London, 2002, map 96)

Jautājums pārdomām:

Kā 2.–4. avots papildina 1. avota fotoattēlos redzamo?

5. avots

Berlīne, Nr. 4, 1942. gada 11. janvārī

Albertam Israēlam Ungeru kungam un viņa dzīves biedrei.

Saskaņā ar varas iestāžu rīkojumu Jūsu izbraukšana ir ieplānota 1942. gada 19. janvārī. Rīkojums attiecas uz Jums, Jūsu sievu un visiem neprecētajiem ģimenes locekļiem, kuri ir iekļauti īpašuma deklarācijā.

1942. gada 17. janvārī ap pusdienlaiku pie Jums ieradīsies kāda amatpersona, kas aizzīmogos Jūsu aizņemtās telpas. Tāpēc līdz norādītajam laikam Jums jāsagatavo lielā bagāža un rokas bagāža. Dzīvokļa un istabu atslēgas Jums jānodod šai amatpersonai. Kopā ar šo amatpersonu Jums jādodas uz savu rajona policijas iecirkni, nemot līdzi kā lielo, tā arī rokas bagāžu. Lielā bagāža jānodod policijas iecirknī, no turienes ar mūsu kravas mašīnu tā tiks pārvesta uz pulcēšanās vietu – Lovetcova ielu 7/8.

Kad būsiet nogādājuši lielo bagāžu policijas iecirknī, Jums jādodas uz pulcēšanās vietu – sinagogu Lovetcova ielā (ieeja no Jagova ielas). Tur Jūs varēsiet nokļūt ar sabiedrisko transportu. Jūsu uzturēšanu pulcēšanās vietā un brauciena laikā pa dz.c. [dzelzceļu] mēs nodrošināsim. Tomēr vajadzētu rokas bagāža paņemt līdzi pārtiku, sevišķi vakariņas.

Gan pulcēšanās vietā, gan arī ceļā būs pieejami medicīniskie pakalpojumi un ēdināšana.

P.S. Rūpīgi sekojiet šo norādījumu izpildei un sagatavojieties ceļam mierīgi un pārdomāti.

Šāds priekšraksts par to, kā notiks evakuāciju no Berlīnes, tika atrasts pie kāda Rīgas geto bojā gājuša ebreja.

(Гроссман, В. и И. Эренбург. *Черная книга*. Киев, 1991, с. 321)

Jautājumi pārdomām:

Par ko vēsta šis dokumenti?

Kam tas ir adresēts?

Kur paredzēts šos cilvēkus nogādāt?

Kādas personīgas mantas viņiem jāņem līdzī? Par ko tas, jūsuprāt, liecina?

Kādēļ Ungeru ģimenei nosūtītajā vēstulē tik rūpīgi aprakstīta izbraukšanas norise?

6. avots

Ebreju deportācija no Diseldorfas uz Rīgu 1941. gada 11.-17. decembrī

1. daļa

Pauls Saliters bija drošības policijas kapteinis. Viņš dzimis 1898. gada 15. decembrī Labellenā, Austrumprūsijā. Viņa uzdevums bija pavadīt transportu, ar kuru 1941. gada 11. decembrī 1007 ebreju atstāja Diseldorfu, lai dotos uz Rīgu. 26. decembrī Saliters par šo “evakuācijas procesu uz Rīgu” uzrakstīja deviņu lappušu garu pārskatu (ziņojumu), tā oriģināls ir pieejams kādā no Londonas bibliotēkām.

(<http://translate.google.com/translate?hl=en&sl=de&u=http://www.polizei.nrw.de/duesseldorf/aktuell/salitter.htm&prev=/search%3Fq%3Dpaul%2Bsalitter%26hl%3Den%26lr%3D>, aplūk. 2004, 23. nov.)

Salitera ziņojums tiek sniepts līdztekus liecībai, kuru sniegusi Hilde Šermane, kas Salitera pārraudzītajā vilcienā tika deportēta uz Rīgu. Šermane-Candere (*Hilde Sherman-Zander*) dzimus 1923. gadā Monchengladbahā (*Moenchengladbach*), ortodoksālo ebreju pēcteču ģimenē. 1941. gadā viņa kopā ar vīru Kurtu Vinteru un viņa ģimeni tika deportēta. Divas nedēļas pēc kāzām viņas vīrs tika nogalināts Salaspils nometnē.

(<http://translate.google.com/translate?hl=en&sl=de&u=http://schulen.duesseldorf.de/leibnizgymn/ortungen/Hilde%2520Sherman-Zander/sherman.htm&prev=/search%3Fq%3Dhilde%2Bsherman%26hl%3Den%26lr%3D>, aplūk. 2004, 23. nov.)

Paula Salitera ziņojums

Ebreju konvojēšanā, kas bija paredzēta 1941. gada 11. decembrī, bija 1007 cilvēki.. Tie bija abu dzimumu ebreji, sākot no zīdaiņiem līdz 65 gadus veciem ļaudīm..

Pa ceļam no lopkautuves (acīmredzot pulcēšanās vieta ebrejiem, kuri bija jāevakuē) uz iekraušanas peronu kāds ebrejs mēģināja izdarīt pašnāvību, metoties zem tramvaja. Viņu uzķēra īpaši konstruēts priekšējais tramvaja bamperis un vīrietis guva tikai vieglus ievainojumus.. Kāda pavecāka ebrejiete nepamanīta nozuda no perona, ieskrēja tuvējā mājā, nometa drēbes un apsēdās uz tualetes poda. Tomēr mājas apkopēja bija viņu pamanījusi, ebrejiete tika noķerta, un viņai nācās pievienoties pārējiem.

(Pēc: Schneider, G. *Journey into Terror: Story of the Riga Ghetto*. New York, 1979, pp. 197–199)

Hildes Šermanes liecība

Saskaņā ar gestapo noteikto kārtību mēs varējām ņemt līdzi līdz 50 kg mantu bagāžā un gulēšanai nepieciešamo – tā, lai segu saņa izmēri nepārsniegtu 70 x 30 cm. Protams, katrs mēģināja iespiest čemodānā pašas labākās mantas, jo neviens nezināja, cik ilgi vilksies šī “pārcelšanās”.. Un tā 10. datumā [decembrī] mēs iekāpām vilcienā. Es atvadījos no vecākiem..

Manu vīru sauca Kurts Vinters. Mani deportēja kopā ar viņa ģimeni. Mēs ieradāmies Diseldorfā rītausmā. Mums bija jāizkāpj no vilciena un jāiet uz lopkautuves laukumu, kur visi sapulcejās. Es atceros, ka jau tobrīd daži vecāki cilvēki nespēja panest savu bagāžu un vienkārši izmeta to uz ielas. Es redzēju, kā pilsētnieki mūs vēroja. Viņi negāja uz ielām, viņi skatījās pa logiem. Es redzēju, kā sakustas aizkari. Neviens nevar sacīt, ka cilvēki neredzēja, kas notiek. Protams, viņi mūs redzēja. Tātad mēs ieradāmies lopkautuves pagalmā un nostāvējām tur visu nakti. Mēs mirkām ūdenī. Tā bija šausmīga nakts. Tas bija tikai sākums. Tā bija pirmā reize, kad mani sita. To darīja augsta ranga SS virsnieks, kas stāvēja pie ieejas. Pagalmā bija jā-nokāpj pa stāvām trepēm, un cilvēki nedarīja to pietiekami ātri. Virsnieks mani pagrūda un kliedza: “Ko jūs te gaidāt? Tramvaju? Jums nekad vairs nebūs jābrauc ar tramvaju!” Pēc īsa brīža mums bija jānovelk pilnīgi visas drēbes, un mūsu mantas aiznesa projām.

(*Yad Vashem arbīvs*, 0.3/7337, <http://www.history-of-the-holocaust.org/LIBARC/ARCHIVE/Chapters/Epilogue/GermJews/DeportR2.html>, aplūk. 2004, 23. nov.)

Jautājumi pārdomām:

Par ko vēsta šīs teksts?

Kāpēc Pauls Saliters rakstīja šo ziņojumu? Kam tas ir adresēts?

Kas ir Hilde Šermane?

Kādi elementi ir kopīgi abiem avotiem?

Kas šajos avotos ir atšķirīgs?

Kāpēc Diseldorfas iedzīvotāji noraudzījās uz ebreju deportāciju pa logiem?

2. daļa

Paula Salitera ziņojums

Vilciena atiešana bija plānota 9.30 no rīta. Taču *Vācijas Dzelzceļš* – laikam jau personāla trūkuma dēļ – nespēja tik agri sagatavot sastāvu, un ebreju iekraušana sākās tikai 9 no rīta. Iekraušana notika milzīgā steigā, jo *Vācijas Dzelzceļš* uzstāja, ka vilciena atiešanai jānotiek paredzētajā laikā. Tāpēc nav brīnumis, ka daži vagoni bija pārpildīti (60–65 cilvēki), bet citos bija tikai 35–40 pasažieri. Šī situācija radīja problēmas visa brauciena laikā līdz pašai Rīgai, jo tie, kas brauca vieni paši, visu laiku centās iekļūt mazāk piepildītajos vagonos. Tik daudz, cik to atļāva laiks, es dažos gadījumos šīs izmaiņas neliedzu, jo bija arī mātes, kuras bija šķirtas no saviem bēniem.. Vilciena iekraušana tika pabeigta 10.15, un ap 10.30 vilciens atstāja Diseldorfas – Dērendorfas staciju..

(Yad Vashem arhīvs, 0.2/1145 (<http://www.history-of-the-holocaust.org/LIBARC/ARCHIVE/Chapters/Epilogue/GermJews/DeportR2.html>, aplūk. 2004, 23. nov.)

Hildes Šermanes liecība

Nākamajā rītā jau rītausmā mūs dzina uz perona. Vilciens vēl nebija pienācis. Bija ļoti auksti. Tā mēs tur stāvējām un gaidījām no 4 rītā līdz 9. Tad mūs pasauca, un ceļš sākās. Bija 1941. gada 11. decembris. Mums atnēma pilnīgi visu. Kāds cilvēks pajautāja sargam, esesietim, kad ieradīsies vilciens. Esesietis izvilka steku un sita vīrieti tik ilgi, līdz viņš palika zemē guļam. Viņam šīs brauciens bija beidzies. Viņš bija mūsu pirmsais mirušais. Tas bija sākums...

(Yad Vashem arhīvs, 0.3/7337 (<http://www.history-of-the-holocaust.org/LIBARC/ARCHIVE/Chapters/Epilogue/GermJews/DeportR2.html>, aplūk. 2004, 23. nov.)

Jautājumi pārdomām:

Pievērsiet uzmanību frāzei “ebreju iekraušana”. Paskaidrojet, kā jūs to saprotat?

Kāpēc vilciens atstāja staciju tikai 10.30, bet ebrejus atveda jau 4 no rīta?

Kādas problēmas Saliters minējis savā ziņojumā?

3. daļa

Paula Salitera ziņojums

Tā kā bija sabojājusies apkures sistēma, tvaika spiediens nesniedzās līdz pēdējiem vagoniem. Bija auksts, un apsardzes vada drēbes nevarēja kārtīgi izķāvēt (visu brauciena laiku lija). Tādēļ man nācās noņemties ar saslimušajiem apsargiem, kuri nevarēja pildīt savus pienākumus.. Transporta komandieris no sava posteņa nevarēja pārredzēt visu vilcienu sastāvu. Katru reizi, kad vilciens apstājās, ebreji centās sazināties ar cilvēkiem stacijās, nosūtīt vēstules vai lūgt ūdeni. Tāpēc man allaž bija vajadzīgi divi sargi kādā no sākuma vagoniem..

(*Yad Vashem* arhīvs, 0.2/1145 (<http://www.history-of-the-holocaust.org/LIBARC/ARCHIVE/Chapters/Epilogue/GermJews/DeportR2.html>, aplūk. 2004, 23. nov.)

Hildes Šermanes liecība

Mēs braucām pasažieru vagonā. Vēlāk viņi sāka lietot lopu vagonus. Mūsu bija pārāk daudz, bija neizturami karsti. Turklat darbojās apkure, un tā bija pārmērīga. Savukārt citā vagonā, kur bija ievietoti bērni, apkures nebija vispār. Viņi nosala gandrīz līdz nāvei. Tad vilciens apstājās [Insterburgā].. Durvis atvēra, un mums ļāva iziet ārā un savākt sniegu dzeršanai. Kad tas izkusa, mēs varējām šo sniegūdeni dzert..

Es ieraudzīju pastkasti. Es biju sagatavojuši pastkarti saviem vecākiem un uzrakstīju, lai tad, kad pienāks viņu laiks, līdzī ḥem tikai siltās drēbes. Kā vēlāk man stāstīja pažīna, viņi šo pastkarti patiesām saņēma.

(*Yad Vashem* arhīvs, 0.3/7337 (<http://www.history-of-the-holocaust.org/LIBARC/ARCHIVE/Chapters/Epilogue/GermJews/DeportR2.html>, aplūk. 2004, 23. nov.)

Jautājumi pārdomām:

Kādas problēmas nodarbināja Saliteru? Par ko viņš rakstīja savā ziņojumā?

Par kādam problēmām rakstīja Hilde Šermane?

Ko jūs varat secināt par deportēto cilvēku apstākļiem braucienā laikā?

4. daļa

Paula Salitera ziņojums

Mēs ieradāmies Rīgā 21.50. Ceļš līdz Rīgai šajā īpašajā vilcienā ilga 61 stundu. Vilciens stacijā stāvēja pusotru stundu. Kad vilciens stāvēja, apkure nedarbojās. Temperatūra ārā bija -12 grādu. Es uzzināju, ka ebrejiem nebūs jādodas uz geto Rīgā, bet gan uz geto Šķirotavā, 8 km uz ziemeļrietumiem no pilšētas. 1.45 pēc pusnakts mēs nodevām vilcienu, un sešiem latviešu apsargiem tika dots uzdevums uzraudzīt sastāvu. Tā kā bija jau pāri pusnaktij, tumsa, un peronu klāja bieza ledus kārta, tika nolemts pārvietot ebrejus uz geto tikai svētdienas rītā..

Kā es dzirdēju no kāda dzelzceļa strādnieka, latviešiem liekoties dīvaini, ka Vācija tā vietā, lai iznīcinātu ebrejus pati savā zemē, ved viņus uz Latviju..

(*Yad Vashem arhīvs, 0.2/1145 (<http://www.history-of-the-holocaust.org/LIBARC/ARCHIVE/Chapters/Epilogue/GermJews/DeportR2.html>, aplūk. 2004, 23. nov.)*

Hildes Šermanes liecība

Naktī vilciens pēkšņi apstājās. Mums nebija ne jausmas, kur atrodamies. Rītausmā mēs ieraudzījām plāksni, uz kuras bija rakstīts *Šķirotava*. Kur tā atrodas? Kas ir Šķirotava? Bija briesmīgi auksts. Ap 10 no rīta mēs dzirdējām suņu rejas, bija ieradušās SS daļas, kas ielenca sastāvu. Durvis tika atvērtas, un sākās kliedzieni: "Ārā, ārā, ātri, ātri!" Mums bija jādodas laukā, bet tiem, kas palika pēdējie, lika iztīrīt vagonus. Ar rokām. Nekādu darbarīku nebija. Uz perona mūs nostādīja rindā. Ieradās automašīna ar diviem augsta ranga SS virsniekiem. Viņi izkāpa no mašinas, un es atceros, ka viens no viņiem sāka kliegt: "Stājieties rindā pa pieci un, marš, uz geto!".. Tādi bija mūsu pirmie iespāidi par Latviju, Rīgu, Šķirotavu... Geto bija aptuveni 20–25 km attālumā no Šķirotavas. Cilvēki meta projām savas somas. Tad mēs izgājām cauri priekšpilsētai, tad augšā pa nelielu uzkalnu. Tad bija dzelzs vārti. Tie atvērās, un mēs bijām geto.

(*Yad Vashem arhīvs, 0.3/7337 (<http://www.history-of-the-holocaust.org/LIBARC/ARCHIVE/Chapters/Epilogue/GermJews/DeportR2.html>, aplūk. 2004, 23. nov.)*

Jautājumi pārdomām:

Kāpēc Salitera ziņojumā un Hildes Šermanes liecībās atšķiras ziņas par attālumu no Šķirotavas stacijas līdz geto?

Kas notika Rīgas geto pirms Vācijas ebreju atbraukšanas?

Kāpēc cilvēki meta projām savu bagāžu?

5. daļa

Secinājumi (no Paula Salitera ziņojuma)

1. [Apsargu] ēdiens bija labs un pietiekamā daudzumā.
2. Vīri bija priecīgi, ka viņiem katram ir 2 segas, kažokādas un filca zābaki. Tas viss ļoti nondērēja, un tas viss ir nepieciešams arī nākamajos transportos.
3. Lietuvas un Latvijas apstākļos pistoles un šautenes bija pietiekamā skaitā, jo šeit partižānu uzbrukumi iespējami tikai teorētiski.

4. Abi meklēšanas lukturi izrādījās ļoti noderīgi..
5. Sarkanā Krusta palīdzība [apsargiem] ir uzteicama..
6. Lai nodrošinātu ebrejus ar dzeramo ūdeni, ir jādara viss, lai gestapo un dzelzceļš panāk vienošanos par vismaz vienu stundu ilgu apstāšanos reizi dienā piemērotā vietā. Es uzzināju, ka dzelzceļa amatpersonas, atsaucoties uz saspringto grafiku, nevēlējās uzklausīt transporta vadītājus. Mūsu gadījumā ebreji bija sākuši savu ceļu aptuveni 14 stundas pirms deportācijas un bija jau izmantojuši visu līdzpaņemto šķidrumu. Ja brauciena laikā mēs viņus nenodrošinām ar ūdeni, viņi pie mazākās iespējas mēģina tikt ārā no vilciena pat tad, ja viņiem to aizliedz. Viņi mēģina dabūt ūdeni paši vai arī lūdz kādam to sadabūt.
7. Ir ļoti svarīgi, ka dzelzceļš sagatavo vilcienus vismaz 3–4 stundas pirms norādītā atiešanas laika, lai ebreju un viņu mantu iekraušana varētu notikt mierīgi.
8. Tāpat gestapo ir jārūpējas, lai apsargiem domātie otrās klases vagoni drošības apsvēru mu dēļ tiktu novietoti sastāva vidū, tas ir ārkārtīgi svarīgi.. Tāpat arī, ja ir ļoti auksts, jācenšas nodrošināt, lai vilciena apkures sistēma darbojas normāli.
9. Man nav īpašu sūdzību par apsargiem, kuri pavadīja sastāvu. Vienīgā piezīme ir šāda: dažiem bija jāatgādina, ka pret ebrejiem jāizturas stingrāk tajos gadījumos, kad viņi nepakļāvās maniem rīkojumiem.

Paraksts: Saliters, policijas kapteinis.

(Schneider, G. *Journey into Terror: Story of the Riga Ghetto*. New York, 1979, pp. 209–211)

Jautājumi pārdomām:

Kā policijas virsnieks Saliters veica savus pienākumus?

Kāpēc Saliters ieteica nodrošināt ebrejus ar ūdeni?

Ko Saliters domāja, rakstīdams, ka vilcienā vairs problēmu nav?

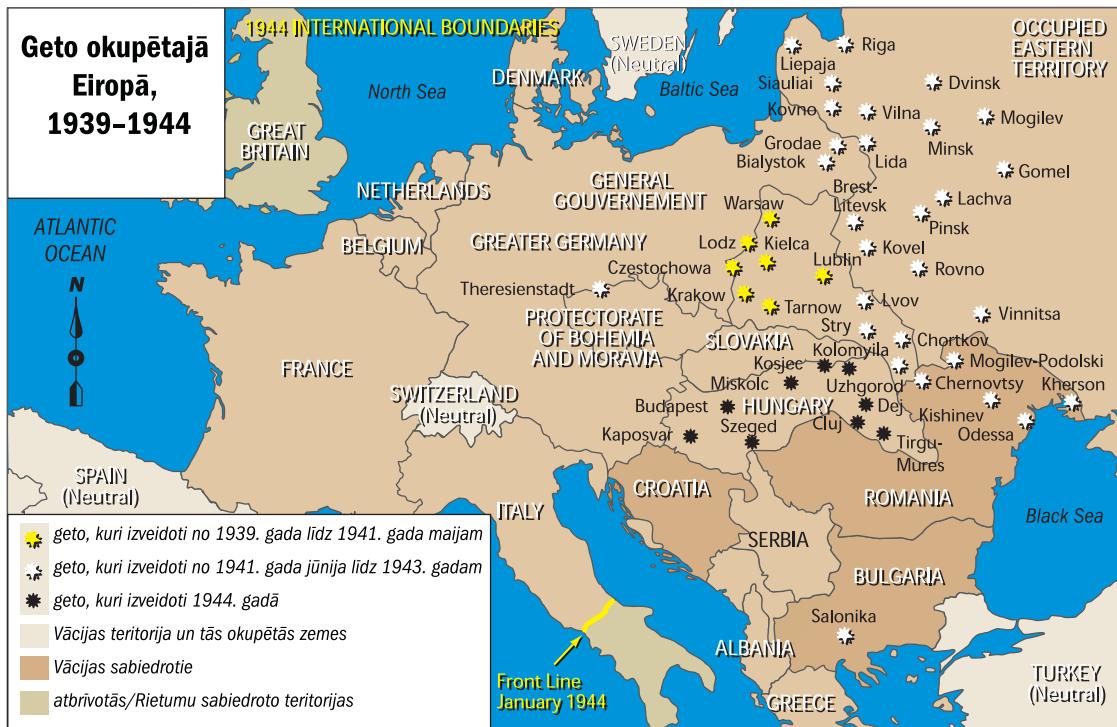
Kādas izmaiņas ebreju transportēšanā piedāvāja Saliters?

Ko Saliters rakstīja par ebreju stāvokli vilcienā?

Vai vilcienā bija nepaklausības gadījumi? Par ko tas liecina?

Par ko Saliters neuzrakstīja savā ziņojumā?

7. avots

(No ASV Holokausta piemiņas muzeja krājumiem <http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 22. nov.)

Jautājums pārdomām:

Vai bija iespējams Rietumeiropas ebrejus deportēt, piemēram, uz Gomeļu, Mogilevu vai Minsku? Komentējiet savu atbildi!

8. avots

1941. gadā rudenī, kad tika pieņemts lēmums deportēt Vācijas ebrejus, vienīgais lielais geto atradās Lodzā, Polijā, taču tas bija pārpildīts, tāpēc nolēma ebrejus transportēt uz okupētājiem Padomju Savienībā reģioniem. Uz Minsku un Rīgu bija paredzēts nogādāt 50 tūkstošus ebreju. Taču Minska atkrita, jo nacistiskā Vācija cieta sakāvi kaujā pie Maskavas. Palika Rīga, kur 1941. gada decembra sākumā ieradās pirmie četri ešelonai ar nākamajiem upuriem.

Vācijas ebrejus ievietoja Rīgas geto..

(Pēc: Scheffler, Wolfgang. The fate of the German Jews in the Ghetto of Riga and surroundings: a short survey. Grām.: *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā*: Starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003, 39.–40. lpp. *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti*, 8. sēj.)

9. avots

Esesieši savāca mūsu nodotās mantas, iekrāva smagajā automašīnā, tāpat mašīnā tika iekrauti pagaidu galdi, un vienība.. aizbrauca.

Un tā mēs tur stāvējām tikai ar to, kas bija mugurā. Mēs vairs nekad neredzējām savus koferus, gultasmaisus, medikamentus, pārtikas krājumus. [...]

[1941. gada] 22. decembrī visiem vīriešiem vecumā no 15 līdz 55 gadiem lika nostāties kolonnā un doties uz Salaspili. Es ieskrēju istabā, noāvu vilnas zeķu pāri un noņēmu šalli, kas

man bija ap kaklu, un atdevu to savam vīram.

Tā bija pēdējā reize, kad es redzēju savu vīru. Kopš mūsu kāzām bija pagājušas divas nedēļas.

(Sherman, Hilde. *Zwischen Tag und Dunkel: Mädchenjahre im Ghetto*. Frankfurt; Berlin: Ullstein, 1993, S. 52, 64)

Jautājumi pārdomām:

Kas notika ar Hildi Šermani pēc viņas atbraukšanas uz Rīgas geto 1941. gadā?

Kas notika ar viņas un citu ebreju personīgajām mantām?

Kas notika ar Hildes vīru?

10. avots

Viss beidzās 1943. gada vasaras nogalē, kad geto sākās “tīrišana”. Iemītnieki tika pārcelti uz koncentrācijas nometni *Kaiserwald* Rīgā, kura tika būvēta kopš pavasara. Uz šo nometni, kuru organizēja Zaksenhauzenas koncentrācijas nometnes kapo, tika pārvietoti gandrīz 8000 Latvijas un Vācijas ebreju. Tas bija 1943. gada 21. jūnijā izdotās Himlera pavēles rezultāts: visus Austrumos vēl atlikušos ebrejus ievietot koncentrācijas nometnēs vai slēgtās darba nometnēs. Visi ebreji, kuri joprojām atradās geto un netika atstājuši to darba grupās, 2. novembra rītā tika aizvesti uz Aušvicas Birkenavu iznīcināšanai.

(Pēc: Scheffler, Wolfgang. The fate of the German Jews in the Ghetto of Riga and surroundings: a short survey. Grām.: *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā*: Starptautiskā semināra referāti, 2001. gada

29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003, 49. lpp. Latvijas *Vēsturnieku komisijas raksti*, 8. sēj.

11. avots

[1943. gada] decembra sākumā geto bija tukšs. Bija palikuši tikai daži policisti un darba vienība..

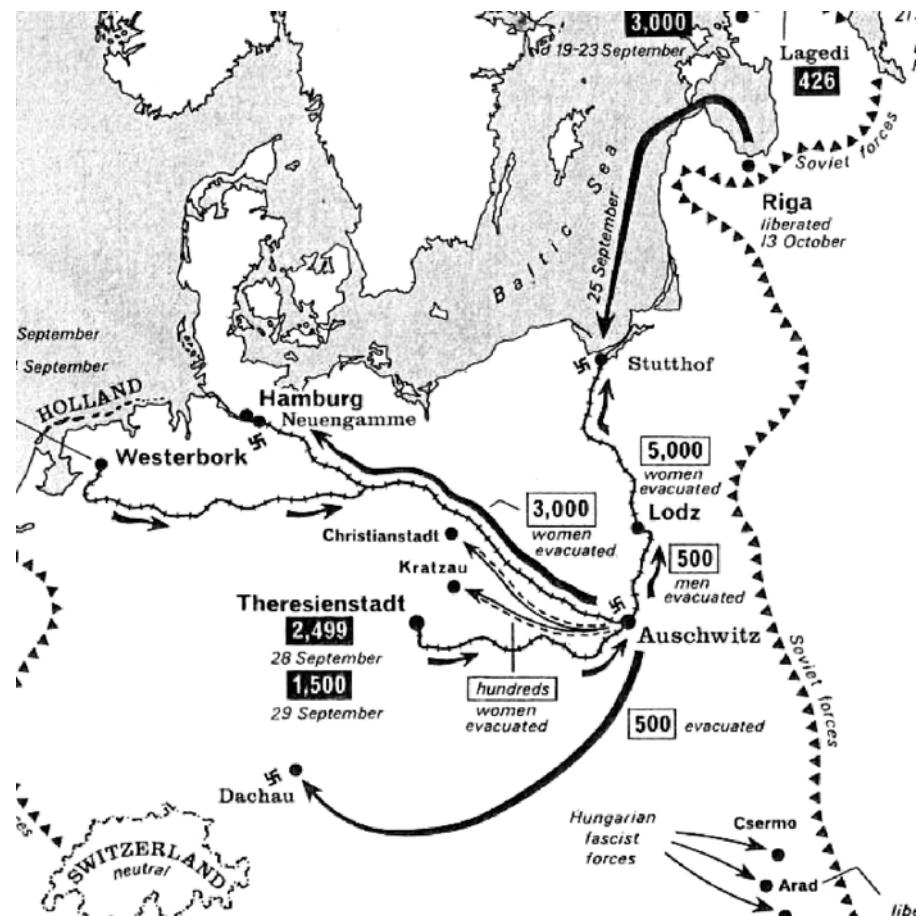
Arī man bija jāpaliek, lai šiem divdesmit cilvēkiem gatavotu ēdienu. Tieši man, kurai nebija ne mazākas saprašanas par gatavošanu. Geto valdošo noskaņu nav iespējams aprakstīt vārdos, viss bija slepenībā tīts. Viss bija gluži kā sastindzis. Ne skaņas. Ne soļu. Ne mazākā trokšņa.

Pēkšņi mani pārnēma bailes. Tukši dzīvokļi, atvērtas durvis, izvandītas gultas, izmētāti apģērba gabali – aina bija tieši tāda, kādu mēs ieraudzījām pirms diviem gadiem.

Es gāju no viena dzīvokļa citā, lai atrastu kaut ko ēdamu, no kā varētu pagatavot zupu, kad vakara tumsā cilvēki pārnāks mājās. Tagad mēs visi dzīvojām vienā mājā un instinktīvi jutāmies tuvāki. Tikai nepilni divi desmiti cilvēku tur, kur agrāk viņu bija vairāk nekā piecpadsmit tūkstošu.

(Sherman, Hilde. *Zwischen Tag und Dunkel: Mädchenjahre im Ghetto*. Frankfurt; Berlin: Ullstein, 1993, S. 88)

12. avots

Daudzi ebreji 1944. gada septembrī tika deportēti no Rīgas uz Štuthofas koncentrācijas nometni.

(Gilbert, Martin. *The Routledge Atlas of the Holocaust*. 3rd ed. London, 2002, map 273)

Jautājumi par 10.–12. avotu:

Kā 1943. gada 21. jūnijā izdotā Himlera pavēle mainīja ebreju situāciju Latvijā?

Kā Hilde Šermane apraksta Rīgas geto likvidāciju? No kā viņa baidījās?

Kāpēc ebreji 1944. gada septembrī tika deportēti no Latvijas?

Kāpēc ebrejus ar kuģiem deportēja uz Štuthofu?

13. avots

Hildes Šermanes stāstījums. Izskāņa

Trīs gadus Hilde pavadīja Rīgas geto, šajā laikā viņa pieredzēja visu savu draugu iznīcināšanu. Kad geto tika izformēts, viņa tika sūtīta no vienas koncentrācijas nometnes uz citu, līdz nonāca Hamburgā (nometnē *Hamburg-Fuhlsbuettel*).

Tikai 1945. gada aprīlī, pateicoties darbam pie grāfa Folkes Bernadota, viņai izdevās izbēgt uz Zviedriju. Lai gan pamatīgi bija cietis Hildes mugurkauls, viņa pārslimoja tīfu, nieru bļodiņu iekaisumu un hepatītu, viņa bija kā skelets, novārgusi no bada, tomēr viņa izdzīvoja. Pēc kara viņa apprečējās ar ebreju, kuram arī bija izdevies izdzīvot Rīgas holokaustā, un atrada sev jaunas mājas Kolumbijā.

(Pēc ASV Holokausta piemiņas muzeja materiāliem <http://www.ushmm.org>)

Darba lapa

Nodarbības vērtējums				
1. Cik brīvi tu varēji izteikt savu viedokli savā grupā?				
Nevarēju izteikties brīvi				Brīvi
1	2	3	4	5
2. Cik vērtīgi tev bija tava grupas biedru izteiktie viedokļi?				
Nebija nekādas vērtības				Ārkārtīgi vērtīgi
1	2	3	4	5
3. Trīs galvenās idejas (atziņas), kuras šodien tev šajā nodarbībā šķita visnozīmīgākās:				

Ebreju pretošanās holokausta laikā

Nodarbības uzdevumi

Attīstīt priekšstatus par to, kas ir pretošanās un tās dažādās formas.

Apkopot informāciju no dažādiem vēstures avotiem.

Skaidrot iemeslus, kādēļ ebrejiem bija grūti pretoties.

Strādāt grupās, pamatot savu viedokli, apzinoties, ka vēsturē pastāv viedokļu daudzveidība.

Nodarbības norise

Skolēni strādā piecās grupās. Katra grupa analizē savu materiālu komplektu.

1. grupa – 1.–6. avots
2. grupa – 7.–12. avots
3. grupa – 13.–18. avots
4. grupa – 19.–24. avots
6. grupa – 25.–31. avots

Jautājumi/uzdevumi darbam ar avotiem:

Nosauciet jums zināmās pretošanās epizodes (valsts, pilsēta, geto, nometne)!

Kādā veidā cilvēki pretojās?

1. grupa

1. avots

Viļņica (Ukraina), 1943. gads, ebreju partizāni

(http://www.yadvashem.org.il/Odot/prog/image_intro.asp?id=4628&lang=EN&type_id=7&addr=/IMAGE_TYPE/4628.JPG, aplūk. 2004, 7. nov.)

2. avots

Vilņas partizānu manifests

Īstenojiet bruņotu pretošanos! Ebreji, aizstāviet sevi ar ieročiem rokās! [...]

Neticiet slepkavu melīgajiem solījumiem, neticiet nodevējiem! [...]

Ebreji, mums nav nekā, ko zaudēt. Mums uzglūn nāve šā vai tā. Kurš gan joprojām spēj ticēt tam, ka laikā, kad slepkavas mūs iznīcina ar tādu stingru apņēmību, ir iespējams izdzīvot? Bendes roka aizsniegs ikvienu vīrieti un sievieti. Bēgšana un glēvulība neglābs mūsu dzīvību. Tikai aktīva pretošanās var glābt mūsu dzīvību un mūsu godu.

Brāļi! Labāk mirt cīņas laikā geto, nekā tikt aizvestiem uz Paneriem [mežs Vilņas pievārtē, kur nacisti noslepkavoja tūkstošiem ebreju. – Red.] kā aitām. Jums ir jāzina: geto sienās pastāv organizēti ebreju spēki, kuri pretosies ar ieročiem rokās.

Atbalstiet sacelšanos! [...]

Mūsu senču vārdā! [...] Mūsu noslepkavoto bērnu vārdā! [...]

Uzbrūciet slepkavām!

Ebreji, mums nav nekā, ko zaudēt! Mēs izglābsim savu dzīvību tikai tad, ja iznīcināsim mūsu slepkavas.

Lai dzīvo brīvība! Lai dzīvo bruņota pretošanās! Nāvi slepkavām!

No Vilņas geto pagrīdes organizācijas uzsaukuma 1943. gada 1. septembrī.

(Sk.: *Resistance during the Holocaust*. Washington, D.C.: US Holocaust Memorial Museum, p. 15)

3. avots

Sacelšanās Treblinkas nāves nometnē

1943. gada 2. augustā sākās sacelšanās Treblinkas nāves nometnē. Sacelšanās sagatavošana ilga vairākus mēnešus, kuru laikā tika izstrādāts plāns, sagatavoti aukstie ieroči – naži un cirvji. Spītējot briesmām, sacelšanās dalībnieki devās zem ložmetēju uguns, plēsa nost dzeloništieples, cīnījās tuvcīņā. Lai gan lielākā daļa sacēlušos šajā nevienlīdzīgajā cīņā gāja bojā, apmēram 200 cilvēkiem izdevās izbēgt, viņi devās mežos, kur daļa pievienojās partizānu vienībām. Drīz pēc sacelšanas Treblinka beidza savu pastāvēšanu.

(Нацизм и уничтожение евреев в Европе. В кн.: Холокост. Сопротивление. Возрождение. Москва; Иерусалим, 2000, с. 112–113)

4. avots

Pretošanās Rīgas geto

Es biju Rīgas geto. Piedalijos pagrīdes organizācijas darbībā. 1943. gada pavasarī mūsu organizācijā bija ap 40 cilvēku. Mēs izplatījām avīzes un skrejlapas geto iedzīvotāju un rīdznieku vidū, jo mēs strādājām arī Rīgas uzņēmumos. Ar pagrīdes organizācijas palīdzību mūsu grupa ieguva ieročus un radio. Lielās Kalnu ielas dzīvoklī mums bija slēptuve.

1943. gada pavasarī organizācijas uzdevumā mēs ar kādu karagūstekni Šķirotavas depo aizdedzinājām noliktavas jumtu un sabojājām lokomotīvi, tādējādi uz dažām dienām paralizējot depo darbu.

(Шнейдер, Зева. Монолог. В кн.: Коваль, Леонид. *Книга спасения*, ч. 2. Юрмала, 1993, с. 68, 240)

5. avots

Lai gan dzīves apstākļi bija briesmīgi un pastāvēja nemitīgi deportāciju draudi, ebreji tiecās dziesmās un dzejā saglabāt savu cilvēcisko būtību un kultūru. Mordekaja Gebirtiga (*Mordecai Giebirtig*) jidišā sarakstītais dzejolis “Es Brent” (Viss deg), kas tapis 1938. gadā pēc grautiņa (pogroms) Polijā, kļuva par Krakovas geto pagrīdes pretošanās kustības himnu. Gībirtigs turpināja rakstīt dzeju gan pēc tam, kad viņš aizbēga no Krakovas uz netālajiem Lagevņikiem, gan arī tad, kad viņš no Lagevņikiem nonāca Krakovas geto.

Atrodoties Vilņas geto un darba nometnēs Igaunijā, Hiršs Glikss (*Hirsh Glik*) rakstīja pretošanās dziesmas, tostarp slaveno “Partizānu dziesmu”. Tā kļuva par Vilņas apvienotās partizānu organizācijas dziesmu. Šajā organizācijā darbojās arī pats Glikss.

(No ASV Holokausta piemiņas muzeja krājumiem,

<http://www.ushmm.org/wlc/en/index.php?lang=en&ModuleId=1000521>, aplūk. 2004, 7. nov.)

6. avots

Sacelšanās Varšavas geto

Pats spēcīgākais veids, kā izpaudās ebreju pretstāve nacistiem, bija organizēta bruņotā pretošanās. Lielākā bruņotā sacelšanās notika Varšavas geto (1943. gada aprīlī un maijā). To izraisīja baumas, ka atlikušo geto iemītniekus nacisti deportēšot uz Treblinkas nāves nometni Polijā. Kad vācu armijas daļas ienāca geto, Ebreju cīņas organizācijas (*Zydowska Organizacja Bojowa*; ZOB) dalībnieki apmētāja vācu tankus ar rokas granātām. Nacistiem bija vajadzīgas 27 dienas, lai iznīcinātu geto un noslāpētu pēdējos pretošanās mēģinājumus.

(No ASV Holokausta piemiņas muzeja krājumiem, <http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 7. nov.)

2. grupa

7. avots

Ebreju sievietes Maķedonijas partizānu vienībā

(<http://motlc.wiesenthal.org/albums/palbum/p03/a0167p3.html>, aplūk. 2004, 7. nov.)

8. avots

Pagrīdes organizācija Baranoviču geto

1942. gada vidū Baranovičos (Baltkrievijā) tika izveidota pagrīdes organizācija, kurā bija 200 dalībnieku. Viņu galvenā dilemma bija šāda: kā cīnīties ar vāciešiem – geto iekšienē vai apkārtnes mežos. Organizācija nolēma: 1942. gada 19. jūlijā sākt sacelšanos geto. Viņi izstrādāja detalizētu plānu un sagādāja ieročus, taču jūlijā sākumā nolēma sacelšanos atlikt, jo bija radušās bažas par pārējo geto iemītnieku likteni. Turpmāk pagrīdnieki koncentrēja spēkus bēgšanai no geto.

(Shoah Resource Center, <http://www.yadvashem.org>, aplūk. 2004, 6. nov.)

9. avots

Sacelšanās Aušvicas Birkenavā

1944. gada 7. oktobrī uzliesmoja sacelšanās pašā lielākajā iznīcināšanas nometnē – Aušvicas Birkenavā. Sacelšanās dalībnieki strādāja grupā, kuras uzdevums bija līķu sadedzināšana. Viņi nogalināja dažus esesiešus un uzspridzināja 4. un 5. krāsni, taču vietējie apsargi viņus nošāva. Sacelšanas bija iespējama, tikai pateicoties kaimiņu nometnē ieslodzītajām ebreju sievietēm, kuras vispirms paslēpa un vēlāk viņiem nodeva sprāgstvielu.

(Нацизм и уничтожение евреев в Европе. В кн.: Холокост. Сопротивление. Возрождение. Москва; Иерусалим, 2000, с. 112–113)

10. avots

Kultūras dzīve Vilņas geto

..Taču no 1942. gada līdz 1943. gadam dzīve geto bija savā ziņā normāla, ja to tā var nosaukt. Mēs gājām skolā. Es gāju pirmajā klasē.. Mana vecmāmiņa.. man teica: "Varbūt tu paliksi dzīvs. Tev vajadzēs zināšanas." Šie cilvēki, mani vecvecāki, izglītību vērtēja ļoti augstu. Es gāju pirmajā klasē, taču mums bija tikai viena grāmata uz desmit cilvēkiem. Skolotājs parasti lika mums izlasīt kādu rindu no grāmatas, un mēs devām grāmatu tālāk cits citam. Nebija papīra, nebija zīmuļu, nebija grāmatu. Viena grāmata. Viss, ko mēs lasījām, tas teikums, bija jidišā. Viņiem bija arī teātris, es atceros, ka Vilņā viņiem bija teātris.

(Jakova Švareberga liecība par kultūras dzīvi Vilņas geto, *Yad Vashem* arhīvs, O. 3–10906)

11. avots

Atmaskojošu materiālu ieguve

1941. gada decembrī kāds vācu virsnieksnofotografēja vienu no Liepājas ebreju iznīcināšanas akcijām Šķēdes kāpās. Dāvids Zivcons strādāja SD ēkā par elektriķi. Viņš uzsāja un iznesa filmiņu, kurā bija uzņemta ebreju sieviešu un bērnu nošaušana. Ar draugu palīdzību viņš izgatavoja kopiju un viņam palaimējās paņemto filmiņu nolikt atpakaļ vietā. Vēlāk šīs fotogrāfijas izmantoja kā pierādījumu Nirnbergas prāvā.

(Коваль, Леонид. *Книга спасения*, ч. 2. Юрмала, 1993, с. 68, 240)

12. avots

Cīņa par izdzīvošanu Ukrainas un Baltkrievijas geto

[Ukrainas, Baltkrievijas] geto ebreji jūdenrātu un sabiedrisko organizāciju (tostarp arī pagrīdes organizāciju) vadībā cīnījās par dzīvi un cilvēka cieņu. Ar badu cīnījās tādējādi, ka viņi noorganizēja nelegālu pārtikas piegādi geto, sociālo palīdzību, ēdnīcas. Daudzi geto iedzīvotāji par nelegālo pārtikas piegādi un citām vācu aizliegtām darbībām samaksāja ar savu dzīvību. Cīnoties pret slimībām un epidēmijām, ārsti centās sekot sanitārajam stāvoklim geto un nometnēs, viņi organizēja medicīnisko dienestu un pagrīdes slimnīcas. Aiz dzeloņdrātīm netika aizmirsta arī bērnu audzināšana, kultūra un reliģiskā dzīve. Dažos geto tika izveidoti pagrīdes arhīvi, kuru uzdevums bija saglabāt informāciju nākamajām paaudzēm par vācu ļaundarībām, vietējiem fašistu līdzskrējējiem, nodevējiem.

(Нацизм и уничтожение евреев в Европе. В кн.: Холокост. Сопротивление. Возрождение. Москва; Иерусалим, 2000, с. 79; <http://holocaust.ioso.ru/history/21.htm>)

3. grupa

13. avots

Ebreju partizāni Francijā

לוחמים יהודים במחתרת הצרפתית
בשנת 1943. ד-2685/76.

(<http://www.yadvashem.org.il>, aplūk. 2004, 7. nov.)

14. avots

Pagrīdes kustības Belostokas geto

Belostokas (Polija) geto (30 000 iemītnieku) darbojās vairākas ebreju jauniešu kustības, kuras bija sadalījušās divās pagrīdes gupās. 1943. gada jūlijā Mordehaja Tannenbauma (*Mordechai Tannenbaum*) un Daniela Moskoviča (*Daniel Moskowicz*) vadībā tās beidzot apvienojās. Tannenbaums arī izveidoja geto slepenu arhīvu, kas darbojās līdz 1943. gada aprīlim. Arhīva dokumenti, tostarp daudzi *Judenrat* dokumenti, tika slēpti Belostokas poļu dalā. [...]

1943. gada 15. augustā 10.00 no rīta sākās pagrīdes kustības sacelšanās. Sacelšanās galvenais mērķis bija izveidot plāsu vācu armijas rindās, lai cīnītāji varētu aizbēgt uz mežu. Taču viņiem bija pavisam nedaudz ieroču, un katru dienu bojā gāja vairāk nekā 300 cilvēku. Bija pat brīdis, kad vācu armijas daļas ienāca geto ar tankiem un bruņmašīnām. Cīņa turpinājās līdz 20. augustam, kad krita pēdējie pretošanās kustības cīnītāju aizsardzības posteņi.

(Shoah Resource Center, <http://www.yadvashem.org>, aplūk. 2004, 6. nov.)

15. avots

Neatļauta informācijas vākšana un izplatīšana Varšavas geto

Vairums pagrīdes politisko grupu, kas darbojās lielākajos geto, publicēja nelegālus laikrakstus un biletenu, lai informētu cilvēkus par notikumiem un uzturētu cīņas garu. Varšavas geto dažādu politisko virzienu grupas izdeva avīzes, kuras tika saliktas un pavairotas ar mimeogrāfu. Šie drukātie materiāli ziņoja par kara gaitu un sniedza citu informāciju par dzīvi ārpus geto sienām. Aktīvisti ieguva ziņas no BBC vai padomju raidstacijām, izmantojot paslēptus radioaparātus – to turēšana īpašumā bija stingri noliegta.

(*Resistance during the Holocaust*. Washington, D.C.: US Holocaust Memorial Museum, p. 11)

16. avots

Dziesma – pašapziņas uzturētāja

Aicinājuma dziesma “Geto, geto, celies no sava traģiskā miega” izskanēja tajā laikā, kad atlikušajā, tā sauktajā mazajā Rīgas geto, tika izveidotas pirmās pretošanās grupas un no vācu trofeju noliktavas tika ievesti zagti ieroči. Man palikuši atmiņā citas zvēresta dziesmas vārdi, kuru dziedāja jauniešu pretošanās grupas dalībnieki:

“Atceries decembri,
Tavas sievas un bērna atceres dienu,
Lai nevajadzētu tev atgādināt
Par tavas dzīves mērķi...”

(Вестерманис, М. Мотивы еврейского национального самосознания в поэзии Холокоста в Латвии. *Лехаим*, № 5, 2000, 51–52)

17. avots

Sacelšanās Būhenvaldē

Es biju aculiecinieks tam, kā notika ieslodzīto sacelšanās pēdējā vācu valdīšanas posmā, pirms nometnē ienāca amerikāni. Jau vairākas dienas vāci baidījās tuvoties ieslodzīto dzīvojamajai daļai. Kādu dienu vietējie izvilka nometnē paslēptos ieročus un nogalināja dažus vācu sargus. Citus saņēma gūstā, bet dažiem izdevās aizbēgt. [...]

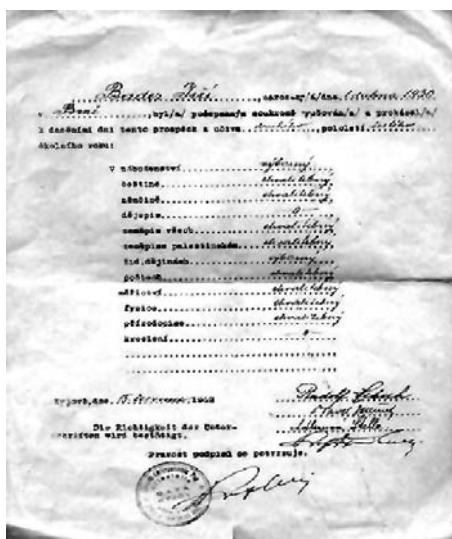
Kad nometnē tika pasludināta sacelšanās, organizatoru grupas skrēja pie ieroču slēptuvēm, izņēma ieročus un ieņēma nometnes kantori. Kā jau minēts, daži SS vīri tika nogalināti vai saņemti gūstā. Dažas stundas vēlāk nometnē ienāca amerikāni. [...]

Arje Falk (Arye Falk) stāstījums par sacelšanos Būhenvaldes nometnē un tās atbrīvošanu.

(*The Anguish of Liberation – Testimonies from 1945*, ed. Y. Kleiman and N. Springer-Aharoni. Jerusalem: Yad Vashem, 1995. p. 62)

18. avots

Irži Bādera skolas liecība Terezienštates koncentrācijas nometnē

(<http://www.yadwashem.org.il>, aplūk. 2004, 6. nov.)

4. grupa

19. avots

Pagrīdes cīnītājs Leons Tadzers kopā ar ostas strādniekiem. Ruse (Bulgārija)

(No ASV Holokausta piemiņas muzeja
krājumiem, <http://www.ushmm.org>,
aplūk. 2004. 7. nov.)

20. avots

1943. gada 14. oktobrī notika sacelšanas Sobiboras koncentrācijas nometnē. To vadīja ebrejs Aleksandrs Pečerskis. 600 cilvēku uzbruka ieroču noliktavai, daudzus apsardze nošāva. Pārējie metās uz nožogojumu, ar saviem ķermeņiem pārrāva to, bet, tikuši aiz dzeloņstieplēm, nokļuva mīnu laukā, un gandrīz visi gāja bojā. Tikai 60 ebreju Pečerska vadībā spēja aiziet mežos un pievienoties partizāniem. Pēc sacelšanās Sobiboras koncentrācijas nometne tika likvidēta.

(Нацизм и уничтожение евреев в Европе. В кн.: Холокост. Сопротивление. Возрождение. Москва; Иерусалим, 2000, с. 112–113)

21. avots

Okupētajā Polijā un Padomju Savienībā gados jauni kurjeri, kuri lielākoties bija pagrīdes politisko organizāciju dalībnieki, izveidoja plašu saziņas tīklu, kas savienoja izolētos geto. Šie kurjeri, ceļojot ar svešu vārdu un viltotiem dokumentiem, pārvadāja nelegālus dokumentus, pagrīdes laikrakstus un naudu. Tāpat kurjeri pirkā un slepeni ieveda geto ieročus, organizēja nelegālu tipogrāfiju darbību un organizēja bēgšanas.

(Resistance during the Holocaust. Washington, D.C.: US Holocaust Memorial Museum, p. 12)

22. avots

Vilņas geto neiedomājami smagos apstākļos turpināja strādāt ebreju hospitālis. Geto ārsti palīdzēja slimniekiem, kā vien varēja. Galvenais bija novērst infekcijas slimību izplatīšanos. [...]

Ļoti svarīgi bija nodrošināt cilvēkus ar kvalitatīvu dzeramo ūdeni. Tādēļ geto teritorijā vairākās vietās tika ierīkoti ūdens vārišanas punkti (tējnīcas). To nozīmi grūti pārvērtēt. Epidemioloģiskais stāvoklis Vilņā bija sarežģīts. 1941. gadā pavasara beigās – vasaras sākumā pilsētā plaši izplatījās vēdertīfs un dizentērija. Tikai rudenī izdevās tikt ar to galā. [...]

Notika nemītīga cīņa ar badu. Dažādā veidā – bieži vien riskējot ar dzīvību – apmaiņā pret drēbēm un citām mantām geto piegādāja maizi, kartupeļus, kāpostus, retos veiksmes gadījumos arī zirga gaļu. Savvaļas augus izmantoja kā C vitamīna avotu. Pēc ārsta M. Geršoviča iniciatīvas no alus rauga pārpalikumiem gatavoja B vitamīnu. [...]

Lai uzturētu geto iedzīvotāju garu, optimismu un cīnītos ar skumjām un bezcerību, regulāri tika rīkotas ārstu un medmāsu apgaitas. Mediķi gāja no mājas uz māju, no dzīvokļa uz dzīvokli, no istabas uz istabu un pārliecināja izmocītos, izsalkušos cilvēkus ievērot tīrību, sakopt mājas, pagalmus, sekot atkritumu tvertņu un tualešu stāvoklim pagalmos.

(Зак, М. Медицинское сопротивление вильнюсского гетто. *Лехаим*, № 5, 2000, 45–46)

23. avots

Fragments no raksta Varšavas pagrīdes laikrakstā

Kas mums ir jādara šajā situācijā? [...] Pirmajai grupai jāsniedz iespēja iegūt pamatskolas izglītību. Mums jāorganizē lasīšanas un rakstīšanas kursi jidišā un senebreju valodā, aritmētikā utt. Tā mērķis – ļaut ielas jauniešiem iepazīt sociāli labvēlīgu, siltu gaisotni, iespējami labākā veidā parūpēties par viņu nākotni, attīstīt viņos solidaritātes un atbildības jūtas. Ar dziedāšanas un spēļu palīdzību mums jārada jauneklīga atmosfēra ebreju jaunajai paaudzei, kura ir priekšlaicīgi novecojusi. [...]

Un pēdējais: mums ir jāapvieno labākā ebreju jaunatnes daļa – tie, kuri jau ir baudījuši izglītību mūsu kustībā, un jaizveido no viņiem kadri, kas ir gatavi cīņai, gatavi rādīt ceļu citiem ebreju jauniešiem..

(Fragments no R. Domska (T. Božikovska) raksta Varšavas pagrīdes kustības *Dror-He-Halutz* nelegālajā laikrakstā “*Dror*” (Nr. 3, aug., 1940), *Yad Vashem arbīvs*, JM/215/1)

24. avots

Pretošanās Rīgas geto

1942. gadā Rīgas geto bija nobriedis sacelšanās plāns.. Taču vairāki Latvijas ebreji, kuri šim plānam nepiekrita, tā vietā, lai paliktu un piedalītos plānotajā sacelšanās norisē, kravas automašīnā izbēga no geto, cerot pievienoties partizāniem. Negaidīti viņi uzdūrās vācu slēpnim un nogalināja vairākus vāciešus. Tādēļ vācieši sarīkoja negaidītu geto pārmeklēšanu. Nacisti atklāja plašu ieroču glabātavu un pat labi noslēptu nelielu novecojušu lielgabalu, kas tika glabāts bunkurā, kurā varēja noklūt caur krāsni. Ieroči bija ienesti nelegāli pa daļām. To izdarīja strādnieki, kuri bija nodarbināti Pulvertornī – ieroču un munīcijas noliktavā. Pārmeklētāji atrada arī sarakstu ar cilvēkiem, kas bija izstrādājuši sacelšanās plānu, un vairākas kartes ar stratēģiskiem objektiem, kuriem bija plānots uzbrukt.

(Schneider, G. *Journey into Terror. Story of the Riga Ghetto*. New York, 1979, p. 97)

5. grupa

25. avots

1943. gada vasarā organizētais Ebreju leģions, Dienvidslāvija

(No ASV Holokausta piemiņas muzeja krājumiem,
<http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 7. nov.)

26. avots

Pretošanās kustība Krakovas geto

Pretošanās kustība Krakovas geto radās vienlaikus ar paša geto izveidi.

Sākotnēji pagrīdes darbība bija orientēta uz izglitojošu pasākumu veikšanu un sociālās palīdzības sniegšanu. Taču 1942. gada oktobrī Ebreju cīņas organizācija (*Zydowska Organizacja Bojowa*, ZOB), no Varšavas ZOB neatkarīga pagrīdes organizācija, plānoja sākt cīņu pret vāciešiem. ZOB nolēma cīnīties nevis ierobežotajā geto teritorijā, bet gan izmantot geto kā bāzi, no kurās uzbrukt mērķiem visā pilsētā. Pats nozīmīgākais ZOB uzbrukums notika Krakovas centrā, kafejnīcā "Cyganeria", kuru bija iecienījuši vācu virsnieki.

Krakovas geto cīnītāji mēģināja arī pievienoties partizānu grupām, kuras darbojās Krakovas apkaimē. Vairākās sadursmēs ar vāciešiem ebreju pagrīdes cīnītāji cieta smagus zaudējumus. 1944. gada rudenī dzīvi palikušie pretošanās kustības dalībnieki izbēga no Polijas, šķērsoja kaimiņzemī Slovākiju un nonāca Ungārijā, kur viņi pievienojās ebreju pretošanās grupām Budapeštā.

(No ASV Holokausta piemiņas muzeja krājumiem, <http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 7. nov.)

27. avots

Man nācās kļūt par aculiecinieku tam, kā Rīgas geto dzima daudzas nerimstošu sāpu dziesmas. Tas notika pēc tam, kad no geto bija izvestas sievietes un bērni, kurus – kā pēc tam noskaidrojās – zvēriski nogalināja Rumbulā pie Rīgas. Šīs dziesmas bija kā rekviēms nevainīgi noslepkavotajiem.. Šīs raudu dziesmas zina ikviens, kam nācies piedzīvot šo Rīgas geto traģēdiju.

(Вестерманис, М. Мотивы еврейского национального самосознания в поэзии Холокоста в Латвии.

Лехасим, № 5, 2000, с. 50)

28. avots

Dzeja kā garīgās pretošanās forma

Kāds jauns dzejnieks Terezienštate (Theresienstadt) uzrakstīja dzejoli ar nosaukumu “Ilgas pēc mājām”:

Ielās pastaigājas cilvēki,
Pēc katra, kuru satiekat, uzreiz var pateikt –
Šeit ir geto,
Ļaunuma un baiļu pārņemta vieta.
Šeit ir maz ēdiena un daudz kā trūkst,
Pamazām jūti, ka būt dzīvam – tas ir gods.
Taču padoties nedrīkst neviens!
Pasaule mainās, un laiki mainās.
Visi joprojām ceram, ka pienāks laiks,
Un mēs atkal dosimies mājās.
Tagad es zinu, cik mājas ir mīlas,
Un bieži atceros tās.

(*Resistance during the Holocaust*. Washington, D.C.: US Holocaust Memorial Museum, p. 38)

29. avots

1942. gada janvārī Tulūzā, Francijā, tika nodibināta “Armee Juive” (ebreju armija). Francijas ebreju partizānu grupa. To veidoja cionistu jauniešu kustības dalībnieki. “Armee Juive” darbojās Tulūzā un tās apkaimē, Nicā, Lionā, Parīzē. Tās dalībnieki nelegāli ieveda naudu no Šveices Francijā, lai palīdzētu ebrejiem slēpties. Šādā ceļā vismaz 500 ebreju un arī neebreju tika slepus ievesti neitrālajā Spānijā. 1944. gadā “Armee Juive” piedalījās sacelšanās aktos pret vāciešiem Parīzē, Lionā un Tulūzā.

Arī ebreju komunistu vienība “Solidarite” veica uzbrukumus vācu armijas personālam Parīzē. Daudzi ebreji pievienojās Francijas pretošanās kustībai.

(http://www.yadvashem.org.il/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%205822.pdf, aplūk. 2004, 7. nov.)

Austrumeiropā daudzi ebreji izrādīja pretošanos, pievienojoties partizānu vienībām, savukārt Rietumeiropā daudzi iesaistījās Francijas un Beļģijas pagrīdes kustībās.

(Shoah Resource Center, The International School for Holocaust Studies 3/1,

<http://www.ushmm.org/wlc/en/index.php?lang=en&ModuleId=10005441>, aplūk. 2004, 7. nov)

30. avots

Vēsturnieks Emanuels Ringelblūms Varšavas geto izveidoja slepenu arhīvu *Oneg Shabbat*, kurā tika glabāti materiāli, kas dokumentēja dzīvi Varšavas geto. Daudzi geto iemītnieki – piemēram, Haims Kaplans Varšavā – rakstīja dienasgrāmatu.

Kad nacisti mēģināja izmantot Šmariahu Kačerginski (*Shmaryahu Kaczerginski*) un Abrahamu Suckeveru (*Abraham Sutzkever*), lai viņi atlasītu vērtīgās grāmatas, kuras tad tiku konfiscētas, šie divi Viļņas rakstnieki izglāba aptuveni 8000 grāmatu. Laikā, kad abi slēpās mežos, viņi intervēja partizānus un pierakstīja viņu stāstījumus.

(No ASV Holokausta piemiņas muzeja krājumiem,

<http://www.ushmm.org/wlc/en/index.php?lang=en&ModuleId=10005213>, aplūk. 2004, 7. nov.)

31. avots

Varšavas geto pagrīdes avīze

Attēlā redzama avīzes pirmā lappuse, avīze tikusi paslēpta poļu grāmatā.

(<http://www.yadvashem.org.il>, aplūk. 2004, 7. nov.)

Glābēji: “Mīli savu tuvāko”

1. avots

Fakts, ka vācu okupācijas apstākļos bija cilvēki, kas pašaizliedzīgi riskēja ar savu dzīvību, lai glābtu ebrejus, nozīmēja pretošanos nacistu plāniem iznīcināt ebrejus. Palīdzība ebrejiem bija pretlikumīga un apdraudēja visu glābēja ģimeni. Un tomēr katrā okupētajā Eiropas valstī bija cilvēki, kas glāba ebrejus. Svarīgi atzīmēt, ka gandrīz visiem ebrejiem, kam izdevās izdzīvot holokaustā, ir tikusi sniegta tā vai cita veida palīdzība.

(Pēc: Tec, Nechama. A glimmer of lights, http://www1.yadvashem.org.il/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%20699.pdf, aplūk. 2004, 11. nov.)

Daudziem ebrejiem, kas izdzīvoja 1939.–1945. gada nacistiskās iekārtas laikā, par savu dzīvību ir jāpateicas neebrejiem. Par palīdzības sniegšanu ebrejiem draudēja nāvessods, īpaši Polijā un Austrumeiropā. Daudzi simti neebreju tika nogalināti tādēļ, ka centās palīdzēt ebrejiem.

(Gilbert, Martin. *The Righteous: the Unsung Heroes of the Holocaust*. New York: An Owl Book, Henry Holt and Company, LLC, 2004, p. xvi)

Bez līdzcilvēku palīdzības ebreji nespēja izglābties. Ebreju glābēji riskēja ar savu un savas ģimenes brīvību, īpašumu un dzīvību.

(Yahil, Leni. *The Holocaust: the Fate of European Jewry*. New York: Oxford University Press, 1990. p. 591)

[..] Desmitiem cilvēku nobendēšanai pietiek ar vienu šāvēju, bet kaut viena vajātā glābšanai vajadzīga daudzu cilvēku solidaritāte, gatavība gadiem atteikties no normālas dzīves un riskēt ar visu, kas cilvēkam ir dārgs.

(No muzejā “Ebreji Latvijā” iekārtotās izstādes “Ebreji mainīgajā pasaule” materiāliem)

2. avots

Belostokā, pirmajā Austrumpolijas pilsētā, kuru okupēja vācieši, simtiem ebreju tika sadzīti pilsētas galvenajā sinagogā, kas tika aizslēgta un aizdedzināta. Kamēr SS vīri šāva uz tiem, kas mēģināja glābties ēkas fasādes pusē, kāds poļu kristietis, kura vārds nav zināms un kurš sinagogā veica dažādus gadījuma darbus, ēkas aizmugurē atvēra nelielu lodziņu, tādējādi dodot iespēju vairākiem desmitiem ebreju izbēgt no nāves. [..]

Poļu māszinību studente Irēne Gute Opdike strādāja vācu civilpārvaldes veļas mazgātavā Austrumgalīcijas pilsētā Tarnopolē.

Tā kā mazgātava atradās netālu no geto, tajā piespiedu darbā strādāja arī geto iemītnieces. Irēne sagādāja ebreju darbiniecēm speciālas pases, kas ļāva viņām kopā savām ģimenēm atstāt geto un uzturēties veļas mazgātavā laikā, kad geto notika deportācijas akcijas.

(Pēc: Gilbert, Martin. *The Righteous: the Unsung Heroes of the Holocaust*. New York: An Owl Book, Henry Holt and Company, LLC, 2004, pp. 3, 44–45)

Ruta Fostere bija Vācijas ebrejiete, kuru 1941. gadā deportēja uz Rīgas geto. Viņa strādāja geto slimnīcā par medmāsu. Nacisti aizliedza geto iemītniecēm dzemdēt bērnus, bet tās ebrejetes, kas tomēr palika stāvoklī, tika nogalinātas. Lai glābtu vismaz sieviešu dzīvību, Ruta un citas māsiņas slepeni veica abortus.

"Mēs bijām divdesmit medmāsas – divi vīrieši un astoņpadsmīt sievietes. [...] Mēs veicām daudz operāciju un arī daudz abortu, jo nevienai nebija atļauts dzemdēt bērnu. Sievietēm, kas gaidīja bērniņu vēl pirms ienākšanas geto vai palika stāvoklī no saviem vīriem (getto) [...], vajadzēja pārtraukt grūtniecību. Tāpēc bija daudz abortu."

(Pēc: <http://www.bl.uk/services/learning/curriculum/voices/audiofoster2.html#audio>, aplūk. 2004. 9. nov.)

3. avots

Ukrainas pilsētā Lvovā ebreju zēnam Zvi Čameidesam palīdzēja vairāki glābēji, tostarp mūks brālis Bojarskis, kurš viņam mācīja kristietības pamatus un uzlaboja zināšanas ukraiņu valodā, kuru zēnam vajadzēja zināt labi, ja viņš gribēja uzdoties par ukraiņu kristieti. [...]

Ebreju bērnu iznīcināšanas laikā Kauņā lietuviešu ārsti un pilsētas zīdaiņu nama vadītājs Petrs Baublis riskēja ar paša dzīvību un savas ģimenes drošību, slepeni izvedot ebreju bērnus no geto un slēpjot viņus zīdaiņu namā. [...] Dakterim Baublim bija vairāki tuvi draugi Lietuvas Romas katoļu garīdzniecības aprindās; viņš sagādāja dzimšanas apliecības, kuras priesteri parakstīja un apzīmogoja ar baznīcas zīmogiem, apliecinot, ka visi bērni ir kristieši.

(Pēc: Gilbert, Martin. *The Righteous: the Unsung Heroes of the Holocaust*. New York: An Owl Book, Henry Holt and Company, LLC, 2004, pp. 38, 97)

4. avots

Laikā no 1943. gada 27. februāra Berlīnes gestapo bija notvēris 4700 ebreju vīriešu, kuri bija precējušies ar ārietēm. Viņus turēja savākšanas un aizturēšanas punktā, lai pēc tam deportētu uz nāves nometni. Taču pie ēkas sapulcējās viņu āriešu sievas – apmēram divi tūkstoši – un pieprasīja vīrus atbrīvot. Tā viņas tur stāvēja veselu nedēļu, atsakoties iet projām, kamēr viņu vīri netiks palaisti brīvībā. 6. martā Dr. Gebelss, Vācijas propagandas ministrs un viens no pašiem aktīvākajiem antiebrejiskās līnijas sekotājiem Hitleram tuvāko cilvēku lokā, padevās. Tādējādi visi 4700 ebreju vīri izdzīvoja un pārlaida kara gadus Berlīnē. [...]

Ievērojams atbalsts ebrejiem tika sniegts Dānijā. Reiz, kad Kopenhāgenas ielā viens nacists notvēra kādu ebreju, saniknotais pūlis lika viņam ebreju nodot dāļu policijā, kas vēlāk palīdzēja tam izbēgt. [...]

Kad visā Francijā sākās ebreju deportācijas, kāda franču katoliете Marija-Roza Žineste, kas dzīvoja netālu no Tulūzas, ar savu divriteni nobrauca daudzus kilometrus, lai apkārtējās draudzēs nogādātu Montobanas bīskapa Pjēra-Mari Teā slepeno vēstuli, kurā viņš nosodīja

ebreju varmācīgo pārvietošanu, uzskatot, ka pret viņiem izturas kā pret mežonīgiem zvēriem, un aicināja katoļus aizsargāt savus līdzpilsoņus. Marija-Roza divas dienas no agra rīta līdz vēlam vakaram brauca bez apstājas, tādējādi nodrošinot to, ka svētdienas dievkalpojumā bīskapa vēstule tika nolasīta vairāk nekā 40 draudzēs.

(Pēc: Gilbert, Martin. *The Righteous: the Unsung Heroes of the Holocaust*. New York: An Owl Book, Henry Holt and Company, LLC, 2004, pp. 191–192, 258, 267)

5. avots

Raksts vācu avīzē 1944. gada 28. augustā

Likvidēta ebreju banda

Drošības policija un SD nākusi klajā ar paziņojumu: pamatojoties uz veikto izmeklēšanu, 24. augustā tika iznīcināta ebreju banda, ko veidoja 6 ebreji un viena ebrejiete. Visi viņi slēpās kādā Rīgas dzīvoklī Peldu ielā 15. Visiem vīriešiem bija revolveri, un aresta brīdī viņi sāka šaut uz drošības policijas darbiniekiem. Viens no policistiem guva nāvējošu ievainojumu. Divi ebreji, kas izrādīja pretošanos, tika nogalināti, bet pārējie centās iebēgt tuvējos namos. [...] Tika pārmeklētas visas ēkas no pagraba līdz bēniņiem. Visi paslēpušies ebreju bandas dalībnieki tika aizturēti [...]. Ir arestēta arī dzīvokļa īpašniece latviete Anna Pole, kas slēpa ebrejus un apgādāja viņus ar ēdienu. Viņa saņems pelnītu sodu. Ir aizturēti arī visi Peldu ielas 15. nama iemītnieki. Arestētie ebreji, kā arī viņu slēpēji uzreiz pēc izmeklēšanas tiks nodotiesai.

(Гроссман, В. и И. Эренбург. *Черная книга*. Киев, 1991, с. 324–325)

6. avots

[...] Apmēram pēc stundas es nonācu pie nelielas, tumšas mājiņas. Piegāju tuvāk un ielūkojos logā. Jā, iekšā bija cilvēki. Es pieklauvēju, un pie durvīm pienāca vecs zemnieks.

“Vai jūs man neatlāautu ienākt uz brītiņu apsildīties,” es lūdzos.

“Jā, protams, nāc iekšā,” viņš teica, aizverot aiz manis durvis. “Nāc, sēdies pie krāsns, es nupat iekūru ugumi.”

Viņš izvilka ķeblīti. “Te, te, sēdi uz ķeblīša, klona grīda ir auksta un mitra. Uz kurieni iedama?”

Es neiztureju un sāku raudāt. Raudāju ilgi. Likās, ka ir pagājusi mūžība, kopš dzirdēju kādu līdzjūtīgu balsi. Valdot elzas, es izstāstīju viņam visu, kas ar mani bija noticis. Viņš ar lielu iejūtību manī klausījās un bija satriksts, kad sīki izstāstīju, kā notika masu iznīcināšana.

“Nabaga bērns, nabaga bērns,” viņš visu laiku pie sevis purpināja, “necilvēki, zvēri, slepkavas!”

“Tu droši vien esi izsalkusi,” viņš teica, kad es apklusu. “Tūlīt pat es tev kaut ko pagatavošu.”

Kad Frīda bija paēdusi, vecais vīrs viņu paslēpa, un pats aizgāja pasaukt dēlu un vedeklu. Frīda momentā iemiga.

“Jaunkundz, jaunkundz, celieties augšā!” jauns zemnieks man viegli piebikstīja. “Gulēt šeit, mājās, jums ir bīstami. Mums ir drošāka vieta. Mūsu užvārds ir Bērziņš.”

Tas bija vecā vīra dēls, turpat blakus stāvēja viņa sieva.. Es kritu jaunajai sievietei ap kaklu un asarām acīs skūpstīju viņu. Mēs visi raudājām. Varēja redzēt, ka viņi visi ir labsirdīgi ļaudis.

[..]

Viņi ierādīja man vietu klētsaugšā.

"Te ir drošāk. Ierocies sienā, tur tu būsi siltumā un drošībā. Nekad nevar zināt, kad var uzņākt pārbaudes." [..]

Es paliku klētsaugšā veselu nedēļu. Katru rītu Bērziņi mani apciemoja un atnesa pārtiku un ūdeni visai dienai. Viņi mani iepazīstināja arī ar savu māti, kas bija jau krietnos gados, un citiem radiem.

Viss bija pat pārāk labi, tā tas nevarēja turpināties. Tad mani draugi saņēma jaunu rīkojumu. Tajā bija teikts, ka ikviens īpašnieks ir atbildīgs par katru cilvēku, kas atrodas viņa mājā vai uz viņa zemes. Ja kāds neatļauti slēps personu, kurai nav dokumentu vai arī kura nav reģistrēta, tas tiks sodīts ar nāvi.

Man bija jāpamet šie brīnumjaukie cilvēki. Bērziņi iedeva man vecu mēteli, vilnas cimndus, lielu pašaustu vilnas segu ar bārkstīm. Viņi iedeva man arī pārtiku. [..]

Man nācās aiziet. Bērziņi jutās vainīgi. [..]

Frīda pārlaida nakti mežā, uzrāpusies kokā.

Tā bija ļoti auksta nakts. [...] Aukstums bija sagrābis mani cieši jo cieši. Es vairs nejutu savas rokas un kājas. Es nolēcu no koka un sāku ātri kustēties, līdz asinsrite atjaunojās. Mani locēkļi sāpēs trīcēja. Paldies Dievam, nebiju nosaldējusi ne rokas, ne kājas. [..]

Sāka aust, un Frīda pamānīja divas sievietes, kas tuvojās mežam. Viņas vilka nelielas ragaviņas. Sievietes vāca malku. Kad viņas pienāca tuvāk, Frīda ieraudzīja, ka tās ir vecā Bērziņu māte un viņas vedekla.

Noklausījušās, kā es pārlaidu nakti mežā un gandrīz nosalu līdz nāvei, viņas nolēma arī turpmāk man palīdzēt.

"Kādu laiku tu paliksi pie mums," teica vecā Bērziņu māte. [..]

"Mēs tevi šonakt gaidisim, taču esi uzmanīga. Visapkārt ir daudz acu un ausu."

[..] Naktī es pieklauvēju pie mājas durvīm. Vecie Bērziņi mani jau gaidija. Tiklīdz es ienācu mājās, mani apņēma siltums, kas plūda no krāsns, kā arī siltums, ko izstaroja cilvēku draudzība. Riskējot ar savu dzīvību, šie ļaudis ielaida mani, pilnīgi svešu cilvēku, savā mājā! [..]

(Michelson, Frida. *I Survived Rumbuli*. New York: Holocaust Library, 1979, pp. 100–104)

7. avots

1953. gadā Izraēlas parlaments Knesets nodibināja Holokausta mocekļu un varoņu piemiņas organizāciju "Yad Vashem". Šīs organizācijas uzdevums ir vākt liecības un dokumentus par ebreju dzīvi holokausta laikā, saglabājot katras bojā gājušā ebreja – un viņu bija seši miljoni – piemiņu. "Yad Vashem" arhīvi, bibliotēkas, skola un muzeji ir atgādinājums par holokaustu, tie nodrošina holokausta atceri.

Viena no "Yad Vashem" funkcijām ir arī noskaidrot neebrejus – ebreju glābējus un piešķirt viņiem augsto goda nosaukumu "Taisnīgais starp tautām". Apbalvojuma saņemšanai ir šādi kritēriji: tā bija palīdzība dzīvības glābšanā; glābējs riskēja ar savu dzīvību; glābējs palīdzēja, nesaņemot par to atlīdzību, u.tml. Kopumā šīs goda nosaukums ir piešķirts aptuveni 15 tūkstošiem glābēju, tostarp arī 93 Latvijas iedzīvotājiem.

Lai gan goda nosaukumu "Taisnīgais starp tautām" saņem tikai tie glābēji, kuru veikums bija ārkārtējs, slavējami ir pilnīgi visi pašaizliedzīgie cilvēki, kas sniedza nesavīgu palīdzību. Jāatceras, ka goda nosaukumu ir saņēmusi labi ja desmitā daļa ebreju glābēju. Kāpēc tik maz?

Daudzi no viņiem nedomā, ka būtu izrādījuši varonību, bet uzskata, ka rīkojušies vien tā, kā jārīkojas ikvienam situācijā, kad nākas sastapties ar citu cilvēku pazemošanu, draudiem viņu dzīvībai. Daudzu glābēju vārdi joprojām ir nezināmi.

(Pēc http://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%205829.pdf materiāliem, aplūk. 2004, 11. nov.)

8. avots

Lai cik smags un bīstams būtu lēmums kļūt par glābēju, fakts, ka ne viens vien atrada sevī drosmi to darīt, apliecina, ka pastāvēja savveida izvēles brīvība un ka ebreju glābšana Vācijā un okupētajā Eiropā nebija neiespējama. [...]

Glābēji bija vienkārši cilvēki. Lielākā daļa no viņiem nebija ideālisti, kuri vēlas atrisināt pasaules problēmas, bet gan cilvēki, kam rūpēja apkārtējie. [...] Viņi nebija svētie, bet cilvēki, un tieši viņu cilvēcība ir tas, kas aizkustina un kalpo mums par paraugu.

(Steinfeldt, I. *How Was It Humanly Possible? A Study of Perpetrators and Bystanders during the Holocaust: Pedagogical Guidebook*. Yad Vashem, 2002, p. 168)

Latgalē glābēji bija latvieši, krievi, poļi. Galvenokārt tie bija zemnieki, nelielu pilsētu nomales iedzīvotāji, ne īpaši turīgi. Parasti glābēji bija ticīgi ļaudis, kas uzskatīja, ka nodot cilvēku – tā nav kristieša cienīga rīcība. Vecuma ziņā tie pamatā bija vidējās, retāk – vecākās paaudzes pārstāvji. Līdztekus glābējiem atzinību un cieņu pelna ļaudis, kas juta līdzi un mēģināja ebrejiem palīdzēt. Lielākoties tās bija sievietes. Ebreju glābēji pēc kara bieži vien ne-saņēma padomju varas institūciju atbalstu, tika vajāti. Tāpēc viņi slēpa savu rīcību un ne vienmēr saņēma nosaukumu *Taisnprātīgais starp tautām*.

(Ročko, Josifs. Holokausta mūsdienu sabiedrības apzinā. Grām.: *Holokausta izpēte Latvijā: Starptautisko konferenču materiāli*, 2003. gada 12.–13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga, un 2002.–2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004, 27. lpp. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 12. sēj.)

Darba lapa Nr. 1

Ebreju glābšana			
Valsts (ja iespējams, arī pilsēta)	Glābēja vārds	Glābēja nodarbošanās	Kādā veidā glābējs palīdzēja?

Darba lapa Nr. 2

Lēmumu pieņemšanas koks		Mērķi/vērtības
Sekas Pozitīvas	Sekas Pozitīvas	Sekas Pozitīvas
Negatīvas	Negatīvas	Negatīvas
Izvēle	Izvēle	Izvēle
Jautājums, par kuru jāpieņem lēmums		

Pretošanās holokaustam

1. avots

Martina Nīmollera dzejolis

Izlasiet vācu protestantu mācītāja Martina Nīmollera (*Martin Niemoller*) dzejoli un atbildiet uz jautājumiem!

Vispirms viņi atnāca pēc sociālistiem, un es nebildu ne vārda, jo neesmu sociālists.

Tad viņi atnāca pēc arodbiedrību biedriem, un es nebildu ne vārda, jo neesmu arodbiedrības biedrs.

Tad viņi atnāca pēc ebrejiem, un es nebildu ne vārda, jo neesmu ebrejs.

Tad viņi atnāca pēc manis, un nebija palicis neviena, kas aizbilstu vārdu par mani.

1. Kāda ir šī dzejoļa galvenā ideja?
2. Kas, jūsuprāt, pamudinājis autoru sarakstīt šo dzejoli?

2. avots

Dānijas ebreju glābšana

Viena no laivām, ar kuru 1943. gadā tika izglābtti Dānijas ebreji

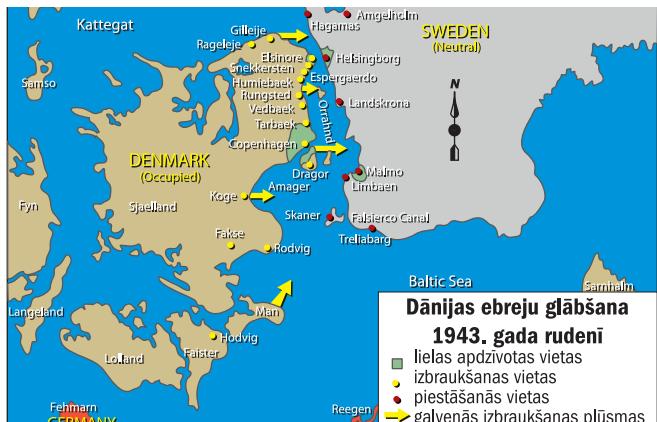

Dānijas karalis Kristiāns X, kas iebilda pret ebreju deportāciju no Dānijas

Dāņu jūrnieki vienā no laivām dāņu
ebreju glābšanas operācijas laikā,
1943. g.

Dānijas ebreju glābšana 1943. gada rudenī

(Visi attēli no ASV Holokausta piemiņas muzeja kolekcijas, <http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 11. nov.)

Izlasiet 3. un 4. avotu! Kā fotoattēli (2. avots) un V. Lifšica dzejolis (3. avots) papildina pamattekstu (4. avots)?

3. avots

Dānijas leģenda

Vācieši ieņēma pilsētu,
Bez kaujas, viegli, it kā garāmejot,
Un tikai saujiņa gvardu,
Melnās lāčadas cepurēs tērpušies,
Savu posteni pils priekšā neatstāja
Un no klamzīgajām, arhaiskajām karabīnēm
Atklāja uguni uz ienaidnieku.
Kopenhāgena pieklusa,
Pacēlās cenas pārtikai, gāzei.
Vakara tumsā tukšajā ostā
Ienāca zemūdenes.
Un naktī tika izkārta pavēle,
Ar zīmogiem un parakstiem:
Visiem ebrejiem uz piedurknes
Būs jānēsā apsējs ar dzeltenu zīmi.
Dzirdēja valodas skanam: ebrejiem pavēle šī
Iezīmē sākumu beigām.
Bet noteiktā dienā notiek lietas,

Kas šodien kā pasaka šķiet –
No pils iznāk karalis,
Un solī nesteidzīgā
Dodas pastaigā pa pilsētu,
Uz piedurknes viņam labi redzamā vietā –
Apsējs ar dzelteno zīmi.

(Лифшиц, В. Датская легенда. В кн.: Коваль, Леонид. *Книга спасателей*, ч. 3. Юрмала, 2000, с. 41)

4. avots

Dāņu viedoklis:

uzbrukums Dānijas ebrejiem ir uzbrukums Dānijas vienotībai

Nacisti iekaroja Dāniju 1940. gada 9. aprīlī. Tā kā viņi uzskatīja dāņus par “āriešiem”, “nordisko rasi”, kas būtībā ir līdzvērtīga vāciešiem, attieksme pret Dāniju nebija pārāk strikta. Monarhija joprojām pastāvēja, darbojās arī parlaments. Dāņi pretojās visiem nacifikācijas mēģinājumiem. Kā nacisti vēlāk žēlojās, dāņi netika izrādījuši ne mazāko izpratni par nacisma principiem. Faktiski 8000 Dānijas ebrejus aizstāvēja pati Dānijas tauta. [...]

1943. gada vasaras beigās vācieši gatavojās deportēt Dānijas ebrejus. 17. septembrī, neraugoties uz ļoti noteiktajiem dāņu iebildumiem, nacisti konfiscēja Kopenhāgenas ebreju kopienas kartotēku.[...]

Nacistu kuģi, kuri bija ieradušies Kopenhāgenas ostā pēc ebrejiem, gaidīja veltīgi. Naktī no 1. uz 2. oktobri nacisti noķēra tikai 248 cilvēkus. Dāņu pagrīdes organizācijas bija pārvietojušas 7229 ebrejus un 686 viņu dzīvesbiedrus neebrejus uz Zviedriju.[...]

Laika gaitā pretošanās kustība Dānijā kļuva vienotāka un organizētāka. Skolotājs Bertelsens vadīja glābšanas akciju, kuras ietvaros triju nedēļu laikā tika izglābts aptuveni 700 cilvēku. Tāpat ļoti aktīvi bija protestantu mācītāji, arodbiedrību aktivisti, ārsti un medmāsas. Dāņi apsargāja ebreju mājokļus un viņu iedzīvi, no sinagogām izglāba Toras ruļļus. [...]

Ebreji bija Dānijas pilsoņi, Dānijas valsts bija uzņēmusies viņu aizsardzību, tādēļ visu, kas bija vērsts pret ebrejiem, dāņi uztvēra kā uzbrukumu savai nacionālajai vienotībai.

(Bauer, Yehuda. *A History of the Holocaust*. New York, 1982, pp. 293–295)

5. avots

Neebreji, kas palīdzēja izglābt ebrejus, 1939–1945

Aplūkojiet karti un atbildiet uz jautājumiem darba lapā Nr. 2. "Kartes analīze"!

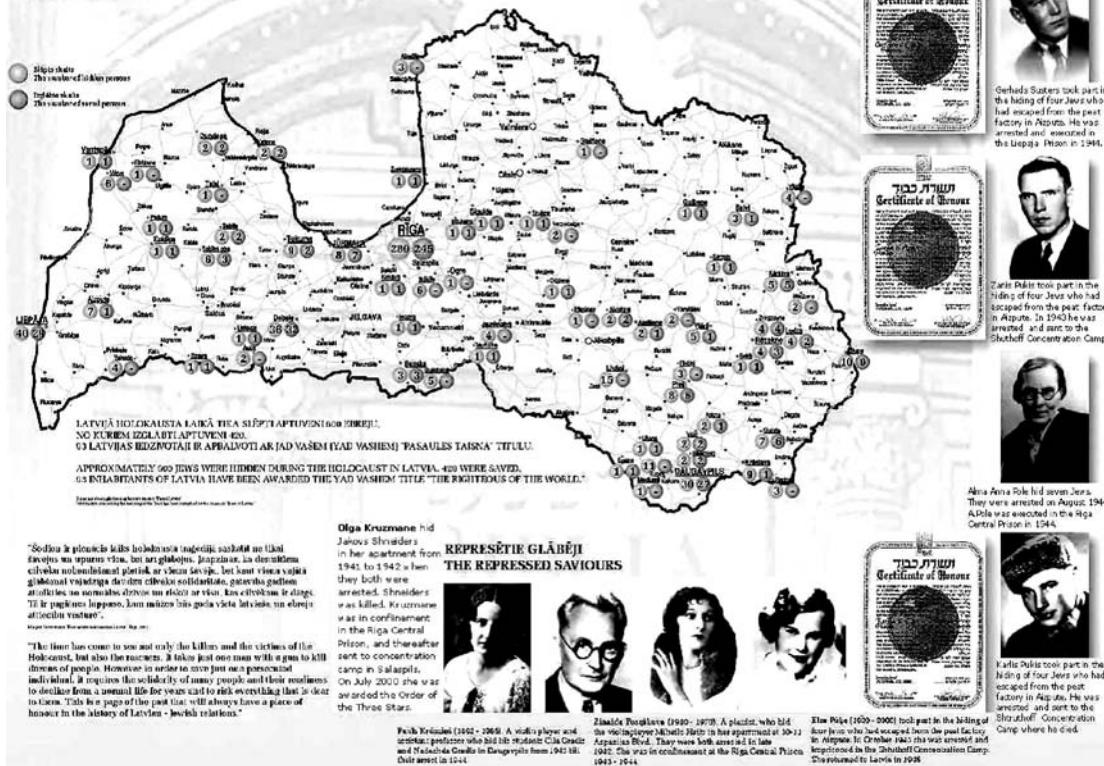
Cipars aplītī norāda cilvēku skaitu konkrētajā valstī, kuriem piešķirts augstais Izraēlas valsts goda nosaukums "Taisnīgais starp tautām".

(Gilbert, Martin. *The Routledge Atlas of the Holocaust*. 3rd ed. London; New York, 2002, map 316)

6. avots

Ebreju glābšana holokausta laikā Latvijā**EBREJU GLĀBŠANA HOLOKAUSTA LAIKĀ
THE SAVING OF JEWS DURING THE HOLOCAUST**

Glāb tos, kurus nevainīgus laisīs noņēv, un nestrājies no tiem, kurus paredz nomākt un nozpaugt.
Sākumā jāminās 24.
Rescue those who are being taken away to death; hold back those who are stumbling to the slaughter.
Solomon's proverbs 24

Fragments no ekspozīcijas muzejā "Ebreji Latvijā".

7. avots

Jeļenas Volodinas atmiņas. “Tu biji manā sirdī, dēls!”

Kara laikā Volodinu ģimene izglābja ebreju zēnu

Garijs piedzima 1941. gada oktobra beigās Rīgā, Linas-Cedeck slimnīcā. Kad Jevgeņija atnāca apciemot savu draudzeni, pa tukšajiem gaiteņiem staigāja vīri melnās.. uniformās. "Kur ir Ruta Zaliksone?" – sieviete jautāja. "Viņu kaut kur aizveda," – atbildēja ārsts, izvairīdamies no skatiena.

"Bet kur ir bērns? Bērnam taču vajadzēja būt jau piedzimušam!"

"Bērns nomira dzemdībās," atbildēja ārsts, joprojām nespēdams paskatīties acīs.

Pēkšni vienā no tumšajiem koridoriem parādījās vecs ebrejs – ginekologs, un viņa trīcošajās rokās bija mazs sainītis.

"Ruta teica: "Iedod viņu manai krievu draudzenei." Viņa zināja, ka jūs atnāksiet."

"Man toreiz bija 12 gadu. Mēs ar tēti stāvējām pie ieejas un uztraucāmies par mammu," cēšas atcerēties Jeļena Bobkoviča (dz. Volodina). Bija skaidrs, ka slimnīcā notiek kaut kas nelāgs. Karavīri skraidiķa šurpu turpu, pie vārtiem stāvēja sargi. Pēkšni atvērās durvis un iznāca

mana māte. Viņa turēja rokās zīdaini zilā sedziņā. Viņa lēni nonāca lejā pa kāpnēm un iedeva virsniekam kādu dokumentu. Vēlāk es uzzināju, ka vecais ginekologs ir uzrakstījis mātei izziņu, ka viņa ir dzemdējusi bērnu šajā slimnīcā. Māte acīmredzami nervozēja un uzkrītoši skaļā balsī runāja ar virsnieku. Mūsu ģimenē viena no vecmāmiņām bija vāciete, tāpēc mēs visi brīvi runājām vāciski. [..]

Dīvains liktenis bija radījis šķirtni bijušo kaimiņu, draugu un kolēģu starpā. Vieni uz darbu devās pa ietvi, citi gāja pa ielas braucamo daļu – tas bija ceļš pretī nāvei. Vienubrīd šie ceļi krustojās. Krustojumā geto ebreji iejuka garāmgājēju vidū, un no pūļa varēja dzirdēt saucienus: "Dodiet bērnus!" – Jeļenas kundze turpina stāstu. Un dažas mātes atlaida valā sava bērna rociņu un gāja tālāk, cīnoties ar vēlmi pēdējo reizi atskatīties uz savu dēlu vai meitu.

Lai nebūtu nekādu aizdomu, Garijs tika kristīts baznīcā.., un viņam iedeva senu krievu vārdu Gavriils. Uz visiem ziņkārīgo jautājumiem mātei bija viena atbilde: "Vai tad jūs neatceraties, cik resna es biju?" Tomēr draudi tikt atmaskotiem bija pārāk lieli.

Pirmais, kam radās aizdomas, bija sētnieks: "Vācu kungi atnāks uz mūsu māju, un jūsu puika ir tik tumšs – tā kā tāds mazs ebrejs." Visai drīz mūsu mājās ieradās kāds esesietis.

"Viņi neticēja nedz dzimšanas apliecībai, nedz mūsu vārdiem, un to nemaz neslēpa," saka Jeļena Mihailovna. Tad mana māte pateica, ka Garijs ir viņas brālēna Viktora dēls. Viņš bija vienīgais mūsu ģimenē, kurš bija tumsnējs, ar tumšiem matiem. Dzīve ir sarežģīta, viņš nav varējis uzturēt bērnu un tādēļ atdevis to savai māsīcī. Taču esesietis nomierinājās tikai tad, kad bija veiktas asins analīzes. Dievs sadzirdēja mūsu lūgšanas, un bija noticis brīnumms – Garijam bija tāda pati asins grupa kā Viktoram.

Tagad bērnu varēja izvest pastaigāties vai vienkārši aiziet ar viņu uz parku. Tika uzņemta unikāla fotogrāfija – Garijs beretē un glīti izgludinātā uzvalciņā smaidīdams stāv, un viņam aiz muguras ir rādītāji ar uzrakstiem vācu valodā. Fotogrāfija datēta ar 1944. gadu. Šajā gadā vairs nebija nedz geto, nedz arī tā nelaimīgo iemītnieku. Pēc kara ģimene oficiāli adoptēja Gariju. [..]

Geto drūmā ēna vairs neaptumšoja viņa dzīvi. Tomēr joprojām bija cilvēki, kuri nevarēja atrast ideoloģisku vai kādu citu izskaidrojumu savam naidam, un kāpņu telpā steigšus čukstēja: "Visi tavā ģimenē ir gaišmataini, bet tu esi tumšmatains... Nē, tu neesi no viņu dzimtas, nē... Un es neatceros, ka tava māte būtu bijusi stāvoklī..." Šādas runas Gariju satrauca, reiz viņš pavaicāja: "Mammīt, Ķeļa un Nīna bija tavā vēderā, bet kur es biju?" Un māte atbildēja: "Tu biji manā sirdī, dēls."

Tikai tad, kad Garijam apritēja 18 gadu, visa ģimene sapulcējās pie lielā galda, lai pastāstītu viņam patiesību. Par viņa vectēvu – rabīnu. Par tēvu – kapteini, kura kuģis nogrima Baltijas jūrā tieši pirms kara. Un par ginekologu, kurš, puisēna mātes pierunāts, paņēma zīdaini un atdeva to viņas labākajai draudzenei.

(Pēc:*Вести сегодня*, 2002, 30. I)

8. avots**Bernharda Presa atmiņas**

Kādu dienu mūsu mājās gluži negaidīti ieradās Erna Krūmiņas kundze, Latvijas Universitātes arhitektūras profesora sieva. Mūsu ģimenes bija pazīstamas diezgan virspusēji. Mans tēvs dažas reizes tika ārstējis profesoru Krūmiņu, savukārt māte bija tikusies ar viņa sievu itāļu valodas kursos. Viņa piedāvāja paslēpt savās mājās visas manu vecāku vērtslietas. Krūmiņas kundze, kurai bija plaši sakari Latvijas inteliģences aprindās, daudz labāk par maniem vecākiem saprata, ka notiek cīņa par dzīvību vai nāvi, un tas ir jautājums par izdzīvošanu vai bojāeju. [..]

Pēc tam, kad 1941. gada 30. novembrī mūsu nelielā grupa tika aizvesta uz Mazo geto, kādas koka mājas pirmajā stāvā mēs atradām tukšu istabu un tur iemitinājāmies. Naktī mēs izklājām uz kailās grīdas segas un gulējām, ietinušies mēteļos.

Nākamajā rītā devāmies uz darbu. Mēs ar tēvu pievienojāmies grupai, kas strādāja netālu no Kuznecova porcelāna fabrikas. Bija ļoti auksts, un mums bija smagi jāstrādā, lai nenosaltu. 30. novembrī un 8. decembrī notika pirmā un otrā "evakuācija". Manu māti nogalināja. Es uzrakstīju vēstuli Krūmiņas kundzei un parakstījos ar latviešu vārdu. Es biju pārliecināts, ka Krūmiņu ģimene noteikti būs dzirdējusi, kas notiek geto, un sapratīs, ka mana vēstule ir sauciens pēc palīdzības.

Pēc divām dienām, kad mūsu darba grupa no rīta bija sastājusies Gogoļa ielā iepretī dzelzceļa centrālās pārvaldes ēkai, to cilvēku vidū, kas steidzās uz darbu, mēs pēkšni ieraudzījām Krūmiņas kundzi un viņas vecāko meitu. Mēs ar tēvu pateicām mūsu kolonnas vadītājam, ka vēlamies nedaudz apsildīties, un iegājām pārvaldes ēkā. Abas dāmas mums sekoja. Krūmiņas kundzes sakāmais bija īss: "Brīdī, kad jums šķitīs, ka jūsu dzīvības ir apdraudētas, nekavējoties dodieties pie mums."

Kad Krūmiņi saņēma manu vēstuli, viņu mājās notikusi visai gara diskusija. Visi ģimenes locekļi bijuši vienisprātis, ka jāsniedz mums palīdzība. Bija izziņots, ka visiem, kuri slēpj ebreju, draud nāves sods, un nebija nekāda pamata domāt, ka tad, ja gestapo atklātu notiekošo, latviešu profesora ģimene tiktu saudzēta.

Mēs ar tēvu nolēmām rīkoties. Nākamajā rītā nostājāmies kolonnā kā parasti. Pēc mums atnāca kareivji. Tika atvērti geto vārti, un mēs atstājām nometni. Pēc pārsimts metriem tuvojāmies vāji apgaismotam kioskam, kur daudzi atdalījās no kolonnas, lai nopirktu rīta laikrakstu. Es stāvēju pie kioska tikai sekundes daļu, pagriezos apkārt, un izlikos, ka steidzos atpakaļ uz savu vietu. Patiesībā es tikai skrēju gar kolonnu un pazudu parka tumsā starp divām pareizticīgo baznīcām.

Kad es ierados Marijas ielā pie Krūmiņiem, sāka jau svīst gaisma. Pavērās durvis, un mani saņēma pats profesors Krūmiņš ar draudzīgu smaidu sejā. Viņi mani gaidīja, jo tēvs bija ieradies jau pirms manis. Tad mēs sēdāmies pie brokastu galda.

Profesors Krūmiņš bija gara auguma slaids kungs ar nelielām, sirmot sākušām ūsiņām, Tolaiķ viņam bija 60 gadu, taču profesors joprojām bija ļoti dzīvs un kustīgs. Pēcpusdienas viņš lielākoties pavadija Latvijas Universitātē – Arhitektūras fakultātē bija viņa otrās mājas. Profesors pilnībā pārvaldīja vācu, krievu, latviešu, angļu un franču valodu. 1946. gadā viņš kļuva par Latvijas Zinātņu akadēmijas īsteno locekli.

Profesors Krūmiņš bija arhitekts un mākslinieks. Daudzi viņa darbi, galvenokārt ainavas, rotāja dzīvokļa sienas. Profesoram labi padevās arī zīmējumi ar spalvu un zīmuli.

“Man ir tikai viens nosacījums par jūsu uzturēšanos mūsu mājās,” viņš teica. “Tā kā jūs šeit slēpjaties, nekādā gadījumā neejiet laukā no dzīvokļa un nerādieties pie loga. Tas arī ir viss.”

Viņš to pateica draudzīgi, bet gana stingri, un laikā, kad mēs dzīvojām zem viņa jumta, mēs šo nosacījumu nekad nepārkāpām. Diemžēl kara gados mēs dzirdējām par vairākiem gadījumiem, kad ebreji, kuri slēpās pie kāda dzīvokļi, šos elementāros piesardzības noteikumus bija pārkāpuši un devušies, piemēram, vakara pastaigā, kur viņus ieraudzīja kaimiņi un uzrādīja policijai.

1944. gada 13. oktobra rītā es stāvēju pie loga un skatījos lejā uz ielu. Mēs bijām brīvi! Es piesaucu tēvu pie loga un sacīju viņam: “Galu galā mēs tomēr nodzīvojām līdz šai dienai!” Tēvam riteja asaras, kad viņš teica: “Mēs nodzīvojām, bet citi – ne.”

Mēs atstājām Krūmiņu dzīvokli, un mums nebija ne jausmas, ka viņi stāv pie loga un norau-gās mums iepakaļ. Profesora meita Ilga Krūmiņa man to pastāstīja vēstulē, kas rakstīta 80. gados: “Redzēt jūs abus brīvus uz ielas – tā mums bija labākā atlīdzība par šiem trim ne-būt ne vieglajiem gadiem.”

(Press, Bernhard. *Murder of the Jews in Latvia, 1941–1945*. Evanston, Illinois, 2000, pp. 60, 167–179;

Коваль, Леонид. Они спасали евреев. *Лехаим*. № 4, 2003, Апрель, с. 24–26)

9. avots

Motjas (Morduha) Hagi atmiņas

Man bija tikai 5 gadi, kad sākās ilgā, mokošā, bada un baiļu pilnā cīņa par dzīvi. [...]

1941. gads. Latvija. Neliela pilsētiņa Preiļi, kurā dzīvo aptuveni 7–8 tūkstoši iedzīvotāju. Latvieši, poli un aptuveni 900 ebreju. Ebreji brīvi runā latviešu un poļu valodā. [...] Hagi ģimene šajā pilsētiņā dzīvo jau kopš senseniem laikiem. [...]

Sākās karš. Mūsu ģimene nepaspēja evakuēties. [...] Par to, ka līdz ar nacistu ienākšanu ebreju nošauj, neko nezinājām. Klīda baumas, bet tām neviens neticēja, pareizāk, negribēja ticēt, jo dzīve bija mierīga, attiecības ar pamatiedzīvotājiem – lieliskas. [...]

Ebreju nošaušana sākās dažas dienas pēc vāciešu ierašanās. Vispirms vīriešus savāca grupās darbam kūdras purvā. Viņus aizveda turp no rīta, pa dienu viņi strādāja, bet vakarā viņus piespieda pašiem izrakt sev bedres – kapu, un vīriešus nošāva. [...]

Mani vecāki sāka domāt par iespējām paglābties. Vectēva mājas priekštelpā (zem grīdas) viņi izraka nelielu pagrabiņu. Tajā varēja savietoties tikai guļus uz muguras. Vecmamma noslēpa mūs šajā bedrē, bet grīdas dēļus virs mums paspēja uzlikt tikai tad, kad šāvēji jau lauza durvis. [...] Vecmammu un vectēvu aizveda, māju pārmeklēja, bet mūs neatrada.

Naktī mēs izkļuvām no pagrabiņa un slepeni cauri dārziem devāmies pie vectēva jaunības drauga Ivana Kaļinoviča. [...] Viņš dzīvoja lauku mājā pilsētas nomalē, viņam bija 13 bērnu. Viņš labi zināja, ka par ebreju slēpšanu nošauj. [...] Bet mēs atnācām pie viņa – tētis, mamma, brālis un es. Viņš paslēpa mūs pirtī. [...]

Pie Ivana Kaļinoviča dzīvoja un strādāja karagūsteknis sarkanarmietis. Tajā laikā gūstekņus izdalija pa lauku mājām, lai viņi strādātu. Viņš, protams, mūs ieraudzīja, ienāca pirtī un sacīja, ka nodos mūs. [...] Ivans Kaļinovičs ar sievu uz ceļiem lūdzās, lai viņš to nedara un dod mums iespēju sagaidīt tumsu, lai varam aiziet. Mēs aizgājām [...] pie Vladislava Vuškāna. [...] Viņš viens pats dzīvoja Preiļu nomalē (sievā ar dēlu dzīvoja Rīgā), viņš bija polis, pirms kara strādāja par spirta rūpnīcas direktoru, bija draugos ar manu vectēvu. Mans vectēvs Kazriels

Kagans bija labākais drēbnieks Preiļos, viņš šuva arī Vuškānam. [...] Vuškāns ielaida mūs un teica, ka pie viņa jau slēpjelas citi ebreji. Gakers – juvelierizstrādājumu veikala īpašnieks, divi brāļi Osbandi un Šarifs Faivišs, mammas brālēns. Vuškānam bija divstāvu māja. Pirmais stāvs bija neapdzīvots, tajā bija saimniecības telpas – cūku aizgalds, zirgu steliņģis, glabājās tehnika (plaujmašīna, sējmašīnas), turpat atradās kartupeļu glabātava. [...]

Daļu siena aizvāca un sienā izveidoja 4–5 kvadrātmētrus lielu bedri. Uz to veda eja. Eju nomaskēja ar sienu. Ziemā uz ēkas akmens sienas pastāvīgi bija sarmas slānis. Tāds bija mūsu patvērumi. Ziemā mēs slēpāmies šajā bedrē, bet vasarā pa nakti uzķāpām bēniņos. [...]

Aptuveni pēc mēneša bedrē nomira juvelieris Gakers. [...]

Kādu dienu Vuškāns atnāca un teica, ka nevar pirkst tik daudz pārtikas. Pilsētiņā to jau bija ievērojuši un sākuši iztaujāt, vai tik viņš kādu neslēpj. [...] Atlika tikai viena iespēja – naktī iet un zagt pārtiku. [...]

Tā vilkās bezgalīgas dienas un naktis. [...] Mēs izvārgām un tikai ar lielām grūtībām varējām pārvietoties. 1943. gada novembrī vecāku rokās klusi izdzisa mans brālītis Ariks. [...]

Vuškāna mājā vairākas reizes rīkoja pārbaudes, ..kāds pilsētiņā tomēr bija ziņojis par viņu. [...] Vienreiz (1944. gada augustā) mēs atrada.. Vuškāns strādāja plavā netālu no mājas. Viņš paslēpās. [...]

Kad vācieši ieraudzīja, ka mēs tik tikko velkam kājas, ..divi no viņiem apraudājās. Mēs saprātām, ka mūsu pēdējā studiņa ir klāt.. Tad vācieši sacīja, ka krievi nāk, un viņiem ir pavēlēts mēs nošaut. ..Bet, ja viņu komandants nošaušanas laikā nebūšot klāt, viņi mēs atlaidīšot. [...]

Mums paveicās. ..Vācieši aizveda mēs tālāk mežā, pāris reižu izšāva gaisā, lai komandants dzirdētu šāvienus, iedeva nedaudz maizes un sērkociņu kārbiņu. Viņi teica, lai mēs divas dienas slēpjāmies, bet pēc divām dienām te jau būšot krievi. [...]

Rudzu laukā mēs nogulējam diennakti.. un tad ieraudzījām krievus.

[..] Ar Vladislavu Vuškānu mēs uzturējām sakarus līdz pat viņa nāvei 1953. gadā.

Vladislavam bija dēls Ľova. Kad mēs slēpāmies pie Vuškāna, Ľovam bija 11–12 gadu. Viņš katru vasaru atbrauca pie tēva brīvdienās. Viņš zināja, ka tēvs mēs slēpa, bet nekad nevienam, pat savai mātei, par to neteica. Vēl daudzus gadus pēc kara mēs ar viņu sazinājāmies.

(Хаги, Мордукх. Воспоминания от 15 января 1995 года. Сент-Луис, Миссури, США)

10. avots

Mirjamas Dimzas-Dimmes atmiņas

Esmu dzimus 1936. gada 26. jūlijā. Karam sākoties, manu māti Rīvu Gilđinu Vulfovnu iesauca Sarkanajā armijā, un es paliku pie viņas vecākiem kopā ar auklīti Paulīnu Griķes kundzi. Kad vācieši ienāca Rīgā, sākās ebreju tvarstīšana. Mūs brīdināja, un auklīte mani ar kuģīti aizveda uz Mangaļsalu pie savas mātes. Manas mātes vecākus vācieši nošāva. Savu tēvu es neatceros. Viņš ar māti nevarēja apprecēties vecāku aizspriedumu dēļ. Tā es nokļuvu Jēkabsona un Griķu ģimenē Mangaļsalā “Mastu mājā”, kur bija vēl seši bērni.

1943. gada pavasarī viens no Mangaļsalas iedzīvotājiem “palaida muti”, ka es esmu ebrejiete, līdz tam es tiku uzdota par Mārtiņu [Jēkabsona] ārlaulības bērnu. Esesietis mani katru dienu pratināja, kas ir mani vecāki, kā sauc vecotēvu un vecomāti, kā sauc kaimiņu, vai Rīgā kādu pazīstu. Biju ieslēgta lielajā istabā, tā tas turpinājās līdz rudenim. Es visu laiku teicu, ka esmu Mārtiņu [Jēkabsona] meita un gribu mājās pie brāļiem un māsām.

Pa to laiku Griķe un Jēkabsons kopā ar pagasta vecāko sagatavoja man īstu dzimšanas apliecību ar ierakstu, ka mana “īstā māte” ir mirusi.

Policija lietu pārbaudīja, un tikai tad mani “vecāki” mani dabūja āra no gestapo. Vēl divas vai trīs reizes atbrauca esesietis un piedāvāja, lai Jēkabsons pārdod meiteni, jo viņam ar sievu nav bērnu. Gan Mārtiņš, gan Rūdolfine [Jēkabsoni] un vecāmāte Paulīne kategoriski atteicās.

Tuvojoties padomju armijai, esesietis ieradās vēlreiz ar to pašu piedāvājumu, saņēmis atteikumu, smaidīdams noteica: “Ja būtu piekrituši, es jūs visus nošautu un meiteni paņemtu, bet pašlaik man nav ne mazāko aizdomu, ka viņa nav jūsu meita, Jēkabsona kungs” un aizbrauca.

Māte mani sameklēja 1946. gadā. Vēlāk viņa apprečējās ar Naumu Brotemanu, kurš mani adoptēja. Viņa sievu un divas meitas nošāva esesieši. Veselu gadu – no 1943. līdz 1944. gadam – neviens no Mangaļsalas, Mangaļu un Vecmīlgrāvja iedzīvotājiem nenodeva ne mani, ne Jēkabsonu ģimeni, lai gan policija, esesieši un policijas palīgdienesti daudzus tramdiņu un izjautāja par mani un Jēkabsonu.

Kamēr dzīvoju, ar cieņu atceros šos cilvēkus, kas mani izglāba.

(Pēc Mirjamas Dimzas-Dimmes atmiņām, kas pierakstītas 2004. gada 12. janvārī un glabājas muzeja “Ebreji Latvijā” fondos)

11. avots

Jezupates Amolas atmiņas

Es, Jezupate Amola (Rudzīte) Andreja meita, esmu dzimus Preiļos 1909. gadā. Pēc Aglonas skolas beigšanas, atbraucu uz Rīgu, kur apprečējos ar Indriķi Amolu, kurš dzīvoja Babītē. [...] Vīrs bija dzirnavnieks, izglītots cilvēks. [...] Es dzīvoju pa māju un audzināju bērnus, kuru mums bija trīs. [...] Abi ar vīru bijām ļoti reliģiozi: es katoļticīga, vīrs – lutertīcīgs. [...]

Pirms kara mums materiāli negāja viegli, bet ar laiku sagādājām lopiņus, tad kļuva vieglāk. [...] 1941. gada septembrī, kādā dienā man piezvanīja no Alberta baznīcas, pie kuras piederēju, un lūdza tūdaļ atbraukt. [...] Kad atbraucu uz baznīcu, vecākais mācītājs tēvs Vladislavs un tēvs Andrejs man teica, ka tūlīt atvedīšot divus ebreju bērnus, kurus man vajadzēs vest uz savām mājām un tur tos slēpt, lai viņi paliktu dzīvi. Tajā brīdī nedomāju par briesmām, kas saistās ar ebreju bērnu slēpšanu, jo to man uzticēja baznīca. Šie bērni kopā ar māti esot atrasti Alberta baznīcas pagrabā, bet drošības dēļ pārvesti uz katoļu sieviešu klosteri, no kura tagad tos arī atvedīšot. [...] Trīsgadīgais Nardiks, piecgadīgā Marina un viņu māte – Eva. [...] Bērni bija ļoti novārguši un utaini. [...] Meitenīte runāja vāciski un mazliet krieviski. [...]

Kopā ar vīru slēpjamos iekārtojām mūsu dzīvokļa mazajā istabā, bet bērnus pat sētā nelai-dām, lai neviens viņus nerēdzētu. Eva teica, ka esot ārste un it kā itāliete. Turpmākajās divās dienās māte kaut kur gāja projām, bet vakarā atkal ieradās. Viņa atstāja man kādu adresi Jaundubultos un piekodināja, ja gadījumā bērniem kaut kas draudētu, lai mēs ar vīru viņas bērnus aizvestu uz šo adresi. Trešās dienas vakarā Eva vairs nepārnāca. Kas ar viņu notika un kur viņa pazuda, tā arī neuzzinājām. Bērni palika pie mums. [...]

Kad Eva bija aizgājusi, es pārbaudīju viņas čemodāna saturu. Ieraudzīju šķirces un zāles. Iedomājos, ka Eva, ja viņai un bērniem kas draudētu, bija nolēmusi noindēt bērnus un pati sevi. Es trīs šķirces un indi iznīcināju.

Bērni jau atkopās, jo mums bija sava piens, un mēs centāmies viņus labi barot. Pienāca jau

1942. gada marts. Kādu dienu Nardiks izskrēja sētā, un viņu ieraudzīja kaimiņš, kurš bija nosāvis “paunu žīdu”. Viņš sāka prašņāt, vai tik mēs neturam pie sevis žīdu bērnus, kas esot tumšmataini, bet mūsu pašu bērni gaiši. Vīrs saprata, ka mums visiem var draudēt nelaimē, tāpēc nolēmām Nardiku un Marinu aizvest uz Jaundubultiem. [...] Pēc pusstundas mājā iebruka pārbaude. [...]

Vīrietis, kurš bērnus laipni saņēma, bija vācietis, kas labi pazina pašu Evu vai viņas vecākus. Marina, vēl būdama pie mums, izstāstīja, ka viņu tēvu nošāva gultā, bet māte izstūmusi bērnus pa logu un arī pati tādā veidā izbēgusi no nāves. Viņas vecākiem piederējusi zīda audumu austuve Rīgā un linu vērptuve Jelgavā.

Līdz kara beigām par Evu un bērniem neko nezinājām. Pēc kara caur Starptautisko Sarkano Krustu saņēmu no Evas atklātnīti, kas bija rakstīta no Zviedrijas un kurā viņa prasīja par bērniem. Bet mēs gan nekā par viņiem nezinājām. [...] Viņa rakstīja, ka kāds zvejnieks no Slokas kara beigās viņu laivā pārveda uz Zviedriju.[..]

1949. gada 25. martā mūs izsūtīja uz Sibīriju par to, ka esam slēpuši pie sevis ebreju buržuju bērnus. Izsūtījumā bijām līdz 1957. gadam. Pēc mūsu atgriešanās no Sibīrijas pie manis atnāca kāda sieviete, kura stāstīja, ka abi Evas bērni esot bijuši aizvesti uz Vāciju, kur atlaisti brīvībā. [...] Vēlāk uzzināju, ka meitene dzīvo Ķeņingradā, bet zēns – Igaunijā. Māte bērnus esot pieprasījusi, bet mūsu valdība neatļaujot izbraukt. [...]

Tagad Marina Hofmane dzīvo Stokholmā, bieži ciemojas Latvijā, atbrauc ciemos. Nardiks zvana pa telefonu.

(Pēc Jezupates Amolas atmīnām, kas pierakstītas 1992. gada 23. decembrī un glabājas muzeja ”Ebreji Latvijā” fondos)

12. avots

Latvijas iedzīvotāji, kuriem piešķirts

Izraēlas valsts augstais goda nosaukums “Taisnīgais starp tautām”

Šajā sarakstā ir minēti to Latvijas iedzīvotāju neebreju vārdi (kopskaitā 93), kuriem Izraēlas valdība par pašaizliedzību ebreju glābšanā Otrā pasaules kara gados piešķirusi augsto goda nosaukumu “Taisnīgais starp tautām”. Iekavās norādīts gads, kurā organizācija “Yad Vashem” šo nosaukumu ir piešķirusi. Sievietēm iekavās ir norādīts arī pirmslaulības uzvārds.

Šis saraksts ir kopija no oficiālā avota. Nevēloties radīt jaunas kļūdas, materiāla sastādītāji personvārdus nav latviskojuši, bet atstājuši tos tā, kā tie minēti oriģinālā.

LATVIAN "RIGHTEOUS AMONG THE NATIONS"

This list contains the names of individuals honored as "Righteous Among the Nations." Throughout the list, a year in parentheses indicates the year in which Yad Vashem honored the individual as a "Righteous Among the Nations." Maiden names are also included within parentheses.

- Adomyanets, Sofya (1987)
Afanasiev, Philip and Anastasia (1994)
Afanasiev, Piotr and Lutsia (1994)
Afanasiev, Fadei and Evdokia (1994)
- Balconas, Adumas and Adela (1994)
Baltov, Modest and Malvina (1995)
Bankovitsh, Fred (1983)
Barkan, Anton and Helena (1995)
Binkevich (Sidirapulo), Valentina (1994)
Birzynia, Valentina (1997)
- Ciblis, Manya (2000)
- Didrichson, Ansis (1996)
Dzene, Ieva (1999)
- Eninsh, Margarita and son Fritz (1999)
- Fimboyer Ana (1972)
- Gaevskaya, Emilia (1994)
Gludausis, Arnolds (1998)
- Ignatiev, Piotr and Varvara (1995)
- Kaminski, Janis and Maria (1999)
Karchevskaya, Maria (1994)
Karklijns, Herta (1999)
Kateneva, Olga (1991)
Keller, Maria; son Arnold (1995)
Klebais, Margareta; sister Aleksandra (1995)
Krumins, Arturs and Erna and daughter Ilga (1983)
Krumins, Paul (1989)
Kruzmane, Olga (1999)
Kumerow, Friedrich (1981)
Kupsis, Peteris and Erna (1999)
- Lipke, Janis and Johanna (1966)

Matusiewich, Anna; children Jan, Jadwiga (1989)

Meters, Velta (1983)

Micko, Vladimir (1991)

Mieleike, Elsa and mother (1983)

Mikulova-Afanasiev, Minadora (1994)

Noim, Andriana (1995)

Ozolin, Eduard/Anna; sons Janis, Voldemar (1995)

Peterson, Martin and Milda (1994)

Petrova, Yefrosinia and Fedot (1995)

Pilsroze, Lina (1983)

Pukis, Janis and Anna (1999)

Pukis, Karlis and Elza (1999)

Purinsh, Peter and Maria and daughter Vilma (1999)

Resnais, Emils (1999)

Rozentals, Friedrich/Putrina; children Bruno, Edgar (1996)

Rudzit, Carola (1986)

Schiemann, Paul and Charlotte (1999)

Sedul, Robert and Johanna (1981)

Shuster, Gerhard and Emilia (1999)

Shusters, Janis (1999)

Skershkane, Leokardia (1995)

Skuyinsh, Katerina (1995)

Spiridovich, Helena (1995)

Sprogis, Janis (1999)

Strelis, Amalia (1972)

Trofimov, Sergei and Vasa; daughter Stepanida (1995)

Vanags, Klara and Anton; daughter Skaidrite (1993)

Verdinsh, Valdis (1999)

Vilmans, Petrunela (1979)

Warushkina, Ulita (1993)

Yunel, Anton and Anna (2000)

Ziverts, Sofija (1999)

Zvaigzne, Vilis (1995)

Zwirzgdnia, Anna (1976)

Izvēlies kādu no sarakstā minētajiem cilvēkiem un, izmantojot muzeja "Ebreji Latvijā", novada muzeja, preses, bibliotēku un interneta materiālus, sagatavo prezentāciju par viņu!

Darba lapa Nr. 1

Kartes analīze		
1. Kartes veids (atzīmējiet vienu)		
Ģeogrāfiskā karte	Topogrāfiskā karte	Politiskā karte
Kontūrkarte	Kara karte	Mākslas karte
Cita _____		
2. Kartes veidošanas laiks un autors		
3. Kartes pamatinformācija		
a. Uzrakstiet trīs lietas, kas jums kartē liekas būtiskas!		
1.		
2.		
3.		
b. Kāpēc, pēc jūsu domām, šī karte ir radīta?		
c. Kā informācija kartē papildina jūsu zināšanas par holokausta notikumiem?		
d. Vai karte apstiprina vai noliedz informāciju, kuru sniedz 2.–4. avots? Paskaidrojet savu atbildi!		
e. Uzrakstiet kartes autoram jautājumu, uz kuru, jūsuprāt, karte atbaldi nesniedz!		

Darba lapa Nr. 2

Rakstītā vēstures avota analize	
1.	Glābēja/u vārds, uzvārds
2.	Pilsēta, Latvijas novads
3.	Glābēja nodarbošanās, profesija
4.	Kā viņš/viņa palīdzēja ebrejiem izglābties?
5.	Ar kādu risku viņš/viņa sastapās?
6.	Aprakstiet divas epizodes, kas raksturo dzīvi Latvijā nacistiskās okupācijas laikā!
7.	Izrakstiet no teksta trīs lietas, kas jums liekas svarīgas!

Holokausta īstenotāji

1. avots

[..] ..ir nepieciešamība uzrakstīt visaptverošu holokausta vācu okupētajā Latvijā vēsturi, kura ietvertu slepkavu, upuru, glābēju un malā stāvētāju vēsturi – visu katastrofas dalībnieku un aculiecinieku vēsturi. [...] Nav iespējams uzrakstīt holokausta vēsturi, neatbildot uz jautājumiem: Kas bija slepkavas? Kas deva pavēles slepkavot, un kā notika slepkavošana? Kādas bija attiecības starp vācu centrālajām institūcijām un iniciatīvām uz vietas? Kāda bija vietējo nevācu iedzīvotāju loma slepkavosanā u.tml.

(Stranga, Aivars. Holokausta pētniecības problēmas. Grām.: *Holokausta izpēte Latvijā*: Starptautisko konferenču materiāli, 2003. gada 12.–13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga, un 2002.–2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004, 23. lpp. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 12. sēj.)

Jautājumi ievirzei:

1. Kādas trīs ebreju vajātāju grupas nodala pētnieks?
2. Vai katras grupas vaina ir vienlīdz viegli nosakāma?
3. Vai visu noziegumā iesaistīto vaina ir vienlīdz liela?

Iepazīsties ar 2. avotu un atbildi uz jautājumiem!

1. Kas izdevis šo likumu?
2. Kādi nodarījumi šajā likumā ir kvalificēti kā noziedzīgi (tādi, par kuriem tiek noteikts dažādas bardzības sods)?
3. Vai holokaustu var uzskatīt vienlaikus gan par noziegumu pret ebreju tautu, gan par noziegumu pret cilvēci, gan arī par kara noziegumu?
4. Vai likums ir piemērojams, tiesājot šādus cilvēkus:
ierēdņus, kas piedalījās holokausta organizēšanā, piemēram:
inženieri, kas izplānoja Kaizervaldes koncentrācijas nometni,
Diseldorfas dzelzceļa darbinieku, kas sastādīja sarakstu vilcieniem, kas transportēja ebrejus uz Aušvicas iznīcināšanas nometni;

cilvēkus, kas veicināja holokaustu, piemēram:

žurnālistu, kas rakstīja antisemitiskus rakstus avīzei "Tēvija",

nama iedzīvotāju, kas ziņoja gestapo, ka kaimiņu ģimene slēpj ebreju; rezultātā gan ebrejs, gan viņa glābēji tika nošauti;

cilvēki, kas guva materiālu labumu no holokausta, piemēram:

uzņēmējs, kas izmantoja ebrejus piespiedu darbā, nemaksājot viņiem algu,

cilvēks, kas pēc ebreju ģimenes pārcelšanās uz geto ievācās tās dzīvoklī un piesavinājās šo ebreju mantas.

5. Pēc kura panta iestājas šo cilvēku atbildība?

6. Kuri no šiem cilvēkiem ir kolaboranti, cik lielā mērā? Argumentējet savu viedokli!

2. avots

Nacistu un nacistu kolaborantu (sodīšanas) likums

1. (a)

Cilvēkam, kas ir veicis vienu no minētiem noziegumiem – (1) nacistu režīma laikā ienaidnieka valstī veicis darbību, kas ir noziegums pret ebreju tautu; (2) nacistu režīma laikā ienaidnieka valstī veicis darbību, kas ir noziegums pret cilvēci; (3) Otrā pasaules kara laikā ienaidnieka valstī veicis darbību, kas ir kara noziegums –, ir piemērojams nāves sods.

(b)

Šajā sadaļā "noziegums pret ebreju tautu" nozīmē jebkuru no minētām darbībām, kas veikta ar mērķi iznīcināt ebreju tautu kopumā vai daļēji: (1) ebreju nogalināšana; (2) būtisku fizisku vai gara ciešanu sagādāšana ebrejiem; (3) ebreju ievietošana tādos dzīves apstākļos, kuri veidotī ar nolūku panākt viņu fizisku iznīcināšanu; (4) darbību veikšana ar mērķi novērst ebreju dzimstību; (5) ebreju bērnu piespiedu pārcelšana uz citu nacionālo vai reliģisko grupu; (6) ebreju reliģisko vai kultūras bagātību iznīcināšana vai apgānišana; (7) kūdišana pret ebrejiem; "noziegums pret cilvēci" nozīmē jebkuru no minētām darbībām: slepkavība, iznīcināšana, paverdzināšana, badināšana vai deportēšana un citi necilvēcīgi akti, kas veikti pret civiliedzīvotājiem, kā arī vajāšana uz nacionāliem, rases, reliģiskiem vai politiskiem pamatiem; "kara noziegums" nozīmē jebkuru no minētām darbībām: okupētās teritorijas civiliedzīvotāju slepkavošana, nežēlīga izturēšanās vai deportēšana piespiedu darba veikšanai vai jebkādam citam mērķim; karagūstekņu vai jūrā saņemto gūstekņu slepkavošana vai nežēlīga izturēšanās pret viņiem; ķīlnieku nogalināšana; sabiedriskā vai privātā īpašuma izlaupīšana; nepamatota pilsētu vai ciemu iznīcināšana; postījumi, kuru pamatā nav militāra nepieciešamība. [...]

5.

Cilvēks, kas nacistiskā režīma laikā ienaidnieka valsts teritorijā piedalījās vajātas personas izdošanā ienaidnieka administrācijai, ir sodāms ar cietumsodu līdz desmit gadiem.

6.

Cilvēks, kas nacistiskā režīma laikā ienaidnieka valsts teritorijā saņēma vai pieprasīja labumus – (a) no vajātas personas, draudot nodot ienaidnieka administrācijai viņu vai citu vajātu personu; vai (b) no cilvēka, kas devis patvērumu vajātai personai, draudot izdot ienaidnieka administrācijai viņu vai vajāto personu, kura tiek slēpta, ir sodāms ar cietumsodu līdz septiņiem gadiem.[...]

16.

Šī likuma ietvaros “nacistiskā režīma laiks” nozīmē posmu, kas sākās 1933. gada 30. janvārī un beidzās 1945. gada 8. maijā; “Otrā pasaules kara laiks” nozīmē laiku, kas sākās 1939. gada 1. septembrī un beidzās 1945. gada 14. augustā. [...] ; “ienaidnieka valsts teritorija” nozīmē (a) Vāciju nacistiskā režīma laikā; (b) jebkuru citu Vācijas sabiedroto valsti laikā, kad notika karš starp šo valsti un Sabiedroto spēkiem; (c) jebkuru teritoriju nacistiskā režīma laikā (visā režīma laikā vai tikai kādā tā daļā), kas *de facto* atradās Vācijas pakļautībā, un šis apzīmējums attiecas uz laiku, kad šī teritorija *de facto* atradās Vācijas pakļautībā. [...]

Likumu pieņēmis Izraēlas parlaments (Knesets) 1950. gada 1. augustā.

(Sk.: Izraēlas Ārlietu ministrija, http://www.mfa.gov.il/MFAArchive/1950_1959, aplūk. 2004, 11. nov.)

3. avots

Nav šaubu, ka idejas un vērtības spēj motivēt cilvēkus. Otrā pasaules kara laikā Vācijā un citur Eiropā bija izplatītas rasistiskas un antisemītiskas idejas un vērtības. Viens no vienkāršākajiem vajātāju rīcības izskaidrojumiem ir fakts, ka Hitlera ārkārtējais rasisms bija arī ļoti daudzu vāciešu un kolaborējošo nevāciešu ticība.”

(Niewyk, D. and F. Nicosia. *The Columbia Guide to the Holocaust*. Columbia University Press, 2000, p. 88)

Latvijā nebija tādas antisemītisma tradīcijas kā Vācijā un Francijā. ..No otras puses, latvieši nebija naivi jautājumā par antisemītismu. Rīga bija starptautiska metropole, kur dažus jaunības gadus bija pavadījis R. Vāgners, Viess, kas bija zināms Vācijā un Krievijā – divās galvenajās modernā antisemītisma izcelsmes vietās –, bija zināms arī Rīgā. Bet Latvijas pagātnē nebija tādu dižu prātu kā R. Vāgners vai A. de Gobino, kuri bija pārņemti ar antisemītismu, nebija arī arhitektūras pieminekļu ar antisemītiskiem tēliem. Dīžākais Latvijas dzejnieks Jānis Rainis bija filosemits, tāpat kā Kārlis Balodis, starptautiski atzīts ekonomists. ..Tam antisemītisma veidam, kas ebrejus demonizēja kā pasaules konspiratorus.., latviešu literatūrā nav līdzinieka. [...]

Tajā pašā laikā jāuzsver, ka Latvija nebija brīva no antisemītisma. Apslēpts naidīgums snauduļoja zināmos latviešu sociālajos slāņos, sevišķi studentu korporācijās Rīgā, un to veicināja tādi periodiski izdevumi kā *Latvijas Sargs*, *Tautas Balss* un zināmā mērā *Latvis*. Tomēr jāatzīmē, ka antisemītiskās aprindas nepārstāvēja Latvijas politikas centru.. Jāatzīmē atšķirība starp antisemītiskajām grupām un Latvijas valdību, kas visās konfrontācijās ar minētajām grupām vienmēr atbalstīja ebreju intereses. [...]

Latviešiem nekad nebija vienprātības ebreju jautājumā.. V. Arāja prāvas laikā daudziem Latvijas ebrejiem, visiem holokaustu pārdzīvojušajiem tika jautāts, vai, viņuprāt, Latvija ir vai nav bijusi naidīga, antisemītiska zeme pirms vācu okupācijas; neviens uz šo jautājumu neatbildēja apstiprinoši. Bet nav iemesla attiecības raksturot kā idilliskas: mijiedarbība abu tautu starpā bija minimāla; tās nošķīra tradīcijas, reliģija un valoda. 1922. gada Satversme, lai gan ietvēra sevī augstu ētisko standartu un cieņu pret cilvēku dažādību, tautības vienlaicīgi sadalīja atsevišķos nodalījumos, nodrošinot, ka latvieši un ebreji turpinās skatīties viens uz otru kā svešiniekiem.

(Ezergailis, Andrievs. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999, 37., 84., 106. lpp.)

Jautājumi diskusijai grupā:

1. Raksturojiet antisemītismu kā ebreju iznīcināšanas motivāciju!
2. Vai Latvijas Republikā (1922–1940) bija izplatīts antisemītisms? Kādas bija ebreju kopienas attiecības ar latviešiem?

4. avots

Pēckara posmā kara noziedznieku tiesās apsūdzētie parasti apgalvoja, ka viņi tikai “sekoja pavēlēm” un atteikšanās gadījumā viņus sagaidītu bargs sods, iespējams, pat nāve. Šiem apgalvojumiem pretim runā [...] fakts, ka mums nav zināms neviens gadījums, kad vajātājs būtu bargi sodīts par atteikumu pildīt pavēles. [...] Taču nedrīkst izslēgt iespēju, ka daži no vajātājiem patiesi ticēja, ka tiks soditi. [...] Lai gan nav izslēgts, ka daži vajātāji sekoja pavēlēm, jo baidījās tās nepildīt, tomēr pastāv iespēja, ka viņi paklausīja ieraduma dēļ vai arī tāpēc, ka uzskatīja varu par leģitīmu. Visiem ir skaidrs, ka sabiedrība nespētu funkcionēt, ja tajā nebūtu paklausības autoritātēm, piemēram, politiskajiem līderiem, tiesnešiem, policijai un skolotājiem. Šī atziņa ir iedzīta mūsu galvās tūkstošiem gadu ilgajā cilvēces 'pastāvēšanas vēsturē. [...] Tā rezultātā cilvēki mēdz būt nekritiski pret autoritātēm un automātiski paklausa pavēlēm no augšas.

(Niewyk, D. and F. Nicosia. *The Columbia Guide to the Holocaust*. Columbia University Press, 2000, p. 91)

Vajātāji savu rīcību visbiežāk skaidroja ar “pavēli”. Viņi uzskatīja, ka nacistu diktatūras autoritārā politiskā kultūra bija ārkārtīgi neiecietīga pret opozīciju, turklāt militāra vajadzība pēc pakļaušanās rīkojumiem un nežēlīga disciplīna izveidojusi situāciju, kurā indivīdiem neesot bijis izvēles. Pavēles ir pavēles, un šādā situācijā neesot ļauts nepaklausīt.

(Browning, C.R. *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. Aaron Asher Books; HarperCollins Publishers, 1992, p. 170)

Šāvēji varēja pieteikties brīvprātīgi, kaut gan bija gadījumi, kad pavēlēja šaut. Tā, piemēram, Ž. Kļaviņam E. Caune piedraudēja, ka būs slikti, ja viņš nepiedalīsies šaušanā, un nosauca par memmesdēliņu. Ž. Kļaviņš izmeklēšanā sacīja, ka viņam nav bijis nauda pret ebrejiem, bet baidījies, ka ar viņu var izrēķināties, ja atteiksies. [...]

..pašaizsardzības sastāvs pēc nodarbošanās bija ļoti dažāds. Viena daļa 1940.–1941. gadā bija paguvusi iesaistīties padomju režīma nodibinātajās struktūrās, [...] [citi pēc kara] piedalījās mežu tīrišanā no partizāniem. Tas norāda, ka šie cilvēki varbūt bija aktīvi pēc sava rakstura, bet, no otras puses, viņiem trūka pilsoniskās apziņas un viņi nebija raduši ne lemt, ne atbildēt par savu rīcību. Viņus varētu saukt par “likumpaklausīgajiem”.

(Vīksne, Rudīte. Ebreju iznīcināšana Aucē 1941. gada jūlijā. Grām.: Holokausta izpētes jautājumi Latvijā: Starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Riga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003, 116. lpp. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.)

Sliktāka nekā K. Ulmaņa ārpolitika bija politiskās kultūras gaisotne, kas neatzina plurālismu. Kā vācu okupācijas laiks galu galā pierādīja – K. Ulmaņa vadonības ideoloģija jeb firera principa latviešu versija daudziem cilvēkiem bija atnēmusi spēju patstāvīgi spriest.

(Ezergailis, Andrievs. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999, 90. lpp.)

[..] Jautājums par latviešu atbildību ebreju nogalināšanā ir komplikētāks nekā jautājums par vāciešu vainu. Latvija bija okupēta zeme. Atšķirībā no Beļģijas, Holandes un Dānijas te bija karastāvoklis. ..Vainas noteikšanā jāņem vērā, ka latvieši arī bija nacistu upuri. Lai gan bija iecerēts, pret latviešiem netika īstenots genocīds; nacistu okupācijas laikā pavisam tika nogalināts ap 15 000 Latvijas iedzīvotāju neebreju.

(Turpat, 40.–41. lpp.)

Jautājumi diskusijai grupās:

1. Raksturojiet sekošanu autoritātēm, nekritisku pakļaušanos pavēlēm kā ebreju iznīcināšanas motivāciju!
2. Vai nekritiska pakļaušanās pavēlēm bija izplatīta Latvijā pirms vācu nacistiskās okupācijas? Kāda ietekme uz to bija demokrātiskajam un autoritārajam periodam Latvijas pirmskara vēsturē?
3. Vai un kā kara situācija ietekmē nekritisku paklausību pavēlēm?

5. avots

Daži holokausta pētnieki uzskatīja, ka viena no visizplatītākajām ierēdņu motivācijām piedalīties holokaustā, bijusi karjera. Šis motīvs šķiet pavisam vienkāršs un viegli saprotams. Kurš gan negrib lai viņu uzskata par profesionāli? Kurš netiecas pēc uzslavas un pa-augstinājuma?

(Niewyk, D. and F. Nicosia. *The Columbia Guide to the Holocaust*. Columbia University Press, 2000, pp. 92–93)

Modernajā birokrātijā katram cilvēkam visā struktūrā ir ierobežota loma; ierēdņa darbu atvieglo fakts, ka katrs ierēdnis paveica tikai mazu daļu no kopējā procesa.

(Bauer, Yehuda. *Eclipse of Humanity – The History of the Jews in the Holocaust*. Yad Vashem multimedia program)

Tieši bez darba esošie armijas virsnieki varēja būt ieinteresēti SD darbā. Kad vācieši ieradās Latvijā, latviešu karavīru cerība bija organizēt nacionālo armiju un steigties uz fronti cīnīties ar komunistiem. ..Bet V. Štālekers sagrāva cerības par Latvijas armiju. Latviešu virsnieki tika atstāti bez ienākumiem un bez mērķa. ..Nav šaubu, ka arī V. Arājs darbā redzēja karjeras iespēju.

(Ezergailis, Andrievs. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999, 128. lpp.)

Jautājumi diskusijai grupās:

1. Raksturojiet karjerismu un pastāvošo bezdarbu kā ebreju iznīcināšanas motivāciju!
2. Kādās profesijās šī motivācija bija izplatītāka? Kādai vēl cilvēku grupai varētu būt šī motivācija?
3. Ierēdņi, kas darbojās holokausta īstenošanas organizācijā, nereti tiek saukti par “slepavām pie rakstāmgalda”. Vai jūs tam piekrītat? Argumentējiet savu viedokli!

6. avots

Bez šaubām, ierēdņi priekšroku deva atrīvošanai no karadienesta, nevis bīstamajai cīņai frontē. Visticamāk, arī cilvēkus, kas strādāja nāves nometnēs un ebreju iznīcināšanas komandās, biedēja iespēja tikt nosūtītiem uz Austrumu fronti. Ierēdņiem un policistiem, kas pieciecās reģistrēt un tvarstīt ebrejus okupētajās teritorijās, bija visi iemesli baidīties, ka nepakļaušanās pavēlēm nozīmēs darba zaudēšanu un nosūtīšanu uz spaidu darbiem Vācijā.
(Niewyk, D. and F. Nicosia. *The Columbia Guide to the Holocaust*. Columbia University Press, 2000, p. 94)

[..] daudzi cilvēki bija izvēles priekšā: spaidu darbi Vācijā, darbs policijas bataljonos, vai Arāja komanda. Daudzi izvēlējās Arāja komandu, jo tajā bija lielāks atalgojums [...]. Turklat cilvēki ticēji, ka darbs pie Arāja ļaus viņiem palikt mājās un izvairīties no nosūtīšanas uz fronti. Brīvprātīgie [...] bieži minēja, ka pieteicās komandā, lai izbēgtu no iesaukšanas leģionā.

(Viksne, Rudite. The Arajs's Commando member as seen in the KGB trial files: social standing, education, motives for joining it, and sentences received. Grām.: *Holokausta izpētes problēmas Latvijā*: Starptautiskās konferences referāti 2000. g. 16.–17. oktobrī Rīgā un pētījumi par holokaustu Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2001, 54. lpp. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 2. sēj.)

Jautājumi diskusijai grupās:

1. Raksturojiet pašsaglabāšanos kā ebreju iznīcināšanas motivāciju!
2. Ko šī motivācija liecina par cilvēka raksturu?
3. Kurā Latvijas okupācijas periodā šī motivācija varēja būt izplatītāka – okupācijas sākumā, vidū vai beigās? Argumentējiet savu viedokli!

7. avots

Ostlandes reihskomisāra H. Lozes 1941. gada 18. augusta un 13. oktobra rīkojumi pavēlēja visiem reihskomisariāta ebrejiem nodot vietējo un ārzemju valūtu; katrs drīkstēja paturēt tikai 2 rubļus dienā, kas bija pārāk maza summa, lai segtu pat minimālās vajadzības. Ebrejiem lika nodot arī visus vērtspapīrus un citus dārgumus – zeltu, dimantu utt. Taču pirms vēl nule izveidotā civilpārvalde ar H. Lozi priekšgalā sāka ebrejiem atņemt viņu īpašumus, atklājās, ka to jau paspējuši izdarīt citi cilvēki un organizācijas. Armija un militārā pārvalde, kas kontrolēja Austrumu teritoriju pirms civilpārvaldes ieviešanas, ne vienam vien ebrejam bija atņēmusi nekustamo īpašumu, kā arī mēbeles un iekārtas, ko pārveda uz saviem uzņēmumiem. Tikušas atņemtas arī citas vērtības un nauda, kopumā vairāku miljonu vācu marku apmērā. Operatīvo grupu (*Einsatzgruppen*), kā arī vācu un vietējās policijas vienību dalībnieki, kas piedalījās akcijās pret ebrejiem, piesavinājās upuru īpašumu savām personiskajām vajadzībām. Daudzi vietējie iedzīvotāji aplaupīja ebreju dzīvokļus, piesavinoties visu, ko vien varēja atrast, daži patvalīgi

ievācās ebreju pamestajos dzīvokļos. [...] Ebreju īpašums bija būtisks finansējuma avots vācu pārvaldei okupētajās teritorijās. Īpašumu izdālāja vācu un nevācu izcelsmes ierēdņiem un citiem darbiniekiem, tādējādi pateicoties par viņu sadarbību un mēginot piesaistīt jaunus kolaborantus. Daudzi vietējie iedzīvotāji, kas piesavinājās ebreju īpašumus, bija ieinteresēti, lai bijušie īpašnieki nekad neatgriežas, tāpēc daži no viņiem vēlējās Vācijas uzvaru karā.

(Arad, Yitzhak. Plunder of Jewish property in the Nazi-occupied areas of the Soviet Union, <http://www1.yadvashem.org.il>, aplūk. 2004, 11. nov.)

Vispirms tā bija alkatība, ka demoralizēja latviešus. Himlera – Heidriha plāns paredzēja nogalināt ebrejus un viņu īpašumu aizvest uz Vāciju. ..Tomēr šķiet, ka V. Štālekers šo plānu ātri pārveidoja. Viņš atļāva, pat rosināja latviešus laupīt. Ciktāl notika grautiņi, tie bija laupīšanas grautiņi. Ebreju mantas piesavināšanās ar vāciešu ziņu notika gan provinces pilsētās, gan Rīgā. (Ezergailis, Andrievs. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999, 128. lpp.)

Lai gan ebrejus aplaupīja jau aresta laikā un ieslodzījuma vietās, pēdējās mantas viņiem atņēma Kaķišu purvā. Nelaimīgos upurus pirms nošaušanas pārmeklēja un atņēma dārglietas pulksteņus, rokassprādzes un zelta gredzenus, kurus piesavinājās gan vietējo slepkavu priekšniecība, gan no Rīgas atbraukušie Arāja komandas dalībnieki. [...]

Tikai daļa Krustpils iedzīvotāju saprata, ka ebreju īpašuma ekspropriācija ir iesaistīšanās noziegumā. Viņi ar nicinājumu raudzījās uz tiem, kuri okupācijas varas iestādēm mantkārīgi pieprasīja ebrejiem piederējušās mantas un par samērā lētu cenu tās iegādājās izsolēs.

Lai gan no ebreju īpašumu ekspropriācijas labumu guva daudzas personas, privileģētā stāvoklī bija pilsētas valdes darbinieki, pašaizsardzības grupas dalībnieki un policisti, kuri izlaujāja ebreju mantas un saņēma naudu, ko ieguva no ebreju īpašumu izpārdošanas un iznomāšanas. Daudzi uz upuru rēķina strauji uzlaboja savu materiālo stāvokli, lai gan jau pēc dažiem gadiem – 1944. gada 8. augustā Krustpili ienākot Sarkanajai armijai un atjaunojoties padomju režīmam – tas atkal krasī mainījās. Totalitārisma apstākļos lielā daļā sabiedrības bija zudusi cieņa pret jebkādu privātīpašumu. Līdzīgi 1949. gadā Latvijā tika izlaupītas 25. martā uz PSRS austrumu apgabaliem aizvesto kaimiņu mājas.

(Ērglis, Dzintars. Holokausts un ebreju īpašumu ekspropriācija Krustpili. Grām.: *Holokausta izpēte Latvijā*: Starptautisko konferenču materiāli, 2003. gada 12.–13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga, un 2002.–2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004, 62. lpp. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 12. sēj.)

Jautājumi diskusijai grupās:

1. Raksturojet alkatību, iedzīvošanās kāri kā ebreju iznīcināšanas motivāciju?
2. Ko šī motivācija liecina par cilvēku, viņa morāli?
3. Vai vajāto mantiskajam stāvoklim bija nozīme šīs motivācijas izplatībā?
4. Vai vajātāju mantiskajam stāvoklim bija nozīme šīs motivācijas izplatībā?
5. Komentējiet izteikumu “Totalitārisma apstākļos lielā daļā sabiedrības bija zudusi cieņa pret jebkādu privātīpašumu”!

8. avots

Divdesmitajos gados Vācijā divas ideju straumes – antisemītisms un īpatna atriebības ideoloģija – satikās, lai radītu izdevīgus apstākļus ebreju slepkavošanai. Hitlers bija šo divu ieviržu katalizators. Antisemītisms bija izplatīts gandrīz vai visur pasaулē, bet tieši Vācijā Veimāras republikas norieta laikā tas sasniedza Eiropā vēl neredzētu intensitāti. Otra straume – atriebība par tā saukto “dunča dūrienu” Vācijas mugurā, kas ieperinājās vāciešu dvēselēs kopš Pirmā pasaules kara beigām – sajaucās ar antisemītismu. Naids Vācijā samilza līdz slepkavības kārei.

(Ezergailis, Andrievs. Holokausts. Grām.: *Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā, 1940–1990.*

Stokholma; Toronto: Memento; Daugavas Vanagi, 2000, 209. lpp.)

Vācieši latviešu dalību iznīcināšanās panāca, galvenokārt popularizējot “žīdiskā bolševisma” ideju. Lai gan saikne bija kļūdaina, propaganda bija nežēliga un koncentrēta. Patiesībā bolševisma birkas piekarināšana ebrejiem bija vecu vecais apmelojums, saistīts ar Kristus nogalināšanu senatnē.

[..] Pretebreju noskaņojums tika uzkurināts, atsaucoties uz ebrejiem kā čekistiem un saistot ebrejus ar komunismu.

Nacistu propagandas panākumu visbūtiskākais aspekts bija spēja saistīt ebrejus ar komunistu briesmu darbiem, sevišķi ar čekas darbību. Lai cik nepatiesa būtu šī saistība, nacistu propagandai Latvijā nebija svarīgāka mērķa kā pierādīt šo saikni. [..] Daudzās variācijās tika atkārtots, ka ebreji esot vainīgi latviešu asiņu izliešanā, viņu spīdzināšanā un sakroplošanā.

Propaganda uz ielām – redzot ebrejus zaudējam viņu pilsoņu tiesības, viņu māju izlaupīšanu, piespiedu iesaistīšanu darba vienībās – šķita pierādām, ka ebreji saņēmuši taisnīgu sodu par viņu bolševismu. Sevišķi aizskaroš aspekts propagandas darbībā bija komunistu upuru kapu atrakšana, ko bieži lika darīt vietējiem ebrejiem. Viss pasākums tika organizēts ar domu radīt vainas saikni, iespaidu, ka ebreji izraisījuši slepkavības.

(Ezergailis, Andrievs. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999, 38., 108.–109. lpp.)

Jautājumi diskusijai grupās:

1. Raksturojiet atriebību kā ebreju iznīcināšanas motivāciju!
2. Vai ir pamatoti identificēt ebrejus ar komunistiem un čekistiem?
3. Kāpēc latvieši ticēja vācu propagandai par ebreju identificēšanu ar komunistiem un čekistiem?

9. avots

Skatoties no malas un retrospektīvi, latvieši, kas pievienojās iznīcināšanas spēkiem, labprātīgi padevās vāciešiem. Tajā laikā dalībnieki būs jutuši brīvības ilūziju un, iespējams, viņus apreibināja varas apziņa pār dzīvību un nāvi.

(Ezergailis, Andrievs. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999, 128. lpp.)

Pārsvarā tomēr slepkavas bija antisemītisma pārņemti, noziedzīgi cilvēki, kuri rīkojās bez jebkādiem sirdsapziņas pārmetumiem. Šos nacistu rokaspušus vilināja okupācijas varas dotā iespēja izpaust savu brutalitāti pret ebrejiem, kurus viņi neuzskatīja par cilvēkiem..

(Ērglis, Dzintars. Ebreju nogalināšana Krustpilī. Grām.: *Holokausta izpētes jautājumi Latvijā*: Starptautiskā semināra referāti, 2001. gada 29. novembris, Rīga, un 2001.–2002. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2003, 140. lpp. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 8. sēj.)

Jautājumi diskusijai grupās:

1. Raksturojiet varaskāri, varas apziņu kā ebreju iznīcināšanas motivāciju!
2. Ko šī motivācija liecina par cilvēku, viņa morāli, psiholoģisko briedumu?

10. avots

Franča Mūrera noziegumi

1941. gada 6. augustā Francis Mūrers (*Franz Murer*), Viļnas gebītskomisariāta atbildīgs darbinieks, izsauca pie sevis Viļnas *Judenrat* (ebreju padomes) pārstāvjus un pavēlēja viņiem līdz nākamajam rītam plkst. 9 piegādāt divus miljonus rubļu (10 rubļi = 1 vācu marka) vai šīs summas ekvivalentu vērtslīetās. Papildu tam vēl trīs miljoni rubļu bija jāpiegādā līdz dienas beigām.

Mūrers piedraudēja: ja *Judenrat* pārstāvji nespēs nodrošināt nepieciešamos līdzekļus noteiktajā laikā, pārējie padomes locekļi pēc stundas varēs ierasties pēc savu biedru līķiem. Pārējie *Judenrat* dalībnieki drīz uzzināja par noteikto sodu un šie jaunumi ātri izplatījās pilsētas ebreju vidū. Tika uzsākta naudas, zeltlietu un citu vērtīgu priekšmetu vākšana.

Ebreju kopienu bija sagrābusas bailes. Savākt šādu milzīgu naudas summu no iedzīvotājiem, kurus bija novārdzinājis karš un padomju vara, bija ārkārtīgi grūts uzdevums.

Atvēlētais laiks bija ļoti īss, turklāt pēc pulksten sešiem vakarā līdz pat rīta gaismai ebreji nedrīkstēja iziet no mājām. Noteiktajā laikā bija savākts 667 000 rubļu, apmēram puskilograms zelta, zelta pulksteņi un dimanti.

Daudzi ebreji ticēja, ka šo vērtslīetu nodošana garantēs viņu izdzīvošanu un palīdzēs atgriezties tūkstošiem citu, kas bija izvesti no pilsētas un par kuru likteni nebija nekādu ziņu.

Savāktā nauda un vērtslīetas tika nodotas Mūreram noteiktajā laikā. Viņš tika informēts, ka trūkstošās summas vākšana tiek turpināta. Divi no trim *Judenrat* pārstāvjiem tika atstāti kā ķīlnieki. Pēc turpmākiem draudiem un ilgstošām pārrunām starp *Judenrat* un Mūreru viņš piekrita pagarināt pēdējo termiņu par vairākām dienām.

Noteiktajā laikā Mūrers saņēma 1 490 000 rubļu, 16,5 kilogramus zelta un 189 zelta pulksteņus. Par saņemto Mūrers neizsniedza nekādu kvīti vai kādu citu apstiprinājumu. Sarunas starp *Judenrat* un Mūreru notika uz ielas netālu no ēkas, kurā bija izvietota civilpārvalde. Nebija nedz liecinieku, nedz arī rakstiska protokola. Tas viss liecina par to, ka daļa naudas un vērtslīetu, iespējams, lielākā daļa, nonāca administrācijas amatpersonu kabatā.

(Pēc: Arad, Yitzhak. Plunder of Jewish property in the Nazi-occupied areas of the Soviet Union, <http://www1.yadvashem.org.il>, aplūk. 2004, 10. nov.)

Malā stāvētāji: nevainīgi liecnieki vai vainīgi līdzinātāji?

1. avots

Vācu okupētajā Latvijā, tāpat kā jebkurā citā okupētā teritorijā, pastāvēja visa veida rīcība un attieksme pret ebrejiem: kolaboracionisms ar nacistiem ebreju iznīcināšanā; vienaldzība pret viņiem; dažāda veida palīdzība. Pretējos polos bija absolūtas minoritātes – slepkavas un glābēji; pa vidu absolūtais vairākums – malā stāvētāji, kuri vienaldzībā vai šausmās, vai bezspēcībā noraudzījās uz noziegumu.

(Stranga, Aivars. Holokausta pētniecības problēmas. Grām.: *Holokausta izpēte Latvijā*: Starptautisko konferenču materiāli, 2003. gada 12.–13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga, un 2002.–2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004, 27. lpp. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 12. sēj.)

2. avots

Jau pirmajās okupācijas dienās starp ebrejiem un pārējo pasauli izveidojās tāda kā nerēdzama siena. Ebrejiem aizliedza atstāt savas dzīves vietas, bet latvieši, kā likums, paši nemēģināja ar viņiem kontaktēties.

(Михельсон, Фрида. Я пережила Румбулу. Израиль, с. 49)

3. avots

Mazā meitene Bille 1941. gada vasarā Rīgas ielās ierauga vecu vīru ar Dāvida zvaigzni uz apģērba.

Bille ceļ acis un pirmo ierauga dzeltenu drēbes zvaigzni uz krūtīm. Zvaigzne piešūta ar nemākulīgu roku [...] Skatiens cilvēkam nolaists uz bruģi un kurpēm. [...] Cilvēkam lūpu kaktiņi ir uz leju. Krunkainie, brūnie plaksti un skropstas trīc pār tumšās dobēs iegrīmušām acīm. Tā ir, kad neizturami kauns, gribas raudāt, bet nedrīkst. [...]. Pleci viņam salīkuši uz priekšu tā, it kā viņš nestu smagu maisu vai gaidītu, ka nupat sitīs. Soļi negribīgi. Tā neiet pēc sava prāta. Tā dzen. Bet dzinējs nav redzams.

[...] Citi gājēji neskatās uz veco vīru un viņa savādo iešanu, nesmejas un nerāda ar pirkstu: sak, re, kur trakais, nopošķojies ar lupatu zvaigznēm un lamzā pa bruģi! Gājēji tāpat nolaiž acis vai jau pa gabalu izliekas nerēdzam.

(Belševica, Vizma. *Bille dzīvo tālāk*. Rīga: Jumava, 1996, 83.–84. lpp.)

4. avots

Desmitiem, simtiem tūkstošu cilvēku [Latvijā] bija liecinieki vienam no cilvēces visbriesmīgākajiem noziegumiem un klusēja par to. Ne visklusākā balss neierunājās, lai protestētu pret asinsizliešanu. Neviena no baznīcām – ne luterānu, ne katoļu, ne krievu pareizticīgā – necentās apturēt nogalināšanu. [...] Neviens tiesnesis neierunājās brīdinošā balsī.

(Press, Bernhard. *The Murder of Jews in Latvia, 1941–1945*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 2000, p. 52)

5. avots

Šokējošas vienaldzības simbols ir karuselis *Krasinski* laukumā Varšavā. Kad 1940. gadā dažu metru attālumā no tā nacisti uzslēja geto sienu, tas strādāja. Tas turpināja griezties 1943. gada aprīlī un maijā, kad pavisam netālu, aiz geto sienas, notika ebreju sacelšanās. Aculiecinieks atceras: “[...] pāri ielai bija karuselis ar spēļu laukumu, tur spēlēja arī mūzika [...], vecāki veda skaisti sapostus bērnus uz karuseli. Svētdiena. [...] kopā ar vairākiem cilvēkiem es stāvēju iepretim degošajam geto. Laiku pa laikam mēs dzirdējām cilvēku kliegšanu. “Skatieties! Skatieties! Cilvēki lec no jumtiem!” Citi piebilda: “Ebreji tiek cepti.” [...] Es nedzirdēju nevienu līdzjūtīgu balsi. Varbūt tur bija cilvēki, kas domāja savādāk, bet es to nedzirdēju.

(Bendžamins (Bens) Mīds apraksta Varšavas geto nodegšanu 1943. gadā ebreju sacelšanās laikā, <http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 15. nov.)

6. avots

Frīda Mihelsone ir holokaustā izdzīvojusi Rīgas ebrejiete. Viņa paklausīja rīkojumam pārceļties uz geto. 1941. gada 8. decembrī notika otrā Rīgas geto tīrišanas akcija, kad daudzi tūkstoši geto iemītnieku tika nošauti Rumbulā. Frīdai brīnumainā kārtā izdevās izglābties, nokrītot sniegā un paslēpjoties zem kurpjū kaudzes. Pēc vairākām dienām Frīda atgriezās mājā, kurā viņa dzīvoja pirms kara, un meklēja vietu, kur pārnakšpot. Taču neviens no viņas bijušajiem kaimiņiem nevēlējās riskēt.

[...] Es noskrēju lejā pa kāpnēm un devos atpakaļ pāri pagalmam. Bet tad ieraudzīju, ka durvis uz pagrabu ir vaļā. Es noskrēju lejā un iegāju iekšā. Pagrabs bija applūdis, un sētnieks pa šķūteni, kas bija izbāzta caur nelielu taisnstūrveida lodziņu, sūknēja ārā ūdeni.

Es viņam sacīju: “Es te agrāk dzīvoju. Visi mani radinieki ir nošauti, esmu palikusi viena pati. [...] Laiujiet man te palikt pa nakti. [...]”

“To es nevaru. Es atbildu par pagrabu. Ja tevi te notvers, būšu pagalam.”

“Tad man atliek tikai viens celš – pārgriezt vēnas.”

“Tā ir tava darīšana, bet es tev nevaru palīdzēt.”

Kad Frīda patiešām jau sāka meklēt savā groziņā nazi, pavērās pagraba durvis.

“Csss, csss, skrien veikli uz augšējo stāvu, tur būs durvis uz bēniņiem,” sētnieks čukstēja. “Es par kāpnēm un bēniņiem neatbildu, tur jebkurš var iemaldīties.”

Un projām viņš bija.

(Michelson, Frida. *I survived Rumbuli*. New York: Holocaust Library, 1979, p. 110)

7. avots

Tomēr Latvijas ebreju traģēdija – tā ir arī tūkstošiem to latviešu traģēdija, kuri neizjuta naidu pret kaimiņiem ebrejiem, bet, baidoties no atmaksas, klusu ciezdami, vēroja savu tautiešu ļaundarības. [...]

Attieksmē pret ebrejiem vācu okupēto valstu iedzīvotāji nosacīti sadalījās divās kategorijās:

- 1) tie, kas slepkavoja ebrejus vai veicināja to iznīcināšanu,
- 2) tie, kas palīdzēja ebrejiem.

Pirmajā kategorijā ietilpst:

1. Aktīvie dalībnieki – eksekūciju organizatori, tiešie slepkavību izpildītāji, kā arī tie, kas propagandēja izrēķināšanos ar ebrejiem un musināja tos iznīcināt (vārds – tas arī ir darbs); tie, kas tos apzaga un pazemoja; tie, kas nodeva tos, kuri slēpa ebrejus, kā arī geto, un koncentrācijas nometņu apsargi, visi, kas piesavinājās noslepkavoto ebreju īpašumu.
2. Pasīvie dalībnieki – iedzīvotāji, kas tieši nepiedalījās ebreju slepkavībās, bet pirka vai kā citādi iegādājās nogalināto ebreju kustamo vai nekustamo īpašumu. [...] Par pasīviem līdzdalībniekiem, iespējams, var uzskatīt arī tos, kas klusībā atbalstīja slepkavības, kā arī vienaldzīgos.

(Šneijers, Ārons. Holokausts Ludzā: ebreji un citu tautību iedzīvotāji. Grām.: *Holokausta izpēte Latvijā: Starptautisko konferenču materiāli*, 2003. gada 12.–13. jūnijs, 24. oktobris, Rīga, un 2002.–2003. gada pētījumi par holokaustu Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004, 49 –50. lpp. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 12. sēj.)

8. avots

Saskaņā ar K. Jaspersa [Karls Jasperss – vācu filozofs, pēc Otrā pasaules karā virknē darbu aplūkoja vācu tautas kriminālo, politisko, morālo un metafizisko vainu – *Red.*] viedokli morālā atbildība rodas, ja netiek izdarīta ētiski pareiza izvēle. Morālās izvēles jautājumā augstākās pavēles princips nav attaisnojums nozieguma izdarīšanai. Morāli vainīgi ir tie, kas atradās tuvu noziegumam, bet neiebilda, kad bija iespēja to darīt, vai arī kas neatteicās izpildīt noziedzīgu pavēli, lai gan tas bija iespējams. Morāles jautājumā nezināšana nav attaisnojums. [...]

Metafiziskā atbildība rodas no solidaritātes sajūtas visu cilvēku starpā, “kas dara katru līdzatbildigu par visu nepareizo un par jebkuru netaisnību pasaulei, sevišķi par noziegumiem, kas pastrādāti klātesot vai zinot par tiem. Jurisdikcija par metafizisko atbildību atrodas tikai Dieva ziņā”.

(Ezergailis, Andrievs. *Holokausts vācu okupētajā Latvijā, 1941–1944*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999, 45. lpp.)

9. avots

Fotogrāfija uzņemta 1938. gada martā vai aprīlī, Vīnē (Austrija).

(No ASV Holokausta piemiņas muzeja krājumiem, <http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 15. nov.)

10. avots

Fotogrāfija uzņemta 1939. gada februārī Noištatē (Vācija)

(No ASV Holokausta piemiņas muzeja krājumiem, <http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 15. nov.)

11. avots

Fotogrāfija uzņemta 1940. gadā *Minska Mazoviecki* (Polija)

(No ASV Holokausta piemiņas muzeja krājumiem, <http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 15. nov.)

Sniedziet malā stāvēšanas vērtējumu no dažādu grupu skatpunkta

Malā stāvēšana no vajātāju viedokļa:

Vai liels malā stāvētāju daudzums ietekmēja vajātājus?

Vai malā stāvētāji aktivizēja vajātāju darbību vai slāpēja to?

Apkopojošs vērtējums: vai malā stāvētāju klātbūtne bija izdevīga vajātājiem?

Malā stāvēšana no ebreju glābēju viedokļa:

Vai liels malā stāvētāju daudzums ietekmēja glābējus?

Vai malā stāvētāji rosināja glābēju darbību vai kavēja to?

Apkopojošs vērtējums: vai malā stāvētāju klātbūtne bija izdevīga glābējiem?

Malā stāvēšana no holokausta upuru viedokļa:

Vai liels malā stāvētāju daudzums ietekmēja upurus?

Vai malā stāvētāji palīdzēja ebrejiem izdzīvot un pretoties vai arī traucēja tam?

Apkopojošs vērtējums: vai malā stāvētāju klātbūtne bija izdevīga ebrejiem?

Malā stāvēšana no pašu malā stāvētāju viedokļa:

Kā paši malā stāvētāji varētu vērtēt savu rīcību?

Ko malā stāvētāji varētu atbildēt vācu protestantu mācītājam Martinam Nīmolleram, kurš uzrakstīja šādas rindas:

Višpirms viņi atnāca pēc sociālistiem, un es nebildu ne vārda, jo neesmu sociālists.

Tad viņi atnāca pēc arodbiedrību biedriem, un es nebildu ne vārda, jo neesmu arodbiedrības biedrs.

Tad viņi atnāca pēc ebrejiem, un es nebildu ne vārda, jo neesmu ebrejs.

Tad viņi atnāca pēc manis, un nebija palicis neviens, kas aizbilstu vārdu par mani.

Kas bija malā stāvētāji: nevainīgi liecinieki vai vainīgi līdzinātāji?

Darba lapa Nr. 1

Fotogrāfijas analīze		
Jautājumi	Fonā stāvošie	Ebreji
Cilvēku skaits, dzimums un vecums katrā grupā?		
Raksturojiet cilvēku apģērbu!		
Raksturojiet cilvēku sejas izteiksmes! Ko tās liecina par cilvēku izjūtām?		
Kur atrodas fotogrāfijā redzamie cilvēki?		
Ko dara fotogrāfijā redzamie cilvēki?		
Kādus jautājumus jūs gribētu šiem cilvēkiem uzdot?		
Kas šie cilvēki varētu būt? Argumentējiet!		

Darba lapa Nr. 2

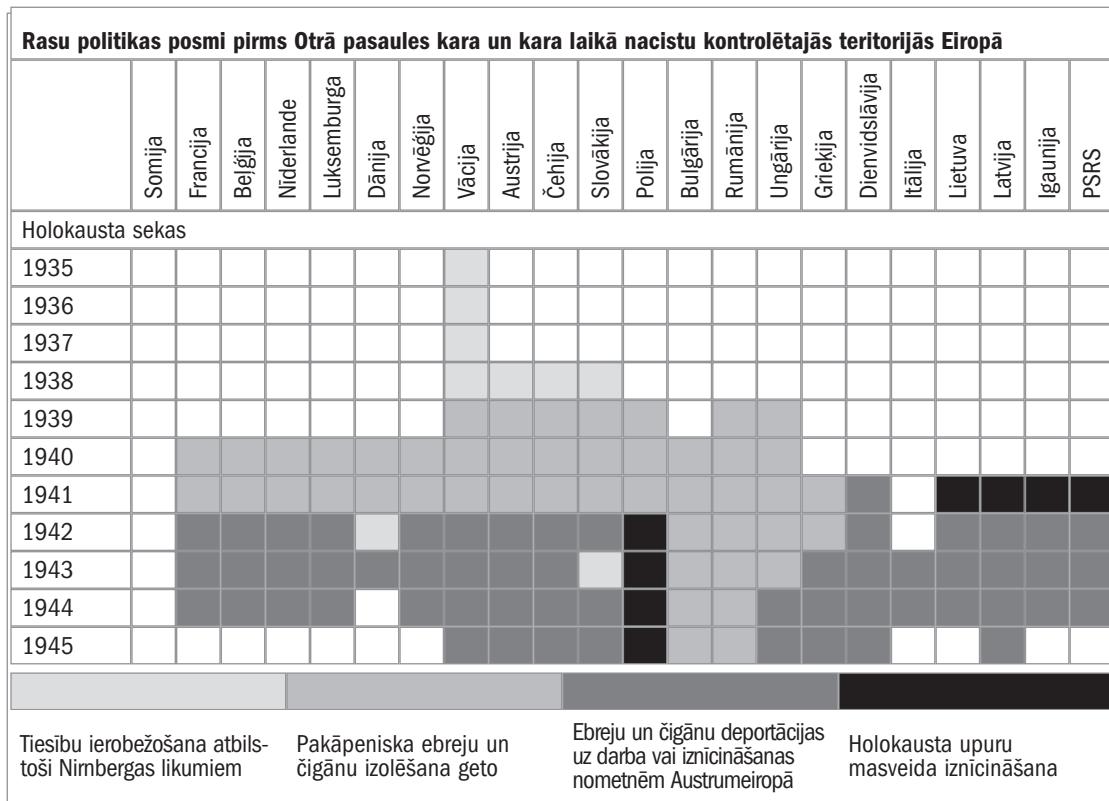
Malā stāvēšana ir attaisnojama/nav attaisnojama	
Malā stāvēšana ir attaisnojama (skolēns nosauc visus iespējamos pieļāvumus), ja:	Malā stāvēšana nav attaisnojama (skolēns nosauc visus iespējamos pieļāvumus), ja:
1)	1)
2)	2)
3)	3)
4)	4)
5)	5)
utt.	utt.

Darba lapa Nr. 3

Attēlu analīze
Kādas cilvēku grupas var izšķirt fotogrāfijā?
Cilvēku skaits, dzimums un vecums katrā grupā?
Raksturojet cilvēku apģērbu!
Raksturojet cilvēku sejas izteiksmes! Ko tās liecina par cilvēku izjūtām?
Kur atrodas fotogrāfijā redzamie cilvēki?
Ko dara fotogrāfijā redzamie cilvēki?
Kādus jautājumus jūs gribētu šiem cilvēkiem uzdod?
Kas šie cilvēki varētu būt? Argumentējet!

“Galīgais risinājums”: kara mērķis vai rezultāts?

Darba lapa

1. Izpētiet grupā Otrā pasaules kara svarīgāko notikumu hronoloģiju (1. avots) un darba lapā katrā tabulas rūtī atzīmējiet valsts politisko statusu attiecīgajā gadā (valsts politisko statusu skolēni atzīmē ar burtiem: N – neatkarīga, O – okupēta, S – Vācijas sabiedrotā);
2. Ierakstīt tabulā atbilstošā vietā laiku, kad valsts iesaistījās vai tika iesaistīta karā/okupēta.
3. Izmantojot 2. un 3. avotu, tabulas augšējā ailē “Holokausta sekas” ierakstiet holokausta upuru skaitu katrā valstī (procentos no pirmskara iedzīvotāju skaita).
4. Atcerieties, ka katrā skolēna tiesības un pienākums ir izteikt savu viedokli. Vienojieties grupā par atbildēm uz jautājumiem:

Vai ebreju tiesību ierobežošana ir saistāma ar laiku, kad valsts tika iesaistīta karā?

Vai holokausta upuru masveida iznīcināšanas sākumu noteica laiks, kad valsts iesaistījās vai tika ierauta karā?

Kuri Otrā pasaules kara notikumi bija izšķiroši dažādu valstu ebreju un čigānu liktenī?

Kas izskaidro atšķirīgo situāciju Rumānijā, Bulgārijā un Somijā?

Kā valsts politiskais statuss ietekmēja holokausta upuru skaitu katrā konkrētajā valstī?

Kādas bija dažādu valstu iespējas ietekmēt holokausta upuru likteņus?

1. avots

Otrā pasaules kara notikumi Eiropā

Otrā pasaules kara notikumi Eiropā

1933

30. I Ādolfs Hitlers kļūst par Vācijas kancleru.
12. III tiek atvērta pirmā koncentrācijas nometne Oranienburgā netālu no Berlīnes.
23. III Ādolfs Hitlers ar tiesību aktu iegūst diktatora varu.
1. VI nacisti organizē ebreju veikalu boikotu.
Jūnijā nacisti ierīko pirmo koncentrācijas nometni Dahavā.
14. VII NSVSP tiek pasludināta par vienīgo partiju Vācijā.

1934

30. VI "Garo nažu nakts".
25. VII nacisti nogalina Austrijas kancleru Dolfusu.
2. VIII mirst Vācijas prezidents Hindenburgs.
19. VIII Ādolfs Hitlers kļūst par Vācijas fīreru (vadoni).

1935

16. III Hitlers ievieš karaklausību, tādējādi pārkāpjot Versaļas līgumu.
15. IX tiek pieņemti Nirnbergas likumi, kas ierobežo Vācijas ebreju tiesības.

1936

10. II Vācijā gestapo kļūst par struktūru, kas tiek pacelta pāri likumam.
7. III vācu karaspēks okupē Reinas demilitarizēto zonu.
9. V Musolīni vadītais itāļu karaspēks ieņem Etiopiju.
18. VII Spānijā sākas pilsoņu karš.
1. VIII sākas Berlīnes olimpiskās spēles.
1. X ģenerālis Franko kļūst par Spānijas valsts galvu.

1937

11. VI Staļins sāk "tīrišanas" Sarkanās armijas vadībā.
5. XI Hosbahas konferencē Hitlers atklāj kara plānus.

1938

- 12./13. III Vācija pasludina Austrijas anšlusu (pievienošanu).
12. VIII Vācijā tiek izsludināta mobilizācija.
30. IX Agresora nomierināšanas politika: Lielbritānijas premjerministrs Čemberlens Minhenē piekāpjas Hitleram.
15. X Vācijas karaspēks ieņem Sudetiju, Čehoslovākijas valdība atkāpjas.
9./10. XI "Kristāla nakts" (ebreju grautiņš).

1939

30. I uzstājoties Reichstagā, Hitlers izsaka ebrejiem draudus.
15./16. III Vācija ieņem Čehoslovākiju.
28. III beidzas Spānijas pilsoņu karš.
22. V Vācija un Itālija paraksta "Tērauda paktu".
23. VIII Molotova – Ribentropa pakts – Vācijas un PSRS vienošanās.
25. VIII Lielbritānija un Polija paraksta savstarpējas palīdzības līgumu.

31. VIII	tieki mobilizēta britu flote, sākas civiliedzīvotāju evakuācijas no Londonas.
1. IX	Vācija iebrūk Polijā.
3. IX	Lielbritānija, Francija, Austrālija un Jaunzēlande piesaka karu Vācijai.
5. IX	ASV pasludina neitralitāti; Vācijas karaspēks šķērso Vislu.
10. IX	Kanāda piesaka karu Vācijai.
17. IX	Padomju Savienība iebrūk Polijā.
27. IX	Varšava padodas Vācijai.
29. IX	Padomju Savienība un nacistiskā Vācija sadala Poliju.
5. X	Padomju Savienība un Vācija paraksta savstarpējas palīdzības līgumu.
Oktobrī	nacisti Vācijā sāk garīgi slimu un invalidu eitanāziju.
8. XI	izgāžas Hitlera slepkavības mēģinājums.
30. XI	PSRS uzbrūk Somijai.
14. XII	Padomju Savienība tiek izslēgta no Tautu Savienības.
1940	
12. III	Somija paraksta miera līgumu ar Padomju Savienību.
9. IV	Vācija iebrūk Dānijā un Norvēģijā.
10. V	Vācija iebrūk Belģijā, Francijā, Luksemburgā un Nīderlandē; Vinstons Čērčils kļūst pat Lielbritānijas premjerministru.
15. V	Nīderlande padodas Vācijai.
26. V	sākas sabiedroto karaspēka evakuācija no Denkerkas.
28. V	Belģija padodas Vācijai.
10. VI	Norvēģija padodas Vācijai; Itālija piesaka karu Lielbritānijai un Francijai.
14. VI	vācu karaspēks ieiet Parīzē.
15. VI	Padomju Savienība okupē Lietuvu.
17. VI	Padomju Savienība okupē Latviju un Igauniju.
22. VI	Francija noslēdz pamieru ar Vāciju.
10. VII	sākas kauja par Angliju.
3.–19. VIII	Itālija okupē Somāliju.
17. VIII	Hitlers pasludina Britu salu blokādi.
3. IX	Hitlers plāno Lielbritānijas ieņemšanas operāciju “Jūras lauva”.
27. X	Vācija, Itālija un Japāna paraksta Ass līgumu.
7. X	vācu karaspēks ieiet Rumānijā.
28. X	Itālija iebrūk Grieķijā.
14/15. XI	vācu lidmašīnas bombardē Koventri Lielbritānijā.
20. XI	Ungārija pievienojas Ass valstīm.
23. XI	Rumānija pievienojas Ass valstīm.
1941	
7. III	britu karaspēks ierodas Grieķijā.
27. III	puča laikā tiek gāzta Dienvidslāvijas provāciskā valdība.
6. IV	Vācija iebrūk Grieķijā un Dienvidslāvijā.
17. IV	Dienvidslāvija padodas Vācijai.
27. IV	Grieķija padodas Vācijai.
14. VI	ASV iesaldē Vācijas un Itālijas līdzekļus Amerikā.
22. VI	Sākas operācija “Barbarossa” – Vācija iebrūk Padomju Savienībā.

Jūnijā	SS rīcības grupas (<i>Einsatzgruppen</i>) sāk masu slepkavības.
10. VII	vācu karaspēks Ukrainā šķērso Dņepru.
12. VII	Padomju Savienība un Lielbritānija paraksta savstarpējas palīdzības līgumu.
31. VII	Gērings dod uzdevumu Reinhardam Heidriham sagatavot “galīgo risinājumu”.
14. VIII	ASV prezidents Rūzvelts un Lielbritānijas premjerministrs Čērčils izsludina Atlantijas hарту.
20. VIII	sākas Ļeņingradas blokāde.
1. IX	nacisti nosaka, ka ebrejiem pie apģērba jānēsā dzeltena zvaigzne.
3. IX	Aušvicas nometnē pirmo reizi eksperimentālā kārtā izmanto gāzes kamерu.
2. X	sākas operācija “Viesulvētra” – vācu uzbrukums Maskavai.
16. X	vācu karaspēks ieņem Odesu.
24. X	vācu karaspēks ieņem Harkovu.
5. XII	tieks atcelts vācu uzbrukums Maskavai.
6. XII	Sarkana armija uzsāk galveno pretuzbrukumu pie Maskavas.
7. XII	Japāna bombardē Perlhārboru.
8. XII	ASV un Lielbritānija piesaka karu Vācijai.
11. XII	Vācija piesaka karu ASV.
19. XII	Hitlers klūst par Vācijas karspēka virspavēlnieku.
1942	
1. I	26 sabiedrotās valstis paraksta Apvienoto Nāciju deklarāciju.
20. I	reiha Drošības policijas un <i>SD</i> priekšnieks Heidrihs organizē Vanzē konferenci, lai koordinētu “ebreju jautājuma galīgo risinājumu”.
26. I	Lielbritānijā ierodas pirmās amerikāņu vienības.
8. V	Krimā sākas vācu vasaras uzbrukums.
27. V	uzbrukums Reinhardam Heidriham Prāgā.
30. V	Lielbritānijas gaisa spēki bombardē Ķelni.
Jūnijā	Aušvīcā sākas ebreju masveida iznīcināšana, izmantojot gāzes kameras.
4. VI	Heidrihs no gūtajiem ievainojumiem mirst.
5. VI	vācieši uzbrūk Sevastopolei.
10. VI	atriebjoties par Heidriha slepkavību, nacisti iznīcina Lidici (Čehijā).
3. VII	vācieši ieņem Sevastopolī.
9. VII	sākas vācu virzīšanās uz Staļingradu.
22. VII	pirmās deportācijas no Varšavas geto uz koncentrācijas nometnēm. Atvērta masu iznīcināšanas nometne Treblinkā.
12. VIII	Staļins un Čērčils tiekas Maskavā.
17. VIII	pirmais gaisa uzbrukums, ko Eiropā pilnībā īsteno amerikāni.
23. VIII	izvērstīs vācu uzlidojums Staļingradai.
13. IX	sākas Staļingradas kauja.
11. XI	Vācijas un Itālijas karaspēki iebrūk neokupētajā Francijas daļā (t.s. Viši Francijā).
19. XI	sākas Padomju Savienības pretuzbrukums pie Staļingradas.
2. XII	profesors Enriko Fermi (<i>Enrico Fermi</i>) Čikāgā izveido atomreaktoru.
16. XII	Sarkanā armija sakauj itāļu vienības pie Donas.
17. XII	britu ārlietu ministrs Īdens ziņo par ebreju masu slepkavībām; ASV paziņo, ka šie noziegumi ir jāatriebj.

1943

- 2.–3. I vācieši sāk atkāpšanos Kaukāzā.
10. I Sarkanā armija sāk uzbrukumu vācu spēkiem Staļingradā.
- 14.–24. I Čērčils un Rūzvelts tiekas Kasablankas konferencē, kur Rūzvelts paziņo, ka karš var beigties tikai ar Vācijas bezierunu kapitulāciju.
2. II vācieši padodas Staļingradā – pirmā lielā Hitlera karaspēka sakāve.
8. II Padomju Savienības karaspēks ieņem Kursku.
18. II nacisti arestē pretestības grupas “Baltā roze” vadītājus Minsterē.
19. IV Ieroču SS (*Waffen SS*) cīnās pret ebreju sacelšanos Varšavas geto.
16. V tiek apspiesta ebreju pretestība Varšavas geto.
- 16.–17. V Lielbritānijas uzlidojums Rūrai.
11. VI Himlers pavēl likvidēt visus ebreju geto Polijā.
5. VII vācieši sāk pēdējo uzbrukumu Kurskai.
- 9.–10. VII Sicīlijā izceļas sabiedroto desants.
- 25.–26. VII Musolīni arests un fašistu valdības krišana Itālijā. Varu pārņem maršals Pjetro Badoljo (*Pietro Badoglio*), viņš arī ved sarunas ar sabiedrotajiem.
- 27.–28. VII Sabiedroto uzlidojums Hamburgai izraisa pilsētā ugunsgrēku.
23. VIII Sarkanā Armija atgūst Harkovu.
8. IX izziņota Itālijas padošanās.
11. IX vācieši okupē Romu.
12. IX vācieši atbrīvo Musolīni.
23. IX Musolīni atjauno fašistu valdību.
13. X Itālija piesaka karu Vācijai.
6. XI Padomju Savienība atgūst Kijevu.
28. XI Rūzvelts, Čērčils un Staļins tiekas Teherānas konferencē.
- 24.–26. XII Padomju Savienība sāk uzbrukumu Ukrainas frontē.

1944

6. I Padomju Savienības karaspēks iejet Polijā.
27. I pēc 900 dienu aplenkuma tiek pārtraukta Ķeņingradas blokāde.
4. III Sarkanā armija sāk uzbrukumu Baltkrievijas frontē; pirmais lielais sabiedroto uzlidojums Berlīnei dienas laikā.
18. III uzlidojumā Hamburgai briti nomet 3000 t sprāgstvielu.
8. IV Padomju Savienības karaspēks sāk uzbrukumu, lai atbrīvotu Krimu.
12. V vācieši padodas Krimā.
6. VI Rietumu sabiedroto Otrās frontes atklāšana Ziemeļfrancijā.
9. VI sākas Padomju Savienības ofensīva Somijas frontē.
13. VI pirmais vācu *V-1* raķešu uzbrukums Britu salām.
22. VI sākas Padomju Savienības vasaras uzbrukums (operācija “Bagrations”).
20. VII neveiksmīgs attentāts pret Hitleru.
24. VII padomju karaspēks atbrīvo koncentrācijas nometni Majdanekā.
1. VIII Varšavā sākas sacelšanās pret nacistiem.
4. VIII Nīderlandē gestapo arestē Annes Frankas ģimeni.
15. VIII sākas sabiedroto uzbrukums Dienvidfrancijā (operācija “Drakons”).
19. VIII pretestības kustības sacelšanās Parīzē.

- 19.–20. VIII ar uzbrukumu Rumānijai sākas Padomju Savienības ofensīva Balkānos.
25. VIII Parīzes atbrīvošana.
29. VIII sākas slovāku sacelšanās.
31. VIII Sarkanā armija ieiet Bukarestē.
- 1.–4. IX sabiedrotie atbrīvo Verdenu, Djepi, Artuā, Ruānu, Antverpeni un Briseli.
4. IX Somija un Padomju Savienība vienojas par pamieru.
17. IX sākas ASV gaisa trieciens Holandei.
26. IX Padomju Savienības karaspēks ieņem Igauniju.
2. X Varšavas sacelšanās beidzas ar poļu spēku padošanos vāciešiem.
13. X Sarkanā armija ieņem Rīgu.
14. X sabiedrotie atbrīvo Atēnas.
30. X Aušvicā pēdējo reizi tiek izmantotas gāzes kameras.
24. XI francūži ieņem Strasbūru.
27. XII Sarkanā armija aplenc Budapeštu.

1945

17. I Sarkanā armija ieņem Varšavu.
26. I Sarkanā armija atbrīvo Aušvicu.
- 4.–11. II Rūzvelts, Čērčils un Staļins tiekas Jaltas konferencē.
- 13.–14. II sabiedroto bombardēšanas izraisīts ugunsgrēks iznīcina Drēzdeni.
6. III sākas vācu ofensīva, lai aizsargātu Ungārijas naftas atradnes.
7. III sabiedrotie ieņem Kēlni un izveido tiltu pār Reinu.
30. III Sarkanā armija ieņem Dancigu (Gdaņsku).
1. IV ASV karaspēks ielenc vācu spēkus Rūrā; sabiedroto uzbrukums Ziemeļitālijā.
12. IV sabiedrotie atbrīvo Būhenvaldes un Bergenbelzenas koncentrācijas nometnes.
16. IV Sarkanā armija sāk galīgo uzbrukumu Berlīnei; amerikāņi iejet Nirnbergā.
18. IV vācu spēki Rūrā padodas.
21. IV Sarkanā armija sasniedz Berlīni.
28. IV tiek sagūstīts Musolinī, itāļu partizāni viņu pakar; sabiedrotie ieņem Venēciju.
29. IV ASV karaspēks atbrīvo Dahavu.
30. IV Ādolfs Hitlers izdara pašnāvību.
2. V Vācijas karaspēks Itālijā padodas.
7. V visu vācu spēku bezierunu padošanās sabiedrotajiem.
8. V sabiedroto Uzvaras diena Eiropā.
5. VI sabiedrotie sadala Vāciju un Berlīni un pārņem varu.
26. VI Sanfrancisko (ASV) tiek parakstīta Apvienoto Nāciju harta.
1. VII ASV, Lielbritānijas un Francijas militārie spēki ierodas Berlīnē.
16. VII sākas Potsdamas konference; ASV izmēģina pirmo atombumbu.
6. VIII Hirosimā (Japānā) amerikāņi nomet pirmo atombumbu.
8. VIII Padomju Savienība piesaka karu Japānai un iejet Mandžūrijā.
9. VIII Nagasaki (Japānā) amerikāņi nomet otro atombumbu.
14. VIII Japāna piekrīt bezierunu kapitulācijai.
2. IX Japāna paraksta padošanās līgumu.

(Pēc: <http://www.historyplace.com/worldwar2/timeline/truman.htm>, aplūk. 20004, 23. nov.)

2. avots

Holokausta laikā nogalināto ebreju skaits un īpatsvars dažādās valstīs		
Nogalinātie ebreji	Valsts	
	skaits	procentos no pirmskara ebreju kopienas valstī
Albānija	-	-
Austrija	50 000	36
Baltkrievija	245 000	65
Belgija	25 000	60
Bohēmija un Morāvija	80 000	89
Bulgārija	11 400	14
Dānija	60	1,3
Dienvidslāvija	60 000	80
Francija	90,000	26
Grieķija	65 000	80
Igaunija	1500	35
Itālija	7500	20
Krievija	107 000	11
Latvija	70 000	77
Lielbritānija	130	-
Lietuva	220 000	94
Luksemburga	1950	50
Nederlande	106 000	76
Norvēģija	870	55
Polija	2 900 000	88
Rumānija	270 000	33
Slovākija	71 000	80
Somija	7	0,35
Spānija	-	-
Šveice	-	-
Ukraina	900 000	60
Ungārija	450 000	70
Vācija	130 000	55
Zviedrija	-	-

(Pēc: <http://www.holocaustchronicle.org/holocaustappendices.html>, aplūk. 2004, 23. nov.)

3. avots

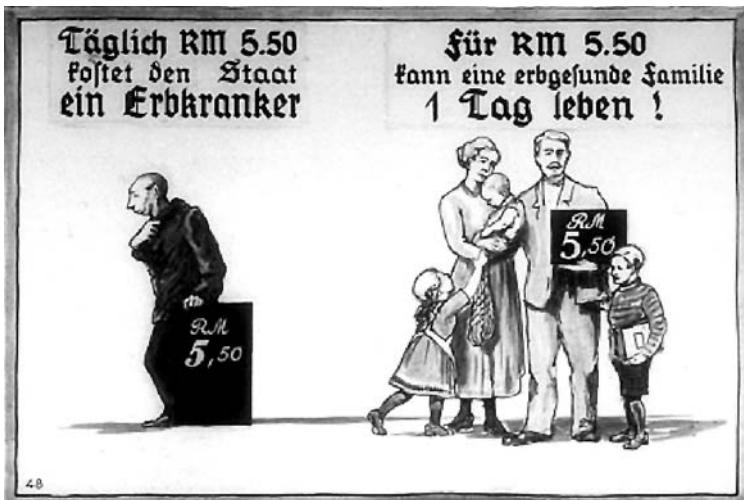
Čigānu likteņi nacistu kontrolētajās teritorijās			
Valsts	Čigānu skaits 1939. g.	Nogalināto čigānu skaits (1942–1945)	Procentos no 1939. g. skaita
Austrija	11 200	6 500	58
Belgija	600	500	83
Bohēmija	13 000	6 500	50
Francija	40 000	15 000	38
Nīderlande	500	500	100
Horvātija	28 500	28 000	98
Igaunija	1 000	1 000	100
Itālija	25 000	1 000	4
Latvija	5 000	2 500	50
Lietuva	1 000	1 000	100
Luksemburga	200	200	100
Polija	50 000	45 000	90
PSRS rietumu daļa	42 000	30 000	71
Rumānija	300 000	16 000	5
Serbija	60 000	12 000	20
Slovākija	80 000	1 000	1
Ungārija	100 000	28 000	28
Vācija	20 000	15 000	75

(Sk: *Holokaists: metodisks palīglīdzeklis skolotājiem*. I. Gundares red. Rīga, 2001)

Nacistu rasu ideoloģija

1. Sašķiro sarakstā minētos cilvēkus, sākot ar visvērtīgāko un beidzot ar visnevērtīgāko!
Sieviete, 25 gadi, vāciete, sociāldemokrāte, bez nopietnām slimībām.
Vīrietis, 30 gadi, krievs, apolitisks, bez nopietnām slimībām.
Vīrietis, 18 gadi, ebrejs, nepieder nevienai politiskai partijai, bez nopietnām slimībām.
Sieviete, 35 gadi, čigāniete, nepieder nevienai politiskai partijai, bez nopietnām slimībām.
Vīrietis, 27 gadi, vācietis, nacionālsociālists, kreilis.
Sieviete, 40 gadi, vāciete, nepieder nevienai politiskai partijai, diagnosticēta šizofrēnija.
Vīrietis, 50 gadi, latvietis, bijis Latvijas zemnieku savienības biedrs, bez nopietnām slimībām.
Sieviete, 68 gadi, holandiete, nepieder nevienai politiskai partijai, bez nopietnām slimībām.
2. Izanalizē propagandas materiālu un atbildi uz jautājumiem!
Kādas krāsas lietotas šajā plakātā?
Kādas emocijas tās izraisa?
Kādi simboli izmantoti šajā plakātā?
Visefektīvākie plakāti izmanto simbolus, kas ir neparasti, vienkārši un tieši. Vai, sekojot šādiem kritērijiem, šis plakāts ir efektīvs? Kāpēc?
Kāda, tavuprāt, ir šī plakāta mērķauditorija?
Kā tu domā – pret kurām sabiedrības grupām šis plakāts ir vērsts? Pret kurām grupām tas vēršas netieši?
Kāds, pēc tavām domām, ir šī plakāta mērķis?

1. avots

Reiha Propagandas nodaļas sagatavots propagandas diapozitīvs, kas rāda, cik daudz izmaksā uzturēt cilvēku ar iedzimtu slimību. Ilustrācijas tekstā sacīts, ka ģimene ar trim bērniem dienā var iztikt ar tām pašām 5,50 reihsmarkām, kas tiek tērētas, lai tikpat ilgi uzturētu vienu slimu cilvēku. Vācija, 1936. gads.

2. avots

Vācu mākslinieka Mjelnira (*Mjölnir*) plakāts radīts 1943. gada februārī, tūdaļ pēc vācu armijas sakāves Staļingradas kaujā. Tā bija daļa no lielākas propagandas kampaņas ar nosaukumu "Uzvara vai boļševisma haoss". Teksts plakātā: "Uzvara vai boļševisms".

3. avots

Jozefa Planka (*Josef Plank*) karikatūra rāda astoņkāji ar sešstaru Dāvida zvaigzni, kurš ar saviem taustekļiem aptvēris pasauli. Vācija, aptuveni 1938. gads.

4. avots

Fotomontāža ar nosaukumu "Dieva posts. Polijas žīdi", kas tika izmantota kā titullapa kādai nacistu izdotai brošūrai.

Nirnberga, Vācija, ap 1939. gadu.

5. avots

Propagandas diapozitīvs, kas rāda trīs garīgi slimus pacientus. Uzraksts: "Garīgi slimie".

Vācija, aptuveni 1934. gads.

6. avots

Propagandas diapozitīvs, kas rāda afrikāņu izcelsmes meiteni kopā ar "āriešu" meiteni.

Teksts ilustrācijā: "Rezultāts! Zudis rases lepnumis."

Vācija, ap 1936. gadu.

Attēls ir no SS reihsfirera, Rases un izceļošanas galvenās pārvaldes vadītāja sagatavotas diapozitīvu lekcijas ar nosaukumu "Ebreji, to asiņainā būtība pagātnē un nākotnē". Tā ir pirmā daļa no tematiskās sērijas "Ebreji, brīvmūrniecība, bolševisms".

7. avots

Reiha Propagandas nodaļas sagatavots propagandas dia pozitīvs. Tas informē, ka 1936. gadā ir iztērēts 1200 miljoni reihsmarku, lai uzturētu 880 000 cilvēku ar iedzīmtām slimībām. Šie izdevumi gandrīz divkārt pārsniedz līdzekļus, kas iztērēti valsts un vietējai pārvaldei (713 miljoni reihsmarku).

8. avots

Propagandas plakāts, kas mudina veselīgus vāciešus veidot lielas ģimenes. Uzraksts: "Veseliem vecākiem – veseli bērni!"

Vācija, izdošanas laiks nav zināms.

9. avots

10. avots

Kadrs no filmas, kas veidota "Hitlera jaunatnei" (*Hitler Jugend*) un propagandē t.s. eitanāziju. Uzraksts: "Garīgi slimis nēgeris (anglis). 16 gadu laikā uzturēšanas izmaksas 35 000 reihsmarku."

Izdošanas vieta un laiks nav zināms.

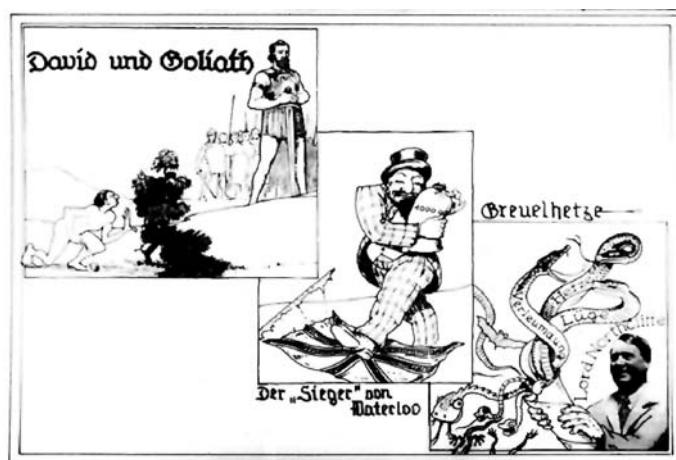
11. avots

Ilustrācija no nacistu filmas. Uzraksts: "Ebrejs ir bastards [jauktenis]." Ilustrācijā ebreji tiek saistīti ar citiem nacistu acīs naidīgu tautu pārstāvjiem: austrumniekiem, afrikāņiem, Tuvo Austrumu tautām un hamītiem (austrumaafrikāņiem).

Izdošanas vieta un laiks nav zināms.

12. avots

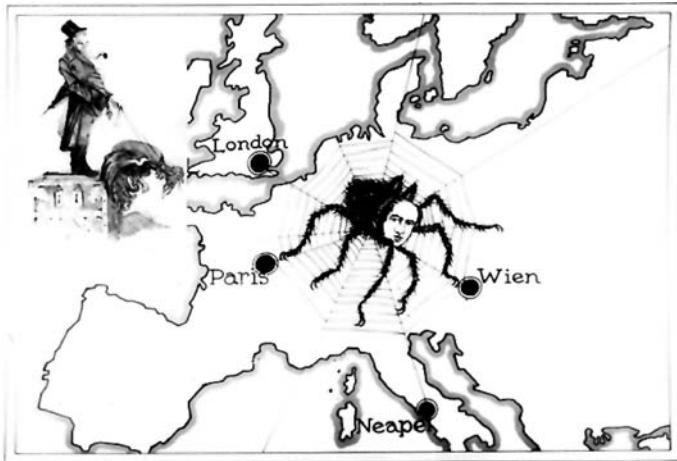

Propagandas attēli ar nosauku-miem "Dāvids un Goliāts", "Va-terlo "uzvarētājs"" un "Zvēru rīdišana". Pēdējā attēlā uz čūskām rakstūts – "nomel-nošana", "rīdišana", "meli".

Vācija, 1936. gads.

Attēls ir no SS reihsfirera, Rases un izceļošanas galvenās pārvaldes vadītāja sagatavotas dia-pozitīvu lekcijas ar nosaukumu "Ebreji, to asiņainā būtība pagātnē un nākotnē". Tā ir pirmā daļa no tematiskās sērijas "Ebreji, brīvmūrniecība, bolševisms".

13. avots

Propagandas attēls, kas rāda ebreju kā zirnekli, kurš ietin Eiropu savā tīmeklī.

Vācija, 1936. gads.

Attēls ir no SS reihsfirera, Rases un izceļošanas galvenās pārvaldes vadītāja sagatavotas dia-pozitīvu lekcijas ar nosaukumu "Ebreji, to asiņainā būtība pagātnē un nākotnē". Tā ir pirmā daļa no tematiskās sērijas "Ebreji, brīvmūrniecība, bolševisms".

14. avots

Nacistu propagandas plakāts, kas brīdina vāciešus uzmanīties no Austrumeiropas "zemākas kārtas cilvēku" briesmām. Uzraksts: "Tā? Vai tā?"

Vācija, izdošanas laiks nav zināms.

15. avots

Rasistiskās ideoloģijas pamatprincipi,

kas atrodami Ādolfa Hitlera grāmatā “Mana cīņa” (*Main Kampf*, 1925).

Dzīve ir tautu cīņa par eksistenci.

Tauta ir noteikta etniski bioloģiska grupa.

Tautu sajaukšanās rada pagrimumu un demoralizēšanos, kas galu galā noved pie tautas iznīkšanas.

Vesela un spēcīga tauta papildina savu iedzīvotāju bāzi ar rases ziņā veselīgiem indivīdiem un paplašina teritoriju uz kaimiņu rēķina.

Mirstošai tautai samazinās iedzīvotāju skaits, to sabojā rasu sajaukšanās un teritoriāli zaudējumi kaimiņiem.

Vēsture ir tautu cīņa par dzīves telpu, kas nepieciešama rases eksistences turpināšanai.

Ebreji vienmēr ir bijuši īpaši vācu tautas ienaidnieki.

Atšķirībā no citām rasēm ebrejiem nekad nav bijis savas dzīves telpas.

Ebreji cenšas pārmākt mītnes zemes tautu un dominēt par to, iznīcinot etnisku valsti un nodibinot ebreju valdišanu pasaule.

Ebreju mērķis, stingri ņemot, ir visu tautu ģenētiska sajaukšanās un visu valstu iznīcināšana.

Tādas politiskas kustības kā marksisms, komunisms, pacifisms un internacionālisms ir prettautiskas un atspoguļo bīstamu etniskumā sakņotu ebreju intelektuālismu.

Kāpēc mēs domājam tā, kā domājam

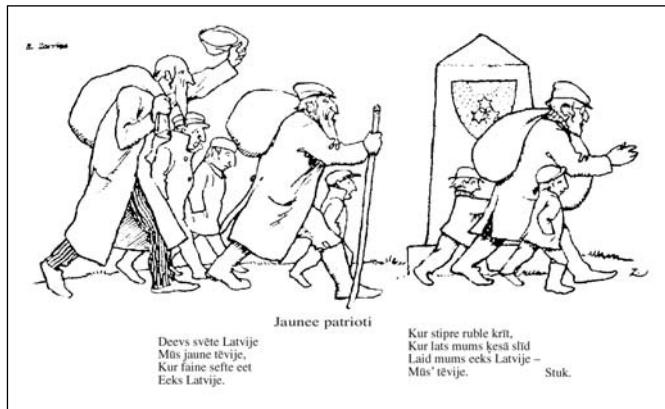
Darba lapa

Karikatūras analīzes plāns	
Apraksti, kas attēlots karikatūrā!	
Nosauc objektus un personas, kas redzamas karikatūrā! Kuri no tiem ir simboli? Ko, tavuprāt, katrs simbols nozīmē?	
Atrodi karikatūras parakstu vai nosaukumu! Izmanto karikatūrista tekstu, lai atpazītu karikatūrā attēlotos cilvēkus vai objektus! Kuri vārdi vai teikumi, tavuprāt, ir visnozīmīgākie? Kāpēc?	
Izskaidro, kā karikatūras teksts sasaucas ar izmantotajiem simboliem!	
Izskaidro karikatūras galveno vēstījumu! Kāda, tavuprāt, ir karikatūrā paustā attieksme pret attēlotajiem cilvēkiem? Draudzīga? Uzbrūkoša? Niciņoša? Vienaldzīga? Neitrāla?	

Karikatūru salīdzināšanas kritēriji

- Vai vispārējā attieksme pret ebrejiem ir tāda pati, kāda tā bija pirms kara, vai arī attieksme ir mainījusies?
- Kuri simboli laika gaitā ir saglabājušies un kuri nākuši klāt?
- Kādu vēstījumu sevī ietver jaunie simboli?
- Kuras karikatūras ir ebrejiem visuzbrūkošākās? Kas par to liecina?
- Vai, jūsuprāt, 1941. gadā tapušās karikatūras varēja mainīt cilvēku attieksmi pret ebrejiem? Kāpēc?

1. avots

Karikatūra publicēta žurnālā "Svari" 1921. gada 20. maijā.

2. avots

Karikatūra publicēta žurnālā "Svari" 1921. gada 16. septembrī.

3. avots

Karikatūra publicēta žurnālā "Svari" 1922. gada 3. novembrī.

4. avots

Karikatūra publicēta laikrakstā "Tēvija" 1941. gada 6. jūlijā.

6. avots

Karikatūra publicēta laikrakstā "Tēvija" 1941. gada 6. jūlijā.

5. avots

Karikatūra publicēta laikrakstā "Tēvija" 1941. gada 6. jūlijā.

7. avots

Karikatūra publicēta laikrakstā "Tēvija" 1941. gada 6. jūlijā.

Noteiktā vietā noteiktā brīdī: kāpēc holokausta norise un rezultāts dažādās valstīs bija atšķirīgs?

1. Izlasiet avotus un atrodiet šādu informāciju par pētāmo valsti Otrā pasaules kara laikā!

Galvenie vēstures fakti:

Kad nacistiskā Vācija okupēja šo valsti?

Kāds bija valsts politiskais statuss pirms vācu okupācijas (neatkarīga vai kādas citas valsts okupēta)?

Kāda valsts iekārta un politiskais režīms bija valstī pirms vācu okupācijas?

Kā tika īstenota okupācijas pārvalde (tieši vai netieši)?

Dabas (ģeogrāfisko) apstākļu īpatnības, kas varētu kavēt vai veicināt holokausta īstenošanu.

Iedzīvotāju skaits un sastāvs pirms okupācijas.

Būtiskākie nacistu pasākumi, kas vērsti pret holokausta upuriem.

2. Balstoties uz iegūto informāciju un iepriekšējām zināšanām, aizpildiet tabulu darba lapa!

Salīdziniet holokausta norisi dažādās zemēs!

3. Pārrunājiet klasē:

Kuri notikumi un apstākļi pirms vācu okupācijas būtiski ietekmēja holokausta gaitu dažādās valstīs?

Kā rasu politika ietekmēja holokausta gaitu dažādās valstīs?

Kā šajā nodarbībā aplūkotie dažādie faktori ietekmēja holokausta norisi un rezultātus Latvijā?

Darba lapa

Holokausta norise dažādās valstīs un to ietekmējošie faktori						
	Latvija	Itālija	Ungārija	Dānija	Somija	Nīderlande
Dabas (ģeogrāfisko) apstākļu īpatnības						
Vēsturiskais fons (iepriekšējā politiskā pieredze)						
Okupācijas pārvaldes īstenošanas veids						
Iedzīvotāju skaits un sastāvs pirms okupācijas						
Pasākumi pret holokausta upuriem						
Holokausta rezultāts						

1. avots

Bukleta "Ebreji Nīderlandē" vāks.

Buklets izdots 1941. gadā pēc valsts okupācijas.

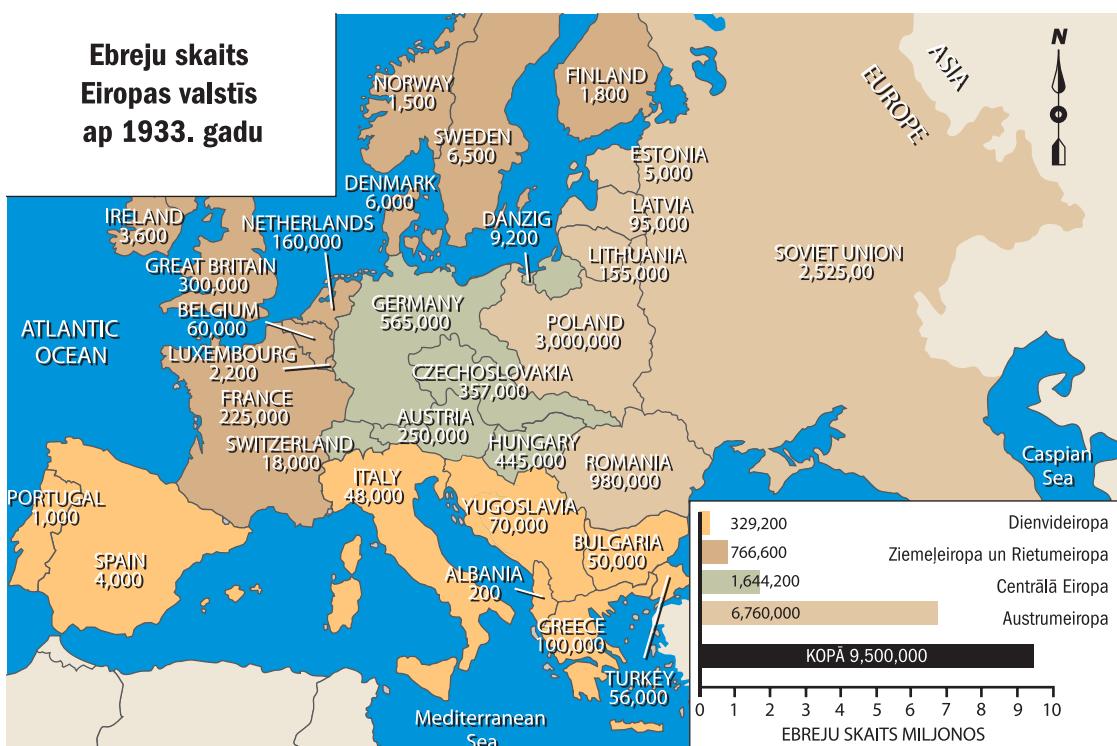

Karikatūra.

Publicēta laikrakstā "Laikmets".

1943. gada 6. augustā.

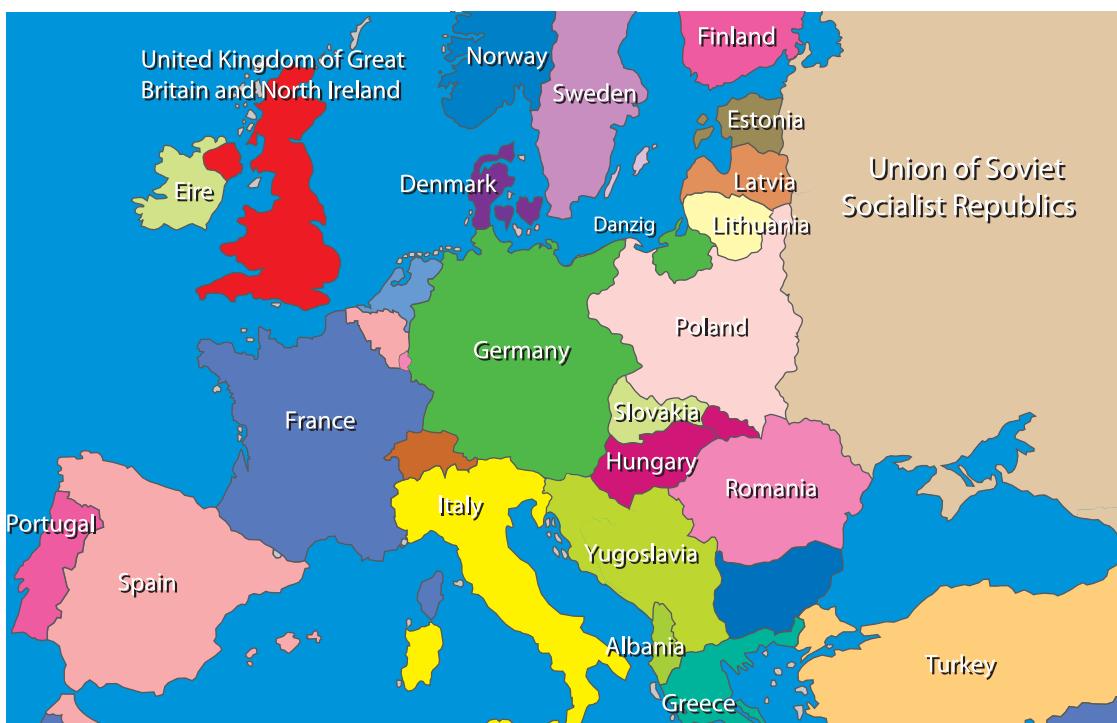
2. avots

(No ASV Holokausta piemiņas muzeja krājumiem, <http://www.ushmm.org/>, aplūk. 2004, 23.nov.)

3. avots

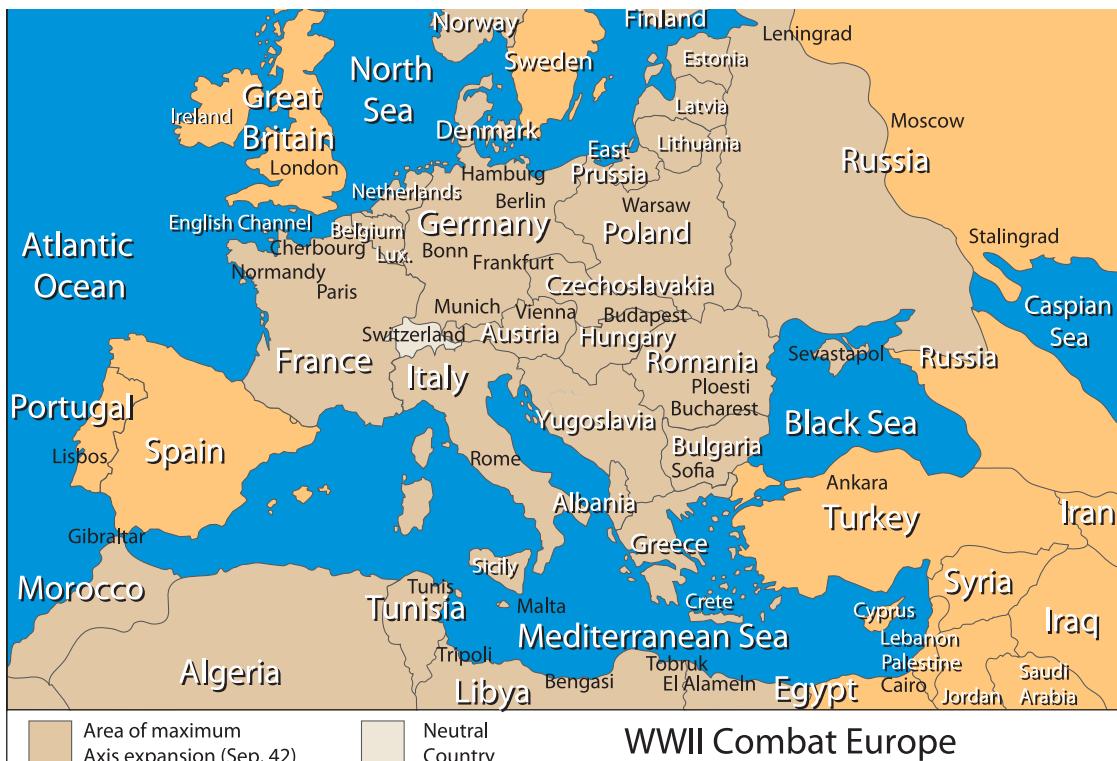
Eiropa 1939. gadā

(<http://www2.bc.edu/~heineman/maps/1939label.html>, aplūk. 2004, 23. nov.)

4. avots

Eiropa 1942. gadā

(<http://wwwteacheroz.com/WWIImaps.htm>, aplūk. 2004, 23. nov.)

5. avots

Holokausta Nīderlandē

Pēc vācu iebrukuma 1940. gada maijā Nīderlandē tika izveidota civilā pārvalde, kas darbojās SS aizbildnībā. Par reihskomisāru tika nozīmēts Artūrs Ceiss-Inkvarts (*Arthur Seyss-Inquart*). Viņa vadītajā vācu administrācijā darbojās daudzi Austrijas nacisti. Viņi pārmaiņus pārraudzīja Nīderlandes civildienestu. Šī iekārta izrādījās liktenīga šīs valsts ebrejiem.

Šajā pašā gadā vācu okupācijas vara aizliedza ebrejiem darboties civildienestā un lika viņiem reģistrēt savu uzņēmumu līdzekļus. 1941. gada janvārī vācu vara pavēlēja visiem ebrejiem reģistrēties. Reģistrējās 159 806 personas, to skaitā 19 561 jauktā laulībā dzimušais un apmēram 25 000 ebreju bēgļu no reiha. 1941. gada februārī tika izveidota ebreju padome.

Sakarā ar to, ka vairāki simti jauni ebreju vīrieši tika arestēti (viņus nosūtīja uz Būhenvaldes un Mauthauzenas koncentrācijas nometni), 1941. gada 25. februārī notika Nīderlandes strādnieku ģenerālstreiks, un nacisti sāka īstenot bargāku politiku. Vācu vara un tās vietējie kolaboranti nošķīra ebrejus no pārējiem Nīderlandes iedzīvotājiem un 15 000 ebreju ieslodzīja vācu pārvaldītās spaidu darba nometnēs. Pēc tam vācieši pavēlēja koncentrēt ebrejus Amsterdamā, bet ārzemju ebrejus, kā arī ebrejus, kuriem nebija pavalstniecības, nosūtīja uz Vesterborkas tranzīta nometni valsts ziemeļos. No 1942. gada 29. aprīļa ebrejiem pie apgērba bija jāvalkā dzeltena Dāvida zvaigzne.

1942. gada vasarā sākās ebreju deportācijas no Nīderlandes. Pēdējais vilciens no Vesterborkas uz Aušvicu devās 1944. gada 3. septembrī. Šo divu gadu laikā vācieši un vietējie kolaboranti izsūtīja 107 000 ebreju, lielākoties uz Aušvicu un Sobiboru, kur viņi tika nogalināti. Izdzīvoja tikai 5200 ebreju. Holandiešu pagrīdes kustība slēpa 25 000–30 000 ebreju. Divas trešdaļas no šiem ebrejiem izdzīvoja.

(Pēc ASV Holokausta piemiņas muzeja materiāliem, <http://www.ushmm.org/>, aplūk. 2004, 23. nov.)

6. avots

Nīderlandes iedzīvotāju skaits (miljonos)

1900	5,2
1910	5,9
1920	6,9
1930	7,9
1940	8,9

(Sk.: <http://www.tacitus.nu/bistorical-atlas/population>, aplūk. 2004, 23.nov.)

7. avots

Vācu okupācija Dānijā

Kad 1940. gada 9. aprīlī Vācija okupēja Dāniju, tur dzīvoja aptuveni 7500 ebreju. Aptuveni 6000 no tiem bija Dānijas pilsoņi, bet pārējie 1500 – bēgļi. Lielākā daļa ebreju dzīvoja valsts galvaspilsētā Kopenhāgenā.

Līdz 1943. gadam vācu okupācija Dānijā nebija visai barga. Vācieši vēlējās veidot labas attiecības ar iedzīvotājiem, kurus viņi uzskatīja par āriesiem. Dānijas valdība arī turpmāk drīkstēja pārvaldīt valsti, vien tās ārpolitiku noteica Vācija. Nemot vērā salīdzinoši nelielo

ebreju skaitu un dāņu nelokāmo atbalstu ebreju līdzpilsoņiem, sākotnēji Vācija nolēma “ebreju jautājumu” Dānijā nepadarīt par pašu būtiskāko. Vācijas Ārlietu ministrijas pārstāvji Vanzē konferencē ierosināja izslēgt Skandināvijas valstis no “galīgā risinājuma” telpas, uzskatot, ka “ebreju jautājumu” te varētu risināt pēc galīgās uzvaras.

1943. gada sākumā situācija mainījās. Sabiedroto uzvaras daudzus dāņus pārliecināja, ka Vācija karu var zaudēt. Pirmajos okupācijas gados pretestība vāciešiem bija minimāla, vēlāk streiki un sabotāža attiecības ar Vāciju saasināja. 1943. gada augusta beigās Dānijas valdība atteicās pildīt Vācijas prasības. 29. augusta naktī vācu spēku komandieris izsludināja valstī ārkārtas stāvokli. Šajā laikā vācieši izlēma sākt ebreju deportāciju no Dānijas. Informācijas noplūde ļāva dāņiem brīdināt ebreju kopienu.

1943. gada 1. oktobrī vācu policija sāka ebreju arrestus, bet atrada tikai dažus arestējamos. Dāņu policija atteicās sadarboties ar vāciešiem. Baznīca, karaliskā ģimene un vairākas sabiedriskās organizācijas un uzņēmumi izteica protestus. Dānu pretestības kustība, kurai palīdzēja daudzi Dānijas iedzīvotāji, īstenoja daļēji organizētu, daļēji spontānu glābšanas operāciju. Sākotnēji ebrejiem palīdzēja nokļūt slēptuvēs dažādās vietās visā valstī, bet no turienes – uz jūras krastu, no kurienes zvejnieki viņus nogādāja neitrālajā Zviedrijā. Glābšanā piedalījās arī Dānijas policija un valdība. Aptuveni mēneša laikā 7200 ebreju un 700 viņu radinieku nokļuva drošībā Zviedrijā, kura bēgļus pieņēma.

Aptuveni 500 Dānijas ebreju nonāca vācu rokās un tika deportēti uz Terezienštates geto. Dāni pieprasīja informāciju par saviem līdzpilsoņiem, un 1944. gada vasarā viņus apciemoja valdības pārstāvji. Dānijas ebrejiem bija atļauts saņemt vēstules un paciņas. Terezienštate Dānijas ebreji palika līdz 1945. gadam. Kara beigās vācieši viņus nodeva Zviedrijas Sarkanajam Krustam. Iespējams, ka tieši dāņu protesti paglāba ebrejus no nosūtīšanas uz iznīcināšanas nometnēm vācu okupētajā Polijā. Kopumā holokausta laikā nometnēs vai bēgot no Dānijas gāja bojā aptuveni 100 Dānijas ebreju. Tas ir viens no mazākajiem bojā gājušo īpatsvariem Eiropas valstu vidū.

(Pēc: Denmark, <http://www.tacitus.nu/historical-atlas/population>, aplūk. 2004, 23. nov.)

8. avots

Dānijas iedzīvotāju skaits (miljonos)

1900	2,430
1910	2,740
1920	3,280
1930	3,551
1940	3,844

(Sk.: Population of Scandinavia, <http://www.tacitus.nu/historical-atlas/population/scandinavia.htm>, aplūk. 2004, 2. dec.)

9. avots

Somijas ebreji

Sākoties Otrajam pasaules karam, Somijas ebreji atradās īpatnējā situācijā. Neraugoties uz nacistu vardarbību pret Eiropas ebrejiem, Somijas alianse ar Vāciju noteica to, ka vairāk nekā 300 Somijas ebreju cīnījās kopā ar vācu karavīriem Austrumu frontē, bet ebreju sievietes strādāja valsts civilās aizsardzības korpusā.

Somijas ebreju kopienu veidoja tikai 2000 cilvēku (ieskaitot gandrīz 300 bēgļu no Vācijas un Austrijas), antisemītisma šajā valstī praktiski nebija. Somijā ebrejiem bija tādas pašas tiesības kā pārējiem pilsoņiem. Lielākā daļa bēgļu bija izmitināti darba nometnēs, kur viņi dzīvoja barakās. Kad H. Himlers uzsāka sarunu par Somijas ebrejiem, valsts premjerministrs Johans Vilhelms Rangels (*Johann Wilhelm Rangell*) atbildēja, ka Somijā nav “ebreju problēmas”. Novērtējot Somijas militāro sadarbību cīņā ar Padomju Savienību, Vācija turpmāku spiedienu neizdarīja.

Tomēr 1942. gada rudenī astoņi ebreju bēgļi tika nodoti gestapo. Viņi tika pārvesti uz iznīcināšanas nometni Aušvicā, un tur visi, izņemot vienu, gāja bojā. Pēc ilgām sarunām ar Zviedrijas valdību tika panākta 160 citu ebreju bēgļu pārvešana uz šo neitrālo valsti. Atlikušajiem ebreju bēgļiem, tāpat kā gandrīz visiem Somijas ebrejiem pilsoņiem, izdevās izdzīvot, izņemot tos karavīrus, kas krita kaujā, cīnoties vācu labā.

(Pēc: The Holocaust chronicle PROLOGUE: roots of the Holocaust, <http://www.holocaustchronicle.org/>, 2004, 2. dec.)

10. avots

Somijas ebreji Otrajā pasaules karā

Laikā no 1939. gada līdz 1944. gadam Somijai tika uzspiesti divi dažādi kari pret Padomju Savienību. 1939.–1940. gada Ziemas kara laikā Vācija bija neitrāla, ko noteica Molotova – Ribentropa pakts. Lielbritānija un Francija plānoja iesaistīties Somijas pusē.

Kad 1941. gada vasarā sākās otrs, t.s. Turpinājuma karš, Somija karoja kopā ar Vāciju, un Lielbritānija 1941. gada decembrī pieteica Somijai karu. Tomēr *de iure* Somija nekad nebija Vācijas sabiedrotā, un kara beigās, 1944. gada ziemā, somu bruņotie spēki izdzina vācu karaspēku no Lapzemes, kuru vācieši, atkāpjoties uz Norvēģiju, izpostīja. [...]

Turpinājuma kara laikā Somijas ieroču brālība ar Vāciju nemainīja ebreju stāvokli Somijā un tās armijā. Ebreju pilsoņi dienēja Somijas armijā, sieviešu brīvprātīgajā palīgdienestā un pildīja citus pienākumus plecu pie pleca ar somiem. To pašu var teikt par citām etniskajām minoritātēm – tatāriem, krieviem, čigāniem, lapiem.

Ir saglabājusies kāda unikāla fotogrāfija: piesnigušā mežā redzama bieza kartona telts ar dzelzs krāsni un skursteni kreisajā pusē, telts ārpusē pozē vairāki karavīri. Šī telts ir lauka sinagoga, kas ierīkota ebreju karavīriem frontē pie Sviras upes Austrumkarēlijā. Lauka sinagoga ar Toras rulli – bez šaubām, tas bija īpašs gadījums armijā, kas cīnījās vācu pusē.

Domājams, ka vācieši pieprasīja ebreju kopienu likvidēšanu arī Somijā. Tomēr liecību, kas šādas prasības apstiprinātu, nav. No otras puses, nelielo Somijas ebreju kopienu neizglāba vis nacistu “atmiņas zudums”, kā reizēm tiek uzskatīts. Šādu pieņēmumu nepārprotami atspēko to nedaudzo ebreju tautības Somijas pilsoņu liktenis, kuri dzīvoja vācu okupētajās valstīs. Viņu veiksmīgā atgriešanās Somijā galu galā beidzās ar intensīvu diplomātisko rosību starp Berlīni un Helsinkiem 1943. gada pavasarī un vasarā.

Sabiedrības pārliecība bija: “Mums nav ebreju problēmas,” un šādu viedokli 1942. gada jūlijā Somijas premjerministrs J.V. Rangels pauða H. Himleram. Šādas attieksmes konsekventa izrādīšana, iespējams, bija brīdinājums vāciešiem: nav vērts sarežģīt attiecības ar noderīgajiem ieroču brāliem tādas nenozīmīgas lietas dēļ – pēc Vācijas galīgās uzvaras ebrejiem tik un tā nebūtu, kurp bēgt.

Somijas ebreju karavīru nostāja lielā mērā atspoguļoja politisko realitāti: neviens no Somijas ebrejiem neizvairījās no militārā dienesta pacifisma vai savas reliģiskās pārliecības dēļ. No otras puses – nav zināmi gadījumi, kad vācu karavīri būtu atteikušies sadarboties ar Somijas ebreju virsniekiem. Parasti vācu karavīru attieksme pret ebrejiem Somijas armijā tiek aprakstīta kā “izbrīna pilna”, bet “korekta”. Parastā atbilde uz pārsteigto vāciešu jautājumiem bija šāda: “Somijas armijā nav atšķirības starp ebrejiem un citiem karavīriem.” Vairāki ebreju virsnieki tika apbalvoti ar vācu Dzelzs krustu, tomēr viņi šo apbalvojumu nepieņēma. [...]

Sākoties ebreju vajāšanai Vācijā un tai pakļautajās valstīs, bēgļi devās uz Somiju, kur tos pieņēma visai negribīgi. Kopumā Somijā ieradās aptuveni 500 bēgļu, 1941. gada vasarā 350 no viņiem nācās turpināt ceļu uz trešajām valstīm, galvenokārt uz Zviedriju un ASV.

Salīdzinājumā ar tiem ebrejiem, kuri bija Somijas pilsoņi, ebreju bēgļu situācija Turpinājuma kara laikā bija ļoti sarežģīta. Daži bēgļi bija Vācijas pavalstnieki, citi ieradušies no Vācijas sabiedrotajām vai iekarotajām valstīm. 1941. gadā turpinājuma kara sākumā Somijā bija aptuveni 150 ebreju bēgļi. Viņi tika nogādāti divos ciematos, bet 43 vīrieši tika aizsūtīti uz darba nometnēm – vispirms Sallā Lapzemes dienvidos, bet pēc tam uz Sūrsāres (*Suursaari* jeb *Gotland*) salu Somu līcī. [...]

Nav vajadzības taisnoties, tomēr jāatceras, ka 1942. gada oktobrī Vācija bija savas varas zenītā. Pēc Staļingradas pateikt “nē” bija ievērojami vieglāk. Kad pēc kara uzvarētājvalsts Padomju Savienība pieprasīja iżoru un citu bēgļu izdošanu, tā bija gana ietekmīga, lai panāktu savu. [...]

1944. gada 6. decembrī – Somijas neatkarības dienā valsts prezidents maršals Mannerheims apmeklēja Helsinku sinagogu, kur tika godināta kritušo ebreju karavīru piemiņa. Kad Mannerheims 1951. gadā nomira, ebreju kopiena savāca lielu naudas summu, kuru ziedoja Manerheima Bērnu fondam, tādējādi izrādot pateicību par Somijas ebreju līdztiesības aizstāvēšanu.

(Pēc: Harviainen, T. Juutalaisten historia, <http://www.finemb.org.il/Historia.htm>, aplūk. 2004, 2. dec.)

11. avots

Somijas iedzīvotāju skaits (miljonos)

1900	2,656
1910	2,943
1920	3,148
1930	3,463
1940	3,696

(Sk.: Population of Scandinavia, <http://www.tacitus.nu/historical-atlas/population/scandinavia.htm>, aplūk. 2004, 2. dec.)

12. avots

Ungārija pirms Otrā pasaules kara

Pirmajā pasaules karā Ungārija bija zaudētāju valstu pusē. Kad tika paziņoti Ungārijai uzspiestā miera līguma noteikumi (tostarp tika zaudēti 66% pirmskara teritoriju), pēckara koalīcijas valdība atkāpās. Varu pārņēma sociālistu un komunistu koalīcija, kuras priekšgalā

bija komunistu vadonis Bela Kuns. Viņš kērās pie "padomju republikas" izveidošanas, taču tās mūžs nebija ilgs.

Kad pēc Rumānijas iebrukuma 1919. gadā Kuna režīms sabruka, pie varas konservatīvo nacionālistu koalīcijas vadībā nāca bijušais Austroungārijas flotes virsnieks admirālis Miklošs Hortijs (*Miklos Horthy*). Šī koalīcija atcēla gandrīz visas demokrātiskās brīvības, kas Ungārijā bija pasludinātas tūlīt pēc Pirmā pasaules kara. Uzskatot sevi par Hābsburgu karala reģentu, Hortijs 24 gadus vadīja autoritāru, gandrīz feodālu sistēmu, kurā tomēr darbojās parlaments un bija atļauta politiska opozīcija. Starp tiem, kas bija opozīcijā konservatīvi aristokrātiskajai oligarhijai, bija radikāli nacionālisti un no vidusšķiras vai strādniecības nākuši fašistisku uzskatu pārstāvji. Daudzi no šiem politiķiem aicināja spert radikālus solus "ebreju jautājuma risināšanā".

Vietējo nacionālradikāļu un fašistisko grupējumu spiediena dēļ Ungārija 30. gados nokļuva Vācijas ietekmē. Tas bija laiks, kad Vācijā veidojās nacistiskais režīms. Kad Vācija sāka pār-dalīt nacionālās robežas Eiropā, Ungārija ar Vācijas un Itālijas palīdzību atguva zaudētās teritorijas: no Čehoslovākijas – Dienvidslovākiju (1938), no sadalītās Čehoslovākijas – Aizkarpatu apgabalu (1939), no Rumānijas – Ziemeļtransilvāniju (1940) un no sadalītās Dienvidslāvijas – Bakas reģionu (1941). 1940. gada novembrī Ungārija pievienojās Ass aliansei. Kopā ar Vācijas armiju Ungārijas karaspēks piedalījās iebrukumā Dienvidslāvijā (1941. gada aprīlī) un Padomju Savienībā (1941. gada jūnijā).

Pēc 1941. gada tautas skaitīšanas datiem, Ungārijā un tai pievienotajās teritorijās bija apmēram 850 000 ebreju, t.i., nepilni 6% visu iedzīvotāju. Šajā kopumā bija iekļauti arī tie 100 000 ebreju cilmes iedzīvotāju, kuri savulaik bija pārgājuši kristietībā, taču saskaņā ar 1938.–1941. gadā pieņemtajiem Ungārijas rasu likumiem tika uzskatīti par ebrejiem. Ungārijas rasu likumi tika veidoti pēc Vācijas Nirnbergas likumu parauga. Tie atņēma ebrejiem pilsonisko vienlīdzību, kas viņiem bija garantēta kopš 1867. gada. Likumi aizliedza laulības ebreju un neebreju starpā, kā arī aizliedza ebrejiem darboties vairākās profesijās. Likumi arī aizliedza ebrejiem darboties valsts pārvaldē un ierobežoja viņu ekonomiskās iespējas.

1939. gadā Ungārijas valdība, kas bija aizliegusi ebrejiem dienēt armijā, izveidoja darba dienestu vīriešiem karaklausības vecumā. 1940. gadā pienākums veikt piespedu darbu tika attiecināts uz visiem darbspējīgiem ebreju vīriešiem. Pēc Ungārijas iesaistīšanās karā darbspējīgie ebreju vīrieši darba bataljonu sastāvā tika iesaistīti militāro objektu celtniecībā. Aukstums, nepiemērotie dzīves apstākļi, sliktā pārtika un medicīniskās palīdzības trūkums bija par iemeslu tam, ka vismaz 27 000 Ungārijas ebreju vīriešu gāja bojā pirms vācu okupācijas 1944. gada martā.

1941. gada vasarā Ungārijas varas iestādes deportēja aptuveni 20 000 ebreju, lielākoties tos, kas bija dzīvojuši Aizkarpatu apgabalā un nebija Ungārijas pilsoņi. Šie ebreji tika izsūtīti uz Kameņecpodoļsku vācu okupētajā Ukrainā, kur vācu rīcības grupas tos nogalināja. 1942. gada janvārī ungāru militārās vienības nogalināja 3000 Novisadas (*Novi Sad*, lielākā pilsēta ungāru okupētajā Dienvidslāvijas daļā) ebreju un serbu. Tomēr, kad Vācija 1942. gadā pieprasīja Ungārijas ebreju pilsoņu arestu, premjerministrs Miklošs Kallajs, neraugoties uz vietējo labējo radikāļu ievērojamu spiedienu, atteicās to darīt. Tādējādi vairums Ungārijas ebreju varēja izvairīties no deportācijas pirms valsts okupācijas 1944. gadā, jo nacisti savu toreizejo sabiedroto iekšpolitiku tieši nekontrolēja.

Ungārija pēc vācu okupācijas

Pēc Vācijas sakāves pie Staļingradas, kur milzīgus zaudējumus cieta arī ungāru daļas, Ungārijas vadītāji saprata, ka Vācija karu var zaudēt. Ar Hortija vārdos neizteiktu piekrišanu premjerministrs Kallajs centās vienoties ar Rietumu sabiedrotajiem par separātu pamieru. Lai to novērstu, 1944. gada 19. martā vācu spēki okupēja Ungāriju. Hortijs amatu saglabāja, bet par premjerministru kļuva provāciski noskaņotais Doms Štojajs (*Dome Sztojay*), kura vadībā Ungārija turpināja karu un sadarbojās ar vāciešiem ebreju deportēšanā.

1944. gada aprīlī Ungārijas varas iestādes izdeva pavēli, ka visus ārpus Budapeštas dzīvojošos ebrejus (aptuveni 500 000 cilvēku) ir jākoncentrē vienkopus dažās pilsētās, lielākoties reģionālajos centros. Uz pilsētām tika nosūtīti žandarmi, lai savāktu visus ebrejus vienkop. Tās pilsētu daļas, kurās ebreji tika iemitināti, tika slēgtas, te izveidoja geto. Dažreiz geto tika izveidoti tajos pilsētu rajonos, kurus ebreji apdzīvoja līdz šim. Citos gadījumos geto ierīkoja atsevišķā ēkā, piemēram, rūpnīcas korpusos.

Dažās Ungārijas pilsētās ebrejus spieda dzīvot kļājā laukā, bez pajumtes un labierīcībām. Pārtikas un ūdens nepietika, medicīniskās palīdzības nebija vispār. Ungārijas varas iestādes aizliedza ebrejiem atstāt geto teritoriju, policija geto apsargāja. Bija arī tādi žandarmi, kuri ebrejus spīdzināja un atņēma viņiem vērtslietas. Neviens no izveidotajiem geto neeksistēja ilgāk par pāris nedēļām, daudzi tika likvidēti dažu dienu laikā.

1944. gada maija vidū Ungārijas varas iestādes sadarbībā ar vācu drošības policiju sāka sistemātiskas ebreju deportācijas. SS ģenerālis Ādolfs Eihmans bija “deportācijas lietpratēju” komandas vadītājs, kura strādāja ar Ungārijas varas iestādēm. Ungārijas policija tvarstīja ebrejus un sadzina viņus deportāciju vilcienos. Nepilnu divu mēnešu laikā vairāk nekā 145 vilcienos no Ungārijas tika deportēts aptuveni 440 000 ebreju. Lielākā daļa tika nosūtīta uz Aušvicu, bet daļa uz Austrijas pierobežu rakt tranšejas. 1944. gada jūlijā beigās ebreju kopiena bija saglabājusies vienīgi galvaspilsētā Budapeštā.

Paredzot kara beigas un baidoties no kara noziedznieku tiesāšanas, Hortijs 1944. gada 7. jūlijā pavēlēja deportācijas pārtraukt. Augustā viņš atlaida Štojaja valdību un atsāka centienus panākt pamieru, šoreiz ar Padomju Savienību, kuras karaspēks cīnījās jau pie valsts robežām. Oktobra vidū vajadzēja sākties Hortija un Sarkānās armijas vadītāju noslēguma sarunām, taču vācieši pasteidzās izdarīt valsts apvērsumu. Viņi arestēja Hortiju un izveidoja jaunu valdību. Tās vadītājs bija Ferencs Salaši (*Ferenc Szalasi*) – fašistiskās un radikāli antisemītiskās Bultu krusta partijas vadītājs. Salaši režīma laikā Bultu krusta bandas sarīkoja patvalīgu teroru pret Budapeštas ebrejiem. Vardarbīgi tika nogalināti simtiem cilvēku – gan vīrieši, gan sievietes. Daudzi mira no neciešamajiem apstākļiem piespiedu darbā.

1944. gada novembrī Bultu krusta režīms pavēlēja atlikušajiem ebrejiem pārcelties uz geto. Lai gan geto teritorija nebija pat 20 hektāru, tajā tika izmitināts 70 000 ebreju. Vairāki tūkstoši ebreju 1944. gada novembrī un decembrī ungāru apsargu pavadībā tika kājām dzīti uz Austrijas pierobežu. Tie, kuru spēki bija pārāk vāji, lai izturētu ziemas spelgoni un citas grūtības, tika nošauti pa ceļam.

1945. gada janvārī, kad Padomju Savienības spēki bija jau ieņēmuši Peštu, Ungārija parakstīja pamieru. 13. februārī padomju karaspēks atbrīvoja arī galvaspilsētas Budas daļu. Pēdējās vācu vienības un to kolaboranti tika padzīti no Rietumungārijas 1945. gada aprīļa sākumā.

No tiem vairāk nekā 800 000 ebreju, kas Ungārijā bija dzīvojuši 1941. gadā, 63 000 bija nogalināti vēl pirms vācu okupācijas. Pēc tam, kad 1944. gada martā tika noteikts okupācijas režīms, mira vai tika nogalināti vairāk nekā 500 000 ebreju. Aptuveni 255 000 ebreju – mazāk kā trešdaļa no tiem, kas paplašinātajā Ungārijā bija dzīvojuši 1944. gada martā, – holokaustā izdzīvoja. Aptuveni 190 000 no viņiem bija dzīvojuši Ungārijas teritorijā tās 1920. gada robežās.

(Pēc: Hungary after the German occupation, <http://www1.ushmm.org>, aplūk. 2004, 2. dec.)

13. avots

Ungārijas iedzīvotāju skaits (miljonos)

1900	19,3
1910	20,9
1920	8,0
1930	8,7
1940	9,3

(Sk.: Population of Central Europe, <http://www.tacitus.nu/historical-atlas/population>, aplūk. 2004, 2. dec.)

14. avots

Holokausts Itālijā

1922. gada oktobrī Itālijas karalis Viktors Emanuels III par premjerministru nozīmēja fašistu partijas vadītāju Benito Musolīni (*Benito Mussolini*). Drīz pēc tam fašisti izveidoja diktatūru. Itālijas ebreju kopiena ir viena no vecākajām Eiropā. Ebreji te bija dzīvojuši jau vairāk nekā tūkstoš gadu. 1933. gadā kopienu veidoja 50 000 ebreju. 20. gadsimta 30. gados Itālijas ebreji bija pilnīgi integrēti tās sabiedrībā un kultūrā. Itālijā praktiski nebija atklāta antisemītisma, arī itāļu fašisms nebija orientēts uz rasismu un antisemītismu.

Tomēr 1938. gada fašistiskais režīms daļēji nacistiskās Vācijas spiediena ietekmē izdeva antisemītiskus likumus. Tie aizliedza laulības ebreju un neebreju starpā, nelāva ebreju skolotājiem mācīt valsts skolās. Ebreju bēgļi no citām valstīm tika izvietoti nometnēs (internēti), viņi dzīvoja ciešamos apstākļos: ģimenes palika kopā, nometnēs bija skolas, notika kultūras un sabiedriskie pasākumi.

Itālijas okupētās teritorijas

1940. gada jūnijā Itālija kā Vācijas sabiedrotā karā iesaistījās karā, cerot izveidot jaunu Itālijas impēriju. Itālija okupēja daļu Dienvidslāvijas (1941), Grieķijas (1941) un nelielu daļu no Dienvidfrancijas (1942).

Lai gan Itālija bija Vācijas sabiedrotā, tā nelabprāt atbalstīja nacistu plānu iznīcināt Eiropas ebrejus. Itālija viennozīmīgi atteicās piedalīties genocīdā vai pieļaut ebreju deportācijas no Itālijas vai Itālijas okupācijas zonām Dienvidslāvijā, Grieķijā un Francijā uz nacistiskajām masu iznīcināšanas nometnēm. Itālijas virsnieki un ierēdņi parasti ebrejus aizsargāja, un ebrejiem Itālijas okupētās teritorijas bija salīdzinoši drošas. 1941.–1941. gadā tūkstošiem ebreju no vācu okupētajām teritorijām aizbēga uz Itāliju vai tās okupētajām teritorijām.

Vācu okupētie Itālijas apgabali

Militārie zaudējumi Ziemeļāfrikā un Rietumu sabiedroto iebrukums Sicīlijā un Dienviditalijā 1943. gadā sekmēja Musolīni diktatūras gāšanu. Karalis Viktors Emanuels III pavēlēja Musolīni apcietināt. Jaunais premjerministrs Pjetro Badoljo (Pietro Badoglio) 1943. gada septembrī risināja sarunas ar Rietumu sabiedrotajiem par karadarbības pārtraukšanu. Tad vācu spēki ātri okupēja lielāko daļu Centrālās Itālijas un Ziemeļitālijas. Musolīni tika atbrīvots no ieslodzījuma un iecelts par provāciskās marionešu valdības (tās sēdeklis atradās Salo pilsētā Ziemeļitālijā) vadītāju. Vācu spēki okupēja arī Itālijas okupācijas zonas Dienvidslāvijā, Grieķijā un Francijā.

Vācu okupācija radikāli mainīja ebreju stāvokli; lielākā daļa ebreju dzīvoja Ziemeļitālijā. Gandrīz nekavējoties vācu varas iestādes sāka ebreju deportācijas. 1943. gada oktobrī un novembrī vācieši deportēja Romas, Milānas, Dženovas, Florences, Triestas un citu lielāko Ziemeļitālijas pilsētu ebrejus. Ebreji tika ievietoti tranzītnometnēs un periodiski nosūtīti uz Aušvices Birkenavas iznīcināšanas nometni.

Vācu okupācijas laikā uz Aušvices Birkenavu un citām nometnēm tika deportēts aptuveni 8000 ebreju. Gandrīz 2000 ebreju tika deportēti no Rodas salas, kas pirms kara piederēja Itālijai. Vairāk nekā trīs ceturtdaļas deportēto tika nogalināti.

Vairāk kā 40 000 Itālijas ebreju izdzīvoja holokaustu, pateicoties apstāklim, ka Itālijas varas iestādes kavēja deportācijas un daudziem ebrejiem izdevās paslēpties vai aizbēgt uz valsts dienvidiem, uz sabiedroto okupācijas zonu. 1945. gada aprīļa beigās komunistiski orientētie partizāni sagūstīja fašistu vadoni jeb duči Musolīni un piesprieda viņam nāvessodu, kas arī tika izpildīts. 2. maijā Itālijā izvietotais vācu karaspēks padevās Rietumu sabiedrotajiem.

(Pēc: Italy, <http://www.ushmm.org>, aplūk. 2004, 2. dec.)

15. avots

Itālijas iedzīvotāju skaits (miljonos)

1900	32,4
1910	34,4
1920	36,4
1930	40,9
1940	44,5

(Sk.: Population of Italy, <http://www.tacitus.nu/historical-atlas/population/italy>, aplūk. 2004, 2. dec.)

16. avots

Holokausts Latvijā

Latvijas ebreju iznīcināšana 1941. gadā

[..] Latvijas ebreju iznīcināšanas vēsturē ir skaidri jānošķir divi posmi. Pirmais posms ir 1941. gada vasara, kad notika ebreju masveida iznīcināšana Latvijas lauku apvidos un ebreju vīriešu nogalināšana pilsētās. [...] Šajā fāzē ebreju iznīcināšana vēl nebija strikti centralizēta, drošības policijas vienības un to kolaboranti rīkoja akcijas Rīgā, Jelgavā, Daugavpilī, Rēzeknē un citviet. Lielāko daļu slepkavību īstenoja brīvprātīga vienība – t.s. Arāja komanda. Reizēm iznīcināšanas akcijās piedalījās Vērmahts, vācu jūrnieki (Liepājā) un atsevišķas 9., 13. un citu policijas bataljonu vienības. Nav pierādījumu bieži dzirdētam apgalvojumam, ka ebreju nogalināšana būtu notikusi jau pirms vācu karaspēka ierašanās Latvijā. Tomēr nevar noliegt, ka bez vietējo pašaizsardzības

(vēlāk palīgpolicijas) vienību līdzdalības ebreji lauku apvidos nebūtu “iztūrtī” tik ātri un tik pamatīgi, kā tas notika, bet pilsētās nebūtu iespējama brīvības atņemšana tādos apmēros.

Ebreju totālā etnociņa otrs periods sākās 1941. gada novembrī – decembrī. Ebreju iznīcināšana šajā posmā bija kļuvusi stingri centralizēta. To vadīja un pārraudzīja SS augstākā vadība Ostlandē atbilstoši instrukcijām no Berlīnes. Te vairs nevar būt runa par “vietējo iniciatīvu”, latviešu policijas un šucmaņu vienību piedalīšanās masu iznīcināšanas akcijās tika stingri kontrolēta. 1941. gada decembra beigās “galīgais risinājums” Latvijā faktiski bija īstenots: no tiem vairāk nekā 70 000 ebreju, kas Latvijā dzīvoja, sākoties vācu okupācijai, tikai 6000 bija palaimējies izbēgt no nāves – lielākoties tiem, kas atradās Rīgas “mazajā geto” un nelielās nometnēs Liepājā un Daugavpilī. 1943. gada rudenī, kad tika veikta izdzīvojušo ebreju pārvietošana uz Mežaparka koncentrācijas nometni, to skaits bija samazinājies vēl par 1500. Pēc gada, kad notika deportācijas uz nometnēm Vācijā, dzīvi bija ne vairāk kā 4000 Latvijas ebreju. No tiem tikai ceturtā daļa sagaidīja kara beigas. Aptuveni 400 ebreju izglāba viņi līdzpilsoņi – Latvijas iedzīvotāji.

[...] Jautājumu par Latvijas iedzīvotāju reakciju uz holokaustu ir aplūkojis vienīgi Andrievs Ezergailis. Ir jānoraida priekšstats par Latviju kā antisemītisku valsti. Iedzīvotāju vairākuma pasivitāti drīzāk noteica demokrātijas vājums Latvijā, ko vēl vairāk pastiprināja Ulmaņa režīms un padomju varas deportācijas, kas skāra liberālo inteliģenci un sociāldemokrātus. Nacistu terors deva pēdējo triecienu demokrātiskajiem spēkiem. Nemot vērā šos apstākļus, to cilvēku drosme, kas atbalstīja un slēpa ebrejus, neraugoties uz pašu un ģimenes locekļu dzīvības apdraudējumu, pelna vislielāko cieņu. Ebrejus glābušo neebreju skaits Latvijā kopā ar ģimenes locekļiem un atbalstītājiem sasniedz vairākus tūkstošus.

(Pēc: Vestermanis, Marģers. Extermination of the Latvian Jews in 1941. In: Crimes against humanity, <http://vip.latnet.lv>, aplūk. 2004, 23. okt.)

17. avots

Iedzīvotāju nacionālais sastāvs Latvijā 1935. gadā

(% no kopējā iedzīvotāju skaita)

Latvieši	75,50
Krievi	10,59
Baltkrievi	1,38
Ukraiņi	0,1
Polī	2,5
Ebreji	4,79

(Sk.: *Nacionālās un etniskās grupas Latvijā*. Rīga, 1996, 11. lpp.)

18. avots

Latvijas iedzīvotāju skaits (miljonos)

1897	2,0
1914	2,5
1925	1,8
1931	1,9
1939	1,9

(Sk.: <http://www.tacitus.nu/historical-atlas/population>, aplūk. 2004, 23. nov.)

20. avots

Holokausts Baltijā

Viens no apgabaliem, kas pilnībā izjuta to, ko nozīmē ebreju jautājuma “galīgais risinājums”, bija Baltijas valstis. Var teikt, ka holokausts – Eiropas ebreju totāla iznīcināšana – sākās Baltijā. Tieši tur Hitlera bendes sāka pirmās genocīda masu akcijas.

Holokaustu veicinošs faktors bija savā starpā cieši saistīts politikas, propagandas un aizspriedumu komplekss. Baltijas ebreju liktenis bija izlemts jau ar Molotova – Ribentropa pakta parakstīšanu 1939. gadā. Vācija 1940. gadā klasificēja Igauniju, Latviju un Lietuvu kā ienaidnieka teritoriju. Gadu vēlāk Vācija pārkāpa ar PSRS noslēgto līgumu un okupēja šīs zemes. Padomju okupācijas periods bija īss, bet pietiekams, lai vācu propagandas mašinērija varētu manipulēt ar Baltijas neebreju iedzīvotāju antikomunistiskajiem un nacionālistiskajiem noskaņojumiem. Īpaši Lietuvā, bet zināmā mērā arī Latvijā un Igaunijā pastāvēja antisemītisma bāze. Noteiktās vietējo iedzīvotāju grupās vācieši spēja šo attieksmi izmantot, lai rosinātu daļu iedzīvotāju sadarboties pret ebrejiem vērstos pasākumos. Viens no būtiskākajiem Baltijas holokausta aspektiem ir tas, ka vācieši spēja atrast bendes vietējo iedzīvotāju vidū. Pirms vācu iebrukuma Padomju Savienības teritorijā ebreji citās okupētajās teritorijās tika ieslodzīti geto un arī nogalināti, taču tas notika krieti vien lēnākos tempos un mazākā apjomā, nekā tas bija Baltijas valstīs. [..]

Ar 1939. gada Molotova – Ribentropa paktu Baltijas valstis tika piešķirtas PSRS, un 1940. gadā šajā reģionā ienāca padomju karaspēks. Kaut arī bija ebreji, kas atbalstīja komunisma iekārtu, kopumā viņi nebija tādi PSRS karoga vicinātāji un tanku bučotāji, kā viņus iztēloja vācu propagandas mašīna. Gluži otrādi, padomju vara slēdza ebreju skolas un apspieda ebreju kultūru. [...] 1941. gada 22. jūnijā vācieši sāka operāciju “Barbarossa” – iebrukumu Padomju Savienībā. [...] Vācu propagandas mašinērija darbojās ļoti prasmīgi, identificējot padomju varas nodarītos zaudējumus vietējiem iedzīvotājiem ar “židisko bolševismu”. Šī identifikācija bija spēcīgs līdzeklis, lai iebarotu vietējiem neebreju iedzīvotājiem antisemītismu. [...]

Nacistu nodoms bija izmantot Baltiju kā galveno masu genocīda vietu. Līdz ar to ebreji no citām zemēm tika nogādāti uz Baltiju iznīcināšanai, īpaši kara pirmajos gados. [...] Sākot jau ar pirmajām iebrukuma dienām pastiprinājās uz ebreju iznīcināšanu vērstā nacistu politika. Pirms iebrukuma Baltijā masu iznīcināšana netika īstenota tik visaptveroši. [...] Jau pirmajās vācu okupācijas dienās ebreji kļuva par nacistu upuriem. Tāpat kā Lietuvā, arī Latvijā ebreji nonāca vācu rīcības grupas A (*Einsatzgruppe A*) un tās vadītāja Valtera Štālekerā (*Walter Stahlecker*) rokās. Štālekerā pārraudzībā masu iznīcināšanā piedalījās latviešu vienība, kas pazīstama kā Arāja komanda. Ebreju iznīcināšana notika divās fāzēs. Pirmā norisēja no 1941. gada jūlija līdz oktobrim, kad tika iznīcināti lauku apvidu iedzīvotāji. Otrā fāze bija ebreju iznīcināšana pilsētās 1941. gada novembrī un decembrī. No aptuveni 70 000 Latvijas ebreju 1941. gada beigās dzīvi palikuši bija mazāk nekā desmitā daļa. Atlikušie bija nosūtīti uz geto, lai izmantotu kā vergu darbaspēku. 1944. gadā arī šie ebreji tika transportēti uz Vāciju, kur lielākā daļa gāja bojā. Lielākās Latvijas ebreju iznīcināšanas akcijas notika 1941. gada 30. novembrī un 8. decembrī, kad divās dienās Rumbulas mežā tika noslepkavots apmēram 25 000 Rīgas geto ieslodzīto ebreju. [...]

Kāpēc Baltijas ebreji kļuva par pirmo masu genocīda mērķi? Baltijas ebreji bija viegli identificējami – te sava loma bija gadsimtiem ilgušajai viņu autonomijai. Hitlera galīgais plāns

paredzēja visu Baltijas nevācu tautu pakļaušanu un to zemes piešķiršanu vāciešiem. Bez ebrejiem nacisti vērsās arī pret vietējiem iedzīvotājiem. Katrs, kurš neatbilda viņu priekšstatam par rases un ideoloģisko tīrību, bija paredzēts iznīcināšanai. Ebreji vienkārši bija pirmie upuri. Propagandas veiktā ebreju pielīdzināšana boļševikiem deva nacistiem "attaisnojošu" iemeslu un ļāva pastrādāt noziegumus bez negatīvas atbalss Baltijas neebreju iedzīvotāju vidū. Pamatā Baltijas valstīs nacisti atklāja, ka viņi varētu "atkratīties" no saviem drausmīgajiem noziegumiem. Starp tūkstošiem individuālu traģēdiju jāmin arī traģiskais ebreju kultūras zaudējums.

Pēc kara Baltijas valstīs sākās otrā padomju okupācija, un tās dēļ daudzi no šiem ar holokaustu saistītajiem jautājumiem te nekad netika uzdoti. Valstis, kas neatradās padomju varā, ir pētījušas holokaustu kā savas vēstures daļu, bet Baltijas valstīs trūka tās brīvības, kas nepieciešama, lai šos jautājumus kritiski izvērtētu. Vēsture tika pētīta caur komunistiskās ideoloģijas filtru, tai bija jāiekļaujas šajā perspektīvā. Vēl ir daudz pētāmu jautājumu, īpaši saistībā ar antisemītismu pirms okupācijas un atsevišķu vietējo iedzīvotāju un vāciešu atbildības līmeni holokausta norisēs.

(Pēc: Miller-Korpi, Katy. The Holocaust in the Baltics, <http://depts.washington.edu/baltic/papers/holocaust>, publ. 1998. gada maijā, aplūk. 2004, 2. dec.)

Holokausts dažādās Eiropas valstīs un reģionos

Nacistu plāns iznīcināt visus rasei nepiederīgos Eiropā netika pilnībā īstenots. Tāpat tas nebija vienādi efektīvs visās nacistiem pakļautajās Eiropas daļās.

Cilvēka izdzīvošana vai bojāeja holokausta laikā lielā mērā bija atkarīga no viņa **dzīves vietas**. Ebreji un čigāni, kas dzīvoja vācu tiešai pārvaldei pakļautajās teritorijās, bija vairāk apdraudēti nekā tie, kas dzīvoja vācu sabiedroto pārvaldītās zemēs. Liela nozīme holokausta upuru liktenī bija **apkārtējo iedzīvotāju, līdzpilsoņu attieksmei**. Būtiska loma glābšanā bija arī **dabas (ģeogrāfiskiem) apstākļiem**, piemēram, mežos un kalnos ebrejus varēja paslēpt no vajāšanām, bet neitrālo valstu tuvumam bija sava loma, lai nogādātu viņus drošībā. Svarīgs faktors bija **laiks**. Galīgā risinājuma pirmajos mēnešos vienkopus savākto ebreju izredzes izdzīvot bija daudz mazākas nekā tiem, kurus tas skāra vēlāk kara gaitā. Nekur citur nacistu politika nebija tik barga un brutāla kā tajās teritorijās, kas bija pakļautas tiešai nacistiskās Vācijas kontrolei.

Polijā pirms Otrā pasaules kara dzīvoja 3 250 000 ebreju (aptuveni 10% iedzīvotāju) un 50 000 čigānu. 20. gadsimta 20. un 30. gados valsts politika paredzēja vairākus pasākumus, lai mazinātu ebreju kapitāla lomu tirdzniecībā un finansēs, tomēr tas nekādā veidā nav pielīdzināms 1939. gadā uzsāktajām vācu organizētajām vajāšanām. Tikai neliela daļa poļu atbalstīja vajāšanas, bet cita neliela daļa centās palīdzēt upuriem paslēpties vai izķīlēt no Polijas. Tie, kas tika pieķerti, sniedzot palīdzību ebrejiem, tika nošauti, nereti kopā ar ģimeni vai pat visiem ciema iedzīvotājiem. Nemot vērā vācu varas ilgumu un bargumu Polijā, daudzās policijas vienības, kas tur atradās, un to, ka ebreji pirmskara periodā nebija asimilējušies valsts iedzīvotāju kopumā, holokausta laikā bojā gāja 90% Polijas ebreju un vismaz 16% čigānu.

Padomju Savienībā pirms kara dzīvoja aptuveni 3 000 000 ebreju. Pēc vācu uzbrukuma 1941. gada jūnijā daļa ebreju evakuējās dzīlāk PSRS iekšienē, tomēr simtiem tūkstoši nonāca nacistu pakļautībā. Okupētajās teritorijās nacisti propagandēja ebreju saistību ar boļševismu. Rīcības grupas (*Einsatzgruppen*) īstenoja ebreju iznīcināšanas akcijas, kā arī viņu koncentrēšanu un tai sekojošu izsūtīšanu uz darba un nāves nometnēm. Rezultātā bojā gāja vismaz 700 000 Padomju Savienības ebreju un 30 000 čigānu.

Baltijas valstis 1940. gadā bija okupējusi Padomju Savienība. Vācu propaganda rūpējās, lai iedzīvotāji ebrejus uzskatītu par padomju varas atbalstītājiem. Tam būtu jāpadara vieglāka ebreju ievietošana geto un iznīcināšana. Laikā, kad padomju okupācijas varu nomainīja vācu pārvalde (t.s. bezvaras periods), Lietuvā patiešām notika uzbrukumi ebrejiem. Kopumā Baltijas valstīs holokausta laikā gāja bojā aptuveni 80% no 245 000 ebreju un 35% no 7000 čigānu.

Vācijas (nacistu “paplašinātās” Vācijas, tajā ietverot arī Austriju, tāpat daļu Polijas un Čehoslovākijas) ebreji un čigāni 1941.–1942. gadā tika deportēti uz Austrumeiropas geto un nometnēm. Daži tūkstoši kara rūpniecībā iesaistīto no šāda likteņa izvairījās līdz pat 1943. gadam. Ar atsevišķu vāciešu palīdzību aptuveni 5000 ebreju izdevās paslēpties. “Galīgā risinājuma” priekšvakarā sākotnējās vācu zemēs bija palicis aptuveni 150 000 ebreju (no tiem bojā gāja 135 000), vairāk nekā 50 000 Austrijā (visi iznīcināti), 92 000 anektētajās čehu zemēs (no tiem nogalināti 78 000). Nogalināti tika arī 75% no 20 000 Vācijas čigānu, 58% no 11 200 Austrijas čigānu un 38% no 13 000 čigānu, kas dzīvoja Čehijai atņemtajās teritorijās.

Dienvidslāvija tika okupēta 1941. gada aprīlī un nekavējoties sadalīta. Liela tās daļa tika pārvērsta par jaunu Vācijas satelitalsti Horvātiju, bet citas teritorijas, galvenokārt Serbija, tika pakļautas tiešai vācu pārvaldei. Ebreji tika vainoti partizānu uzbrukumos vācu armijai, atriebujoties vācieši nošāva tūkstošiem ebreju, čigānu un komunistu. Dzīvi palikušie tika savākti un iznīcināti gāzes furgonos. 1942. gada jūnijā vācu militārās pārvaldes vadītājs ziņoja, ka ebreju un čigānu problēma ir atrisināta. Patiesībā simtiem ebreju un čigānu slēpās kalnos pie partizāniem. Pārējie – aptuveni 24 000 ebreju un 1000 čigānu – tika nogalināti Serbijā.

Horvātija īstenoja etnisko tīrīšanu, kas bija vērstā pret serbiem, ebrejiem un čigāniem. 1941. gadā ebreji un čigāni tika ieslodzīti koncentrācijas nometnēs, un nākamajā gadā pēc vācu pieprasījuma sākās to izsūtīšana. Atšķirībā no citām valstīm liela daļa (aptuveni 75%) ebreju tika nogalināti pašā Horvātijā. Tieks lēsts, ka kopējais upuru skaits varētu būt: aptuveni 500 000 serbu, 25 000 čigānu un 32 000 ebreju (aptuveni 80% no kopējā ebreju skaita).

Vienlaikus ar Dienvidslāviju tika okupēta **Grieķija**. Daļa tās teritorijas tika pievienota Vācijas sabiedrotajai Bulgārijai, pārējā teritorija sadalīta Itālijas un Vācijas okupācijas zonā. Lielākā daļa Grieķijas ebreju dzīvoja vācu zonā, un 1943. gadā viņi tika ievietoti geto Salonikos un vēlāk deportēti uz Poliju. Par “galīgā risinājuma” upuriem kļuva aptuveni 80% no 73 000 Grieķijas ebreju un nezināms skaits čigānu.

Vācijas sabiedrotā **Ungārija** tiešā vācu pakļautībā nonāca tikai 1944. gada pavasarī. Līdz tam Mikloša Hortija valdība izdeva atsevišķus pret ebrejiem vērstus likumus, bet atteicās piedalīties “galīgā risinājuma” īstenošanā. Uz vācu kontrolētajām teritorijām tika izsūtīti tikai tie ebreji (aptuveni 20 000), kam nebija Ungārijas pilsonības. 725 000 Ungārijas ebreju bija drošībā līdz 1944. gada sākumam, kad Hitlers uzzināja, ka Ungārijas valdība gatavojas slēgt separātu mieru ar Rietumu sabiedrotajiem. Martā valsts tika okupēta, un Budapeštā ieradās pats Ādolfs Eihmans, lai personiski kontrolētu “galīgā risinājuma” īstenošanu. Aprīlī tika izveidoti geto, bet mēnesi vēlāk sākās deportācijas. Daļa ebreju un čigānu tika nosūtīta uz darba nometnēm, tomēr vairums gāja bojā Aušvicā. Tie ebreji, kas netika izsūtīti, darba bataljonos veidoja ierakumus cīņām pret Sarkano armiju. Kopumā bojā gāja 2/3 Ungārijas ebreju un vismaz tūkstotis čigānu.

Slovākija par piedalīšanos Čehoslovākijas sagrāvē 1939. gadā tika apbalvota ar “neatkarību”. Tādā veidā tika radīta Vācijas satelītvalsts, kas holokausta īstenošanā sadarbojās ar Vāciju. Laikā no 1942. gada marta līdz jūnijam aptuveni 56 000 no 89 000 Slovākijas ebreju tika nosūtīti uz Poliju, bet tad valsts vadītāji izdzirdēja runas par iznīcināšanas nometnēm un Vatikāna spiediena dēļ deportācijas pārtrauca. No 1942. gada jūnija līdz augustam lielākā daļa atlikušo ebreju tika ieslodzīta darba nometnēs Slovākijā, kas salīdzinājumā ar vācu nometnēm bija daudz humānākas. 1944. gada augustā pēc partizānu rīkota nesekmīga apvērsuma vācieši pārņēma kontroli Slovākijā un atsāka deportācijas. Kopumā holokaustā bojā gāja vismaz 60 000 (68%) Slovākijas ebreju un 400 čigānu.

Atlikušās Vācijas sabiedrotās Austrumeiropā – Bulgārija un Rumānija – atteicās izsūtīt savus ebrejus uz iznīcināšanas nometnēm Polijā, un, tā kā Vācija tās nekad neokupēja, šīs valstis arī nebija spiestas to darīt. **Bulgārija** uzstāja, ka savu “ebreju problēmu” tā risinās pati. Risinājums izpauðās kā pret ebrejiem vērsta likumdošana, kas bija salīdzinoši maiga. Kaimiņvalstu ebreji Bulgārijā meklēja patvērumu, kā rezultātā kara beigās tur bija vairāk ebreju nekā pirms kara. Izņēmums bija Bulgārijai pievienotās Grieķijas un Dienvidslāvijas daļas – tur dzīvojošie ebreji (viņu bija vairāk nekā 11 000) tika izsūtīti uz Poliju.

Līdzīgi kā Bulgārija, arī **Rumānija** atteicās izsūtīt savus ebrejus (aptuveni 441 000) uz Poliju. Galvenais iemesls tam bija nacionālais lepnums – rumāniem nepatika vācu augstprātīgā attieksme un kavēšanās sniegt militāru palīdzību cīņās ar Padomju Savienību. Atšķirīga situācija bija Besarābijā, ko 1940. gadā bija okupējusi Padomju Savienība. Tās 300 000 ebreju tika vainoti sadarbībā ar padomju varu, un, atriebujoties par to, rīcības grupu (*Einsatzgruppen*) vīri nogalināja tūkstošiem ebreju un arī čigānu, bet pārējos ieslodzīja geto Rumānijas okupētajā Ukrainas daļā. Kopumā tika iznīcināts vismaz 121 000 ebreju un vismaz 19 000 čigānu.

Rietumeiropā apstākļi bija daudzējādā ziņā pavisam atšķirīgi. Tā kā te ebreju bija mazāk, vācieši vispirms uzsāka Austrumeiropas ebreju vajāšanu. Okupētājās Rietumeiropas teritorijās **vācu varas pārstāvju bija daudz mazāk**. Tā kā smagākās cīņas notika Austrumos, Rietumos atstātie policijas spēki bija salīdzinoši nelieli. Rietumeiropas ebreji lielākoties bija **asimilējušies vietējā sabiedrībā**, kas ļāva tiem vieglāk izvairīties no vajāšanas. Rietumeiropā antisemītisma līmenis bija zemāks, līdz ar to ebrejiem bija lielākas cerības uz vietējo iedzīvotāju palīdzību. Visbeidzot, vairākas Rietumeiropas zemes **robežojās ar neitrālajām valstīm**, kas holokausta upuriem varēja sniegt patvērumu. Tomēr arī dažādās Rietumeiropas valstīs holokausts noritēja atšķirīgi.

350 000 **Francijas** ebreju un 40 000 šīs valsts čigānu veidoja lielākās šāda veida kopienas Eiropā. Čigāni un ārzemju ebreji tika ieslodzīti koncentrācijas nometnēs Francijā un 1942. gadā izsūtīti uz Poliju. Viši valdība nelabprāt gribēja deportēt Francijas ebrejus, tomēr tā piekāpās vācu spiedienam. Holokausta laikā bojā gāja aptuveni 20% Francijas ebreju. Pārējo ebreju izglābšana bija iespējama, pateicoties salīdzinoši plašajām reti apdzīvotajām zemēm valsts rietumos un dienvidos, kur, sākoties okupācijai, devās daudzi ebreji Tur draudzīgi noskaņoti iedzīvotāji palīdzēja ebrejiem doties uz neitrālo Šveici vai kaimiņvalsti Spāniju. Liela nozīme bija notikumiem frontē. Deportācijas vispirms skāra ārzemju ebrejus, kuru liktenis francūžus uztrauca salīdzinoši mazāk. Kad bija jāsāk vietējo ebreju pārvietošana, Francijas iedzīvotāji vairs neticēja, ka Vācija varētu uzvarēt karā, un aizvien spēcīgāk sāka pretoties. Vietējā policija kļuva neuzticama, un vācu spēku Francijā bija pārāk maz, lai veiktu šo uzdevumu.

Nīderlandes iedzīvotājus nacisti uzskatīja par āriešiem, kam eventuāli būtu jāiekļaujas reihā, tādēļ tur tika izveidota civilpārvalde Austrijas nacista Artūra Ceisa-Inkvarta vadībā. Vairums holandiešu neatbalstīja šīs valdības pret ebrejiem vērstos pasākumus, un tad, kad 1941. gada februārī vairāki simti Nīderlandes ebreju tika izsūtīti uz Vācijas koncentrācijas nometnēm, arodbiedrības sarīkoja ģenerālstreiku. Tas bija unikāls notikums Otrā pasaules kara laikā. Ebrejus tas gan neglāba, un vācu kontrole pastiprinājās vēl vairāk. Ebreju glābšanu apgrūtināja lielais iedzīvotāju blīvums, neitrālo valstu attalums un vācu okupācijas perioda ilgums. Nīderlandē tika slēpti aptuveni 26 000 ebreju. Kopumā holokausta laikā bojā gāja 75% no 140 000 ebreju, kas dzīvoja Nīderlandē 1940. gadā, un puse no 500 čigāniem.

Belgijā daudzējādā ziņā situācija bija līdzīga – nelielā, blīvi apdzīvota zeme, kas atradās tālu no droša patvēruma. Tomēr te holokaustu pārdzīvoja aptuveni 60% no 66 000 ebreju, kas tur atradās kara sākumā. Sākotnējā plānā nebija paredzēts Belģiju anektēt, tāpēc tur tika ierīkota militāra pārvalde. Izmantojot armijas salīdzinošo vienaldzību rasu politikas jautājumos, Belģijas varas iestādes atteicās īstenot daļu pasākumu, kas bija vērsti pret ebrejiem. Neraugoties uz to, holokausta laikā bojā gāja vismaz 25 000 ebreju un 350 čigānu (60% no kopskaita).

Dānija ir slavena ar to, ka gandrīz visi 8000 tās ebreju tika izglābti, pārsūtot viņus laivās uz neitrālo Zviedriju. Tas bija iespējams, pateicoties īpašajiem apstākļiem, kas bija vācu okupētajā Dānijā. Līdz 1943. gadam okupācijas režīms bija ļoti maigs, jo Vācijai bija svarīga dāņu lauksaimniecības politika, un dāņi neradīja problēmas. Vācieši arī atturējās izsūtīt Dānijas ebrejus, jo apzinājās, ka dāņi reaģēs naidīgi. Iespējams, situācija būtu savādāka, ja Dānijā ebreju skaits būtu bijis lielāks. Vācu un dāņu attiecības mainījās 1943. gadā, kad vācu prasības kļuva stingrākas un sākās dāņu pretestība. Kad tika gatavota ebreju deportācija, dāņi organizēja ebreju pārsūtīšanu uz Zviedriju zvejnieku laivās. Tas bija iespējams, jo nelielā ebreju kopiena bija koncentrēta galvenokārt Kopenhāgenas apkārtnē, Zviedrija, kas bija gatava pieņemt bēgļus, atradās netālu, un vācieši nebija vienisprātis par to, ko darīt ar Dānijas ebrejiem. Rezultātā bojā gāja mazāk kā simts Dānijas ebreju.

Itālija bija vienīgā no Rietumeiropas valstīm, kas karu sāka kā Vācijas sabiedrotā. Tomēr atšķirībā no Hitlera Musolini nebija antisemīts, un liela daļa no 48 000 Itālijas ebreju viņu atbalstīja. Rasu likumi, kas tika izdoti 30. gados, lai nostiprinātu savienību ar Vāciju, bija tikai vāja Vācijas parauga atblāzma. Otrā pasaules kara gados drošībā bija ne tikai Itālijas ebreji, bet arī tie, kas atradās Itālijas okupācijas zonā Francijā, Grieķijā un Dienvidslāvijā. Vairāki tūkstoši ebreju, kuriem nebija pavalstniecības, tika ievietoti koncentrācijas nometnēs, tomēr viņi tika pasargāti no ļaunākā. Situācija mainījās 1943. gadā pēc Rietumu sabiedroto iebrukuma Sicīlijā. Septembrī Itālija padevās, un Vācija, lai apturētu ienaidnieka virzīšanos uz ziemeļiem, pārņēma kontroli Centrālajā Itālijā un Ziemeļitālijā. SS uzsāka tur dzīvojošo 35 000 ebreju vajāšanu, bet tas nebija viegli. Itāļi nicināja vāciešus un palīdzēja ebrejiem slēpties un bēgt uz Šveici. Kopumā holokausta laikā bojā gāja aptuveni 8000 ebreju (mazāk nekā sešā daļa no ebreju kopskaita) un 1000 čigānu (4% no kopskaita).

Gandrīz puse no 1700 **Norvēģijas** ebrejiem pārgāja uz Zviedriju, daži spēja paslēpties, bet aptuveni puse tika arestēta un nosūtīta uz Aušvicu. Bojā gāja 762 ebreji. Vācijas sabiedrotās **Somijas** rīcība bija noteikta – tā atteicās izdot kādu no saviem 2000 ebrejiem, izdoti tika tikai astoņi no aptuveni 300 ārzemju ebrejiem, no šiem izdotajiem izdzīvoja tikai viens. **Luksemburga** tika anektēta 1940. gadā, un tās 3500 ebreji un 200 čigāni piedzīvoja tādu pašu likteni kā holokausta upuri reihā. Aptuveni puse no viņiem gāja bojā.

Apkopojuma nodarbība

1. avots

Rīga: ebreju gara dzintars nekad nav pārstājis mirdzēt

"Rīga: ebreju gara dzintars nekad nav pārstājis mirdzēt"

(“Riga: The Amber of Jewish Spirit Has Never Stopped Glowing”)

Sāras Abigailas zīmējums (1998): interpretācija par to, kas ir holokausts.

(www.abigailsrab.co.za/myart/Holocaust/riga, aplūk. 2004, 2. dec.)

2.

Привѣтъ изъ Либавы
Gruss aus Libau.

Synagoge.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

11.

13.

14.

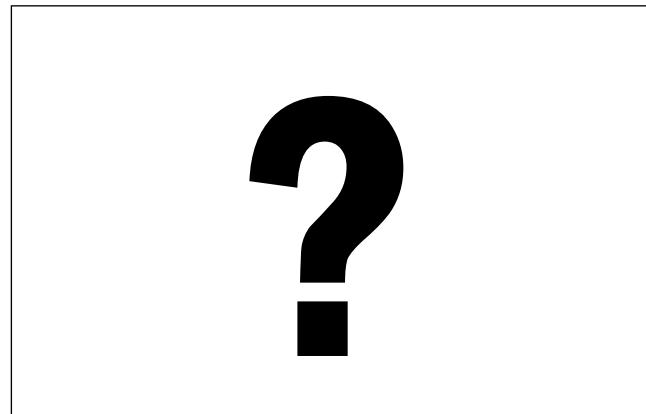
15.

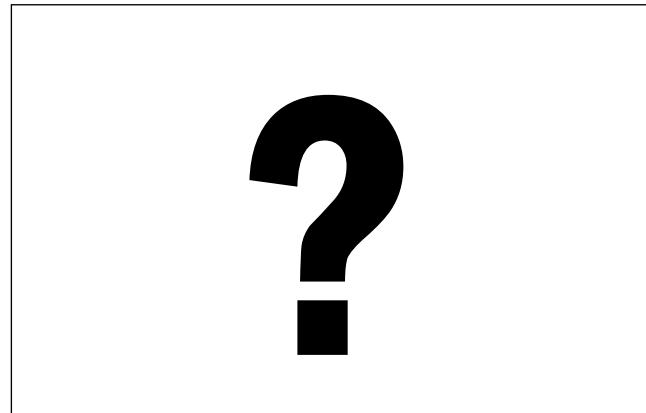
14.

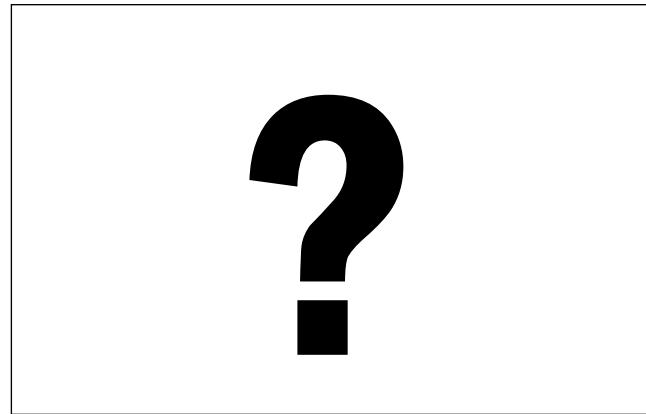
15.

16.

17.

Biežāk sastopamo jēdzienu skaidrojumi

abvērs (vācu val. *Abwehr*) – vācu bruņoto spēku (vērmahta) militārās izlūkošanas un pretizlūkošanas dienests.

akcija (vācu val. *Aktion*) – viena no holokausta īstenošanas galvenajām formām, nacistu un viņu kolaborantu veikta operācija, kas ietvēra ebreju sapulcēšanu, nogādāšanu nogalināšanas vietā un iznīcināšanu (nošaušanu). Latvijā notika dažas lielas akcijas (Rumbulas akcija, Biķernieku akcija), bet lielākā daļa iznīcināšanas akciju bija krieti mazākas (20–30 upuru).

antisemītisms – rasistiska teorija un prakse, kas izpaužas kā pret ebrejiem vērstais nacionālais un reliģiskais naids. Antisemītisms iztēlo ebrejus kā vispasaules sazvērniekus, visa pasaulgā ļaunuma sakni. Antisemītisma ideju izplatību un tā mantojuma radikalizēšanu nacistiskajā Vācijā daudzi uzskata par vienu no galvenajiem faktoriem ebreju masveida iznīcināšanas skaidrojumā.

ārieši, āriešu rase (angļu val. *Aryans, Aryan race*). 19. gadsimtā jēdzienu “ārieši” attiecināja uz tautām, kuru valoda pieder pie indoeiropiešu valodu saimes. Nacisti šo terminu lietoja, runājot par ziemeleiropiešu izcelsmes cilvēkiem (nordiskā rase). Viņu mērķis bija izvairīties no tā, ko viņi uzskatīja par “ģermāņu rases bastardizāciju”, t.i., saplūšanu ar citām rasēm, “rases tīrības” zudumu. Tādēļ par vienu no svarīgākajiem uzdevumiem nacisti uzskatīja vācu asins tīrības saglabāšanu. (Sk. **Nirnbergas likumi**.)

Vadoties pēc šādiem principiem, nacisti īstenoja ļoti stingru rasu politiku. Visas tautas tika iedalītas augstākās un zemākās. Ebreji atradās šīs hierarhijas pašā zemākajā līmenī, tādēļ tos bija paredzēts iznīcināt pilnībā. Turpretī salīdzinoši maigais okupācijas režīms Dānijā tiek izskaidrots ar to, ka dāņus nacisti uzskatīja par nordiskās rases pārstāvjiem.

atlase, selekcija – eifēmisms, ar ko nacisti apzīmēja procesu, kurā izšķiroja, kurus upurus sūtīt nāvē uz gāzes kamerām un kurus vēl kādu laiku saglabāt dzīvus, nosūtot piespedu darbā.

“Barbarosa” (vācu. val. “*Barbarossa*”) – nacistiskās Vācijas plāns uzbrukumam Padomju Savienībai. Izstrādāts 1940. gada jūlijā, apstiprināts 1940. gada decembrī un sākts īstenot 1941. gada 22. jūnijā, kad Vācijas un tās sabiedroto spēki veica izvērstu uzbrukumu, šķērsojot PSRS robežu plašā frontes līnijā, kas sniedzās no Baltijas jūras līdz Melnajai jūrai. Uzbrukums pārsteidza Padomju Savienību nesagatavotu – PSRS vadītāji uzticējās 1939. gada 23. augustā noslēgtajam neuzbrukšanas līgumam (t.s. Molotova – Ribentropa paktam). Barbarosas plāna pamatā bija t.s. zibenskara ideja – īsā laikā sakaut padomju spēkus. Taču šī ideja netika īstenota.

Holokausta kontekstā būtiski ir tas, ka Eiropas ebreju iznīcināšanu Hitlers saistīja ar Barbarosas plāna īstenošanu – pirmie masveidā tika nogalināti tieši Padomju Savienības teritorijā dzīvojošie ebreji. Vācijas armijai pa pēdām sekoja speciālas **rīcības grupas**, kuru uzdevums bija veikt vietējo ebreju iznīcināšanas akcijas.

deportācija – civiliedzīvotāju piespedu izsūtīšana, pārvietošana. Deportācijas valsts iekšējo problēmu risināšanā parasti izmanto nedemokrātiski režīmi.

Nacistu režīma laikā par deportācijām tika saukta ebreju, čigānu un dažu citu iedzīvotāju grupu (nacistu upuru) transportēšana uz Austrumeiropas teritorijām ar mērķi nogalināt viņus uzreiz pēc atvešanas (nogādājot iznīcināšanas nometnē vai tieši nošaušanas vietā, piemēram, mežā) vai vēlāk (piemēram, uz zināmu laiku izmitinot viņus kādā Austrumeiropas geto vai koncentrācijas nometnē).

Deportācijas tika nosauktas par iedzīvotāju “pārvietošanu” uz austrumiem, neatklājot to patieso mērķi – nogādāt upurus nāves vietā.

Deportētie tika transportēti ar vilcienu vai – ja dzelzceļa tīkla nebija vai arī attālums bija neliels – ar kravas mašīnu, bet dažreiz upuri bija spiesti noiет visu ceļu kājām, rokās nesot līdzņemšanai atļauto mantu minimumu.

Uz Latviju tika deportēts vairāk kā 20 000 ārzemju ebreju, galvenokārt no Vācijas, Austrijas, Čehoslovākijas, Ungārijas.

Latvija deportācijas iepazina vēl pirms nacistiskās okupācijas, kad 1941. gada 14. jūnijā padomju varas iestādes deportēja apmēram 15 000 Latvijas pilsoņu uz Sibīriju.

dzeltenā zvaigzne, Dāvida zvaigzne – sk. **stigmatizācija**

einzacgrupa (vācu val. *Einsatzgruppe*) – sk. **rīcības grupa**

eksekūcija (latīnu val. *executio* 'izpildīšana') – soda, it īpaši nāvessoda izpildīšana. Nacistu leksikā – eifēmisms vārdam “nogalināšana”.

fašisms (latīnu val. *fascio* ‘saišķis, kopums’) – galēji labēja politiskā ideoloģija un prakse, kas radās virknē Eiropas valstu (galvenokārt Itālijā, Vācijā, Francijā) pēc Pirmā pasaules kara. Fašisma ideoloģijas centrā ir tauta, kas tiek izprasta kā ar augstāko gribu apveltīta pārindividuāla kopa, kas pilda īpašu vēsturisko misiju. Fašisms attīsta ideju par totalitāru valsti, kas pilnībā pakļauj indivīdu. Tautas gribas īstenošanā uzsver vardarbības lomu iekšpolitikā un starptautiskajā politikā. Fašisms radās kā reakcija uz Lielās franču revolūcijas idejām, īpaši asi noliedzot demokrātijas ideju un uzsverot autoritāra līdera (dučes, firera) lomu.

galīgais risinājums (vācu val. *Endlösung*; angļu val. *final solution*) – eifēmisms, kas maskē nacistu plānu iznīcināt Eiropas ebrejus (“ebreju jautājuma galīgais risinājums”). Sākot ar 1941. gada decembri, ebrejus sūtīja iznīcināšanai uz Austrumeiropu – sākumā viņus nošāva, vēlāk iznīcināja **nāves nometņu** gāzes kamerās.

gestapo (saīsinājums vācu val. *Geheime Staatspolizei*) – valsts slepenpolicija nacistiskajā Vācijā.

getto (itāļu val. *ghetto*). Veicot pretebreju politikas otro posmu (pirmais bija tiesību ierobežošana), nacisti sāka pārvietot ebrejus no viņu mājām un dzīvokļiem un izmitināt vienā pilsētas daļā – geto. Geto tika norobežots no pārējās pilsētas ar augstu mūri vai dzeloņdrāšu žogu, un jebkāda saskarsme starp geto un pilsētas “āriešu daļu” tika aizliegta.

Tiek uzskatīts, ka viens no geto mērķiem bija apzināt visus ebrejus un koncentrēt viņus

vienkop, kas turpmāk atvieglotu to iznīcināšanu. Tāpēc daudzviet geto pastāvēja īsu laiku un drīz vien pēc “galīgā risinājuma” pieņemšanas tika likvidēti, bet ebreji pārvietoti uz iznīcināšanas un koncentrācijas nometnēm. Taču jau geto laikā ebreju mirstība bija ļoti augsta, jo geto valdīja slimības, bads un aukstums.

Kopumā nacisti bija izveidojuši ap 400 geto visā Eiropā. Lielākais bija Varšavas geto ar 450 000 iemītnieku. Latvijā geto bija izveidoti Rīgā, Liepājā, Daugavpilī, lielākais bija Rīgas geto (29 000 iemītnieku, pastāvēja no 1941. gada rudens līdz 1943. gada vēlam rudenim).

holokausts (no sengrieķu val. *holokauston* ‘viss sadedzis’) – ebreju masveida iznīcināšana, ko veica nacisti. Ivritā holokaustu dēvē par *Shoah* – plaša mēroga nelaimi, katastrofu. Otrā pasaules kara gados nacisti iznīcināja 6 000 000 Eiropas ebreju, t.i., apmēram divas trešdaļas no pirmskara ebreju skaita. Šajā laikā arī citi indivīdi un grupas tika vajāti un pakļauti smagām ciešanām vai iznīcināti, taču tikai ebreji tika nolemti pilnīgai un galīgai iznīcināšanai kā tauta.

iznīcināšanas nometnes (angļu val. *extermination camps*) – nacistu ierīkotās nometnes masu iznīcināšanai, kurās nonāca ebreji un arī citas grupas (piemēram, čigāni, padomju karagūstekņi, psihiski slimie u.c.). Pazīstamas arī ar nosaukumu “nāves nometnes”. Iznīcināšanas nometnes bija Aušvicas Birkenava (*Auschwitz-Birkenau*), Belžeca (*Belzec*), Helmno (*Chelmno*), Majdaneka (*Majdanek*), Sobibora (*Sobibor*) un Treblinka. Visas iznīcināšanas nometnes atradās okupētās Polijas teritorijā.

Atšķirībā no koncentrācijas nometnēm, kas paredzēja “iznīdēšanu caur darbu”, iznīcināšanas nometņu mērķis bija turp nogādāto upuru tūlītēja iznīcināšana. Tā kā iznīcināšanas procesā tika ieviestas pat masu ražošanas metodes, literatūrā šīs nometnes bieži tiek sauktas par “nāves fabrikām”. Kopumā iznīcināšanas nometnēs tika nogalināti 3 miljoni cilvēku.

“Jad Vašem” sk. “*Yad Vashem*”

Judenrat – ebreju pārstāvju padome kopienās un geto. Šīs padomes iedibināja nacisti, lai panāktu savu norāžu izpildi.

judenfrei (vācu val. ‘brīvs no ebrejiem’), **judenrein** (vācu val. ‘tīrs no ebrejiem’) – vācu okupācijas laikā pie pilsētu vai citu apdzīvotu vietu robežām izlikta zīme, kas norāda, ka šajā teritorijā visi ebreji ir vai nu nogalināti, vai deportēti.

kapo – ieslodzītais, kas ir atbildīgs par ieslodzīto grupu nacistu koncentrācijas nometnē.

kolaborācija (angļu val. *collaboration*) – sadarbošanās ar ienaidnieku, okupantiem; Otrā pasaules kara gados – sadarbošanās ar nacistiem vai to sabiedrotajiem.

Antisemitisms, nacionālisms, etniskais naids, antikomunisms u.c. motīvi ir iemesls tam, ka daļa okupēto valstu iedzīvotāju sadarbojās ar nacistiem, palīdzot īstenot ebreju genocīda politiku. Kolaboranti līdzās nacistiem veica visbriesmīgākos “galīgā risinājuma” noziegumus. Īpaši liels kolaborantu skaits bija Baltijas valstīs un Ukrainā.

Ar nacistiem sadarbojās arī virkne valstu, kas bija Vācijas sabiedrotās Otrā pasaules kara laikā, piemēram, Bulgārija, Itālija, Horvātija, Rumānija, Slovākija, Ungārija.

koncentrācijas nometne (angļu val. *concentration camp*) – varai nevēlamu personu koncentrēšanas un izolēšanas vieta. Koncentrācijas nometnes bija nacistu režīma raksturīgs elements. Pirmās nometnes tika izveidotas Vācijā uzreiz pēc Hitlera nākšanas pie varas (apstiprināšanas kanclera amatā) 1933. gada janvārī. To mērķis bija izolēt un koncentrēt vienkop režīma

pretiniekus (Vācijas komunistus, sociālistus, sociāldemokrātus). Sākoties tuvāko Eiropas valstu aneksijai un okupācijai, koncentrācijas nometņu tīkls paplašinājās, palielinājās arī tajās nonākušo cilvēku loks un skaits – koncentrācijas nometnēs tika ieslodzīti visi tie, kurus nacistu ideoloģija atzina par kaitīgām un iznīdējamām grupām – pirmām kārtām ebreji, kā arī čigāni, homoseksuāļi, Jehovas liecinieki, kara gūstekņi un citi t.s. asociālie elementi.

Nometnēs ieslodzītie mira no fiziskās pārpūles, bada, aukstuma un slimībām, kā arī no necilvēciskas apiešanās. Nometnēs veica nežēlīgus medicīniskos eksperimentus, kuru rezultātā gūstekņi tika inficēti ar bīstamām slimībām, mira neveiksmīgu operāciju rezultātā utt. Pirmās trīs koncentrācijas nometnes, ko izveidoja nacisti, bija Dahava (*Dachau*; atradās netālu no Minhenes), Būhenvalde (*Buchenwald*; netālu no Veimāras) un Zaksenhauzena (*Sachsenhausen*; netālu no Berlīnes).

Sabiedroto armijai pārejot uzbrukumā, 1944. gadā sākās pakāpeniska koncentrācijas nometņu atbrīvošana. Liela daļa ieslodzīto, kas sagaidīja atbrīvošanas dienu, diemžēl nomira pāris nedēļu laikā, jo cilvēki bija pārāk izvārguši, lai spētu izdzīvot.

Kristāla nakts (vācu val. *Kristallnacht*) jeb Sasisto stiklu nakts – grautiņš (pogroms), kuru uzsāka nacisti 1938. gada 9.–10. novembrī. Visā Vācijā un Austrijā tika dedzinātas sinagogas un citas ebreju institūcijas, tika izpostīti un izlaupīti ebreju veikali. Vienlaikus aptuveni 35 000 ebreju vīriešu tika nosūtīti uz koncentrācijas nometnēm. “Attaisnojums” šiem pasākumiem bija Vācijas vēstniecības darbinieka Parīzē Ernsta fon Rāta (*Ernst von Rath*) nogalināšana, ko veica 17 gadus vecs Polijas ebreju pusaudzis Heršels Grīnspeens (*Grynszpan*), kura vecākus bija ieslodzījuši nacisti.

Mein Kampf (“Mana cīpa”) – Ādolfa Hitlera sarakstīts autobiogrāfisks darbs (1923), kas tapis laikā, kad tā autors pēc Alus puča bija ieslodzīts Landsbergas cietoksnī. Šajā grāmatā Hitlers izklāsta savas domas, uzskatus un plānus par Vācijas nākotni. Viss, tostarp ārpolitika, ir balstīts viņa “rasu ideoloģijā”. Vāciešiem, kuri pieder pie “augstākās” – āriešu rases, ir tiesības uz plašāku dzīves telpu (*Lebensraum*) austrumos, ko šobrīd apdzīvo “zemākā” rase – slāvi. Visu grāmatu caurauž apsūdzības ebrejiem par to, ka viņi esot visa ļaunuma sakne; ebreji tiek identificēti ar bolševikiem un vienlaikus ar starptautisko kapitālismu. Sākumā cilvēki, kas lasīja Hitlera grāmatu (izņemot tos, kas bija dedzīgi viņa sekotāji), neuztvēra to nopietni, bet uzskatīja par maniaka murgiem.

nacisms, nacionālsociālisms (vācu *Nationalsozialismus*), vācu fašisms – Nacionālsocialistiskās vācu strādnieku partijas (NSVSP) ideoloģija, politika un praktiskā darbība.

nacisti – Nacionālsociālistiskās vācu strādnieku partijas (NSVSP) biedri un atbalstītāji.

Nirnbergas likumi – 1935. gada septembrī nacistu partijas nacionālā konventa laikā tika pieņemti divi pret ebrejiem vērstī likumi. Pirmais – Reiha pilsonības likums – atņēma ebrejiem Vācijas pilsonību un visas ar to saistītās tiesības. Otrais – Vācu Asins un goda aizsardzības likums noteica ebrejiem daudzus ierobežojumus: pasludināja ārpus likuma ebreju un neebreju laulības, aizliedza ebrejiem algot kalpones vācietes, aizliedza ebrejiem izkārt Vācijas karogu u.c.

Diviem galvenajiem likumiem bija pievienoti vairāki papildu noteikumi, kuri veidoja pamatu tam, lai izspiestu ebrejus no visām Vācijas politiskās, sociālās un ekonomiskās dzīves jomām. Nirnbergas likumi rūpīgi definēja, kas ir ebreji. Tā rezultātā daudzi vācieši ar jauktiem

senčiem (arī tad, ja ebreji bija viņu vecvecāki) tika pakļauti antisemītiskai diskriminācijai. Šādus cilvēkus ar jauktiem senčiem sauca par *Mischlinge* (jauktenis).

Ostlande – mākslīgi radīts politiskais jēdziens nacistu iekaroto Austrumu teritoriju apzīmēšanai un vietējo nosaukumu izskaušanai. Ostlande sastāvēja no Latvijas, Lietuvas, Igaunijas un Baltkrievijas ģenerālapgabaliem. Ostlande tika nodibināta 1941. gada 16. jūlijā, bet pasludināta tikai pēc četriem mēnešiem – 1941. gada novembrī. Ostlandi pārvaldīja reihskomisariāts, bet tās ģenerālapgabalus – ģenerālkomisariāts. Ģenerālapgabali bija sīkāk iedalīti apgabalos (Latvijā to bija seši), kurus pārvaldīja gebītskomisariāts.

partizāni – nelegālu bruņotu vienību kaujinieki, galvenokārt vietējie iedzīvotāji, kas veic organizētu bruņotu cīņu pret okupantiem ienaidnieka aizmugurē. Partizāni iesaistās dažādās kaujas operācijās, veic sabotāžas aktus u.tml. Otrā pasaules kara laikā ar šo terminu apzīmēja pretošanās cīņas dalībniekus teritorijās, kuras bija okupējuši nacisti.

rīcības grupa, operatīvā grupa, iznīcinātāju grupa, einzacgrupa (vācu val. *Einsatzgruppe*) – mobilās vienības, kas sekoja Vācijas armijai (vērmahtam) pa pēdām iekarotajās PSRS teritorijās un veica režīmam “naidīgo” cilvēku, pirmām kārtām ebreju, čigānu, invalīdu, padomju karagūstekņu u.c. apcietināšanu un iznīcināšanu. Rīcības grupas darbojās RSHA pakļautībā. Bija četras rīcības grupas (A, B, C un D).

Latvijā darbojās rīcības grupa A (*Einsatzgruppe A*), kuru vadīja Valters Štālekers. Ar vietējo kolaborantu līdzdalību einzacgrupa veica masu nošaušanas akcijas, iznīcinot Latvijas ebrejus. Lielākās akcijas notika Rīgā 1941. gada 30. novembrī un 8. decembrī, kad Rumbulā tika nošauti aptuveni 24 000 – 25 000 Rīgas geto iemītnieku.

RSHA (saīsinājums no vācu val. *Reichssicherheitshauptamt*) – Reiha Galvenā drošības pārvalde, kuras sēdeklis atradās Berlīnē. Tieši RSHA un tās plaši sazaroto SD organizāciju tīkla uzdevums bija ebreju jautājuma “galīgā atrisinājuma” īstenošana praksē, resp. okupēto teritoriju “attīrišana” no ebrejiem un citiem nevēlamiem elementiem.

SA (saīsinājums no vācu val. *Sturmabteilung*) – triecienvienības agrīnās nacistu partijas ietvaros, tika organizētas 1921. gadā.

SD (pilnais nosaukums – Drošības policija un SD (*Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst*)) – nacistu struktūras, kas atbildēja par drošību aizmugurē un par ebreju iznīcināšanu iekarotajās teritorijās. SD augstākā vadība bija Reiha Galvenā drošības pārvalde jeb **RSHA** Berlīnē.

sinagoga (sengrieķu val. *sinagogē* 'sapulce') – jūdaisma reliģiskajam kultam un izglītībai paredzēta celtne. Nacisti vērsās pret ebrejiem, ne tikai tos fiziski iznīcinot, bet viņi centās iznīdēt arī ebreju bagātīgo kultūras mantojumu, tostarp izpostot un nodedzinot sinagogas.

SS (saīsinājums no vācu val. *Schutzstaffeln*) – nacistu militāra organizācija, kas veica galvenokārt apsardzi un arī svarīgus militārus uzdevumus. Radās 20. gadu sākumā NSVSP un SA apsardzes dienests.

stigmatizācija – iezīmēšana, dzelteno zvaigžņu (Dāvida zvaigžņu, mogendovidu) vai apsēju ar uzrakstu *Jude* (ebrejs) piespiedu nēsāšana. Dzelteno zvaigžņu nēsāšana uz apgērba tika noteikta ar 1941. gada 1. septembra reiha rīkojumu, taču daudzviet šāda prasība pastāvēja jau

pirms šī rīkojuma. Vārdam “stigma” ir vairākas nozīmes, tostarp arī kauna, negoda zīme. Tieši tā ebreji uztvēra šo lēmumu un uzskatīja to par vienu no lielākajiem pazemojumiem.

šucmaņu vienības (vācu val. *Schutzmannschaften*) – vietējs policijas formējums (palīgpolicija) ar daudzveidīgām policijas un militārajām funkcijām.

Taisnīgie starp tautām, Taisnprātīgie starp tautām, Pasaules taisnīgie (angļu val. *Righteous Among the Nations*) – goda nosaukums, kuru Izraēlas valdība piešķir tiem neebrejiem, kuri, riskējot ar savu un savu tuvinieku dzīvību, nacistu valdīšanas laikā altruistiski glāba ebrejus no nacistu vajāšanas.

Vanzē konference, Vanzē apspriede (angļu val. *Wannsee Conference*) – 1942. gada 20. janvārī Berlīnē, villā pie Vanzē ezera notika nacistiskās Vācijas augsta ranga darbinieku (Iekšlietu ministrijas, Ārlietu ministrijas, NSVSP, Okupēto Austrumu apgabalu reihsministrijas (valsts ministrijas), SS, kā arī Drošības policijas un SD vadība) sanāksme. Tajā tika lemts par Eiropas ebreju pilnīgu (totālu) iznīcināšanu.

vērmahts (vācu val. *Wehrmacht* 'ieroču spēks') – Vācijas bruņotie spēki 1935.–1945. gadā.

“Yad Vashem” – Holokausta mocekļu un piemiņas organizācija, kuru 1953. gadā dibinājis Izraēlas parlaments. Organizācijas uzdevums – vākt liecības un dokumentus par ebrejiem holokausta laikā. Viena no “Yad Vashem” funkcijām ir neebreju – ebreju glābēju noskaidrošana un augstā goda nosaukuma “**Taisnīgais starp tautām**” piešķiršana.

Izglītības attīstības centrs (Latvija)

Aiovas universitāte (ASV)

Rīga, 2005